

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології

*Фондові лекції
викладачів факультету
іноземної філології*

Частина V

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2017

УДК 8:378(063)
Ф77

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
факультету іноземної філології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 26.10.2017 р.)*

Ф77 Фондові лекції викладачів факультету іноземної філології :
[навчальне видання] / За заг. ред. П. Л. Шулик, О. В. Кеби. –
Частина V. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – 184 с.

Колективне видання містить фондові лекції викладачів факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з дисциплін літературознавчого і мовознавчого циклів та методики їх навчання освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр». Тексти представлених лекцій можуть стати підґрунтям для розробки лекторами власних лекцій, а також слугувати матеріалом для підготовки та проведення семінарських, практичних занять.

Для студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, а також вчителів і учнів, які обрали філологічний профіль навчання.

УДК 8:378(063)

Тексти лекцій подаються в авторському редагуванні

© П. Л. Шулик,
О. В. Кеба, 2017
© «Аксіома», видання, 2017

РОЗДІЛ 1

*Лекції з дисциплін
мовознавчого циклу
і методики їх навчання*

Political system of the UK

Дисципліна: Країнознавство.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомити студентів з особливостями політичного устрою Великої Британії; з'ясувати роль Британської монархії в формуванні англійської нації.

Розвиваючі: розвивати навички аналізу політичного устрою країни, мову якої вивчають студенти.

Виховні: формувати науковий світогляд шляхом мотивації навчальної діяльності; виховувати інтерес до вивчення історичної та культурної спадщини Великої Британії.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія Англії, культурологія, стилістика, лексикологія, теорія і практика перекладу, практичний курс усного та писемного мовлення першої іноземної мови.

Основні поняття: the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Crown, Royal family, political peculiarities, monarchy, Parliament, the House of Commons, the House of Lords, the Cabinet, government.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План лекції

1. The Crown. The Monarchy.
2. The Royal Family.
3. The Houses of Parliament.
4. British government.
5. Major political parties.

Рекомендована література

1. Голицынский Ю. Б. Великобритания / Ю. Б. Голицынский. – СПб. : КАРО, 2001. – 480 с.
2. Кузнецова В. С. England. History, Geography, Culture / В. С. Кузнецова, Л. М. Хохарина-Семерня, Р. А. Когосова. – К. : ВШ, 1976. – 250 с.

3. Bromhead P. Life in Modern Britain / P. Bromhead. – UK : Longman, 1991. – 198 p.
4. Crowther J. Oxford Guide to British and American Culture / J. Crowther. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 600 p.
5. Darlington R. A Short Guide To British Political System / R. Darlington. – Режим доступу: <http://www.rogerdarlington.me.uk/Britishpoliticalsystem.html>.
6. Satinova V. F. Read and Speak about Britain and the British / V. F. Satinova. – Мн. : Выш. шк., 1998. – 255 p.

Текст лекції

1. The Crown. The monarchy

Officially Great Britain is constitutional monarchy. That means that monarch (Queen or King) is the head of the state, but the power of the monarch is not absolute, it is greatly limited by the Parliament. British political system comprises three main ruling bodies – monarchy, parliament and government. The oldest of them is monarchy. It is the most ancient secular institution in the UK, which dates back to the 9th century. The today's Queen can trace her descent from the Saxon King Egbert, who united all England under his sovereignty in 829.

Monarchy is founded on hereditary principle and it has never been abandoned. The succession passed automatically to the oldest male child or, in the absence of males, to the oldest female offspring of the sovereign. Quite recently the rules have been changed, so the oldest child irrespective of sex is to become the Queen or King.

The coronation of the monarch follows some months or even a year after the accession. The very ceremony of the coronation is conducted by the Archbishop of Canterbury and held at Westminster Abbey in the presence of the Lords, the Commons and all the great public interests in the UK, the Prime Minister and leading members of the Commonwealth countries, representatives of foreign states.

By the Act of Parliament, the monarch is to be a Protestant.

The Queen today bears the title «Elizabeth the Second, by the Grace of God, of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and of Her other Realms and Territories Queen, Head of the Commonwealth, Defender of the Faith».

The monarch in law is the head of the executive, judiciary branches of power, the commander-in-chief of all the armed forces of the Crown, the temporal governor of the Church of England. The functions of the monarch are politically important. The powers of the monarch are: to summon, suspend and dissolve Parliament; to give royal assent to legislation

---

passed by Parliament; to pardon or show mercy to convicted criminals; to confer peerages, knighthoods and other honors; to appoint ministers, judges, governors; to appoint bishops; to conclude treaties, declare wars and make peace.

The Queen and the Royal family have remained popular as the symbol of the state, the symbol of the unity of nations and stability.

During the reign of Queen Elizabeth II, who ascended the throne in 1952, the Monarchy has gone from strength to strength causing great national and international interest.

2. The Royal Family

Elizabeth II, daughter of King George VI, was born in 1926, April, 21. In 1947 she married Philip Mountbatten. His Royal Highness (HRH) Prince Philip, Duke of Edinburgh, is the son of Prince and Princess Andrew of Greece and Denmark. The Duke is Queen Elizabeth's third cousin; they share Queen Victoria as a great-great-grandmother. In the British monarchy, the husband of a female monarch does not have any recognized special status, rank, or privileges.

Prince Philip was a prince from birth. Upon his marriage to then-Princess Elizabeth in 1947, Philip was given the title «Duke of Edinburgh, Earl of Merion, and Baron Greenwich», and was made a Knight of the Garter. (He became a British citizen around this time and renounced his Greek and Danish titles). Elizabeth granted Philip the title «Prince of the United Kingdom» after her coronation.

In 1952 George VI died and Elizabeth, his oldest daughter, became the Queen. The official Coronation Ceremony took place in June, 2, 1953. The Queen does not normally use a surname (she doesn't need a passport or a driving license for example), but on the few occasions where it has been necessary she has used the surname «Windsor». The British royal family changed their last name from Saxe-Coburg-Gotha to Windsor in 1917. Why? World War I broke out in 1914 and anti-German sentiment was its height in 1917. In protest, King George V renounced all the German titles belonging to him and his family and adopted the name of his castle, Windsor.

From 8 February 1960, all The Queen's descendants who do not bear the «style, title or attribute of HRH, and the titular dignity of Prince or Princess» have the name of Mountbatten-Windsor (Mountbatten as Prince Philip's surname).

The Queen has four children: Prince Charles (the Prince of Wales) was born in 1948; Princess Anne was born in 1950; Prince Andrew (The

---

Duke of York) was born in 1960; Prince Edward (the Earl of Wessex) was born in 1964.

PRINCE CHARLES (Charles Philip Arthur George) and his family.

Prince Charles was born in 1948, the eldest son of then Princess Elizabeth and Prince Philip, Duke of Edinburgh. He became Duke of Cornwall and Duke of Rothesay, the traditional titles for the heir to the throne, when his mother became Queen Elizabeth II in 1952. In 1977 he met Lady Diana Spencer while visiting her family home in Althorp, and they were married on 29 July 1981 in St Paul's Cathedral. She became Princess of Wales and soon became the star attraction of the World's press who relentlessly followed her. Following the birth of their two sons, Princes William and Harry, the marriage was in trouble. Charles and Diana were divorced on 28 August 1996. Camilla Parker Bowles became Charles's companion and following her divorce they were married on 9 April 2005. She became the Duchess of Cornwall.

Charles's interests include architecture, inner city renewal, environmental issues and gardening. He takes a keen interest in philosophy, alternative medicines, religion. He is president and patron of many charities and foundations. As well as heir to the British throne, Charles is Heir Apparent, equally and separately, to the thrones of sixteen sovereign states known as the Commonwealth realms. He may, but not necessarily, become Head of the Commonwealth. In April 2011 he became the oldest and longest waiting heir to the throne in British history.

Prince William was born on 21 June 1982 in London, and is the eldest son of Prince Charles and Princess Diana. In January 2006 he became an officer cadet at Royal Military Academy at Sandhurst. He passed out on 15 December 2006 at a parade attended by the Queen and the Prince of Wales and received a commission as 2nd Lieutenant in the Blues and Royals regiment. In January 2009 he started training as a pilot of Sea King search and rescue helicopters, and from June 2010 to September 2013 he was an operational pilot at RAF Valley in North Wales which is one of the 6 UK based RAF Search and Rescue flights. His interests include sport and he is president of England Football Association and Vice Royal Patron of the Welsh Rugby Union.

As one of the world's most eligible bachelors, his relationship with Catherine (Kate) Middleton whom he met at University in 2001 was closely followed by the media. The engagement was announced on 16 November 2010, and they were married on 29 April 2011 in Westminster Abbey. Prince William and Catherine were made Duke and Duchess of Cambridge by the Queen on their marriage. He is also Earl of Strathearn and Baron Carrickfergus.

Prince William is second in line to the British throne after his father Charles, Prince of Wales. If he accedes to the throne after his father he will become King William V and his wife Queen Catherine. Their first child Prince George was born on 22 July 2013 and is 3rd in line to the throne. Their second child Princess Charlotte was born on 2nd May 2015 and is 4th in line to the throne. Now the couple are expecting their third offspring.

Prince Henry, commonly known as Prince Harry, was born on 15 September 1984, and is the second son of Prince Charles and Princess Diana. He entered the Royal Military Academy at Sandhurst in May 2005 as an officer cadet. He served with his regiment in Afghanistan from December 2007 to February 2008. He returned to his duties in the UK as a Lieutenant in Blues and Royals regiment. In 2009 he started training as an Army helicopter pilot. He is now a qualified Apache helicopter pilot and in 2013 served a 20 week tour of duty in Afghanistan.

He takes a particular interest in the Sentabale Charity for children in Lesotho, and in the Invictus Games a Paralympic-style sporting event for injured servicemen and women. Like his brother, his social life attracts considerable media interest including his on-off relationship with his girlfriends. He is fifth in line to the throne and if he becomes the King he will probably be known as Henry IX.

PRINCESS ANNE (Anne Elizabeth Alice Louise) and her family.

Princess Anne was born on 15 August 1950 at Clarence House in London. She is the second child and only daughter of Queen Elizabeth and Prince Philip. She is styled Her Royal Highness Princess Anne of Edinburgh. On 13 June 1987, the Queen bestowed her with the title of Princess Royal the title traditionally given to the monarch's eldest daughter. She carries out the most engagements of any member of the Royal Family, and holds a number of honorary appointments with the British Armed Forces and of several Commonwealth countries.

On 14 November 1973 Princess Anne married a Lieutenant and later Captain in the Queen's Dragoon Guards, Mark Phillips. He was offered but turned down an Earldom so their children have no courtesy titles. Their son Peter Phillips was born in 1977 and daughter Zara in 1981. In 1989 the Princess and Mark Phillips announced their intention to separate and they were divorced on 28 April 1992. She remarried Timothy Laurence, a naval Commander, on 12 December 1992 at Crathie Kirk a Church of Scotland church near the Balmoral Estate.

She is a British representative in the International Olympic Committee, and a member of the London organizing committee for the 2012 Olympic Games.

Peter Phillips was born on 15 November 1977. He is the eldest child of Princess Anne and her first husband Mark Phillips. He is a keen sportsman and played rugby for the Scottish Schools team. He went on to Exeter University and graduated with a degree in Sports Studies. Since September 2005 he has worked for the Royal Bank of Scotland. On 3 August 2007 his engagement was announced to Autumn Kelly, a Canadian management consultant. Peter and Autumn were married on 17 May 2008. He is the first of the Queen's grandchildren to marry.

Autumn Kelly was a Roman Catholic so that under the 1701 Act of Settlement Peter would have had to give up his place in line of succession to the throne. However she renounced her Catholic faith and converted Church of England, so he remains 11th in line to the throne. The couple do not undertake any royal duties. Their daughter Savannah was born on 29 December 2010, and is the first great-grandchild of Queen Elizabeth II. On 29 March 2012 their second daughter Isla Elizabeth Phillips was born.

Zara Phillips is the daughter of Princess Anne and her first husband Mark Phillips. She was born on 15 May 1981 and is the eldest granddaughter of Queen Elizabeth and Prince Philip. She does not hold a royal title and is not referred to as Her Royal Highness. She carries out duties on behalf of the Royal Family and attends various events for equestrian and children's charities.

Mike Tindall and Zara were married on 30 July 2011, three months after the wedding of her cousin Prince William. Their first child Mia Grace Tindall was born on 17th January 2014. Mia is Queen Elizabeth's 4th great grandchild, and is 16th in Line to the throne. Like Zara she does not hold a royal title and will be known as Miss Tindall.

PRINCE ANDREW (Andrew Albert Christian Edward) and his family

Prince Andrew is the second son and third child of Queen Elizabeth and Prince Philip. He was born on 19 February 1960 in Buckingham Palace, and was named after his paternal grandfather Prince Philip's father Prince Andrew of Greece. He was the first child born to a reigning British monarch since Queen Victoria's youngest daughter Princess Beatrice.

On 23 July 1986 Prince Andrew and Sarah Ferguson were married in Westminster Abbey. He was created Duke of York, Earl of Inverness and Baron Killyleagh titles previously held by his maternal grandfather George VI. Sarah became Duchess of York. They have two children Princess Beatrice born in 1988, and Princess Eugenie born in 1990. Sarah received considerably media attention but he was frequently away on naval

---

duties and the marriage broke down. They were divorced on 30 May 1996 although their friendship continues and they remain on good terms.

The Duke of York currently works for the UK Department of Trade and Industry, and travels throughout the world representing the UK at trade and export events. He is Commodore of the Royal Yacht club, Trustee of the National Maritime Museum, and patron of charities including the Deaf Association, and National Society of the Prevention of Cruelty to Children. He also attends official ceremonies on behalf of the Queen.

Princess Beatrice is the eldest daughter of Prince Andrew, Duke of York and Sarah, Duchess of York. She was named after Princess Beatrice, the youngest daughter of Queen Victoria and Prince Albert. In September 2008 she started a three year course studying for a BA in History and History of Ideas at Goldsmiths College, London. She graduated in 2011 with a 2:1 degree. She is reported to be considering moving to New York where her sister Eugenie is also living..

Princess Eugenie is the second daughter of Prince Andrew, Duke of York and Sarah, Duchess of York. She was born in London on 23 March 1990. In 2012 she completed a 3 year course at Newcastle University studying English literature, history of art and politics. In 2013 she moved to New York to work for an online auction firm as a benefit auctions manager.

PRINCE EDWARD (Edward Antony Richard Louis) and his family

Prince Edward is the third son and youngest child of Queen Elizabeth and Prince Philip. He was born at Buckingham Palace on 10 March 1964.

He met Sophie Rhys-Jones in 1993 while she was working in public relations, and they were married on 19 June 1999. On their wedding Edward was created Earl of Wessex, and Sophie became Countess of Wessex. They have two children Lady Louise Windsor born in 2003, and James Viscount Severn born in 2007.

Edward has taken over several of the public roles of his father including President of the Commonwealth games, and the Duke of Edinburgh Award scheme founded by his father Prince Philip. It is believed that Prince Edward will eventually inherit the title Duke of Edinburgh.

3. The Houses of Parliament

The British Parliament sits in the building, which is called the Palace of Westminster. It's also called the Houses of Parliament because there are two Houses: the House of Lords and the House of Commons. You can go in the buildings, if you make arrangement.

The palace lies on the north bank of the River Thames in the London borough of the City of Westminster, close to other government buildings

---

in Whitehall. The Palace dates from medieval times. Westminster Hall, the oldest existing part of the Palace of Westminster, was erected in 1097. The Hall has a huge wooden roof decorated with carved angels. It has been used for Royal banquets and State trials.

Victoria Tower is the tallest (98.5m) square tower at the south-western end of the Palace. Now it is home to the Parliamentary Archives. Millions of government documents are kept here. A flag flies on the tower when Parliament is sitting during the day.

Big Ben is the huge bell in the Clock Tower on the eastern end of the Houses of Parliament. It is 96,3 metres high. The bell may have been named after Sir Benjamin Hall, who supervised the rebuilding of Parliament. The booming 13,5-ton bell first rang out in 1859.

The Palace of Westminster includes over 1,100 rooms, 100 staircases and 4.8 km of passageways. The building includes four floors; the ground floor includes offices, dining rooms and bars. The «first floor» houses the main rooms of the Palace, including the Chambers, the lobbies and the libraries. The top-two floors are used for committee rooms and offices.

The first room you enter is called the Royal Robing Room. This is where the Queen puts on a special robe and the Imperial State Crown, which has been brought here from the Tower of London, on special occasion of the State Opening of the Parliament.

HOUSE OF LORDS

The Chamber of the House of Lords is located in the southern part of the Palace of Westminster. The benches in the Chamber, as well as other furnishings in the Lords' side of the Palace, are coloured red.

The Woolsack is a seat stuffed with wool on which the Lord Speaker sits. It was introduced by King Edward III (1327-77) and originally stuffed with English wool as a reminder of England's traditional source of wealth – the wool trade – and as a sign of prosperity.

There is no fixed number of members in the House of Lords, but currently there are about 770 members. Historically most members of the House of Lords have been what we called **hereditary peers**. This means that years ago a king or queen nominated a member of the aristocracy to be a member of the House and, since then, the right to sit in the House has passed through the family from generation to generation.

Almost all the other members of today's House of Lords are what we call **life peers**. This means that they have been chosen by the Queen, on the advice of the Government, to sit in the House for as long as they live, but afterwards no member of their family has the right to sit in the House. There is no fixed number of life peers, but the current number is 629.

Many are former senior politicians. Others are very distinguished figures in fields such as education, health and social policy.

The full, formal title of the House of Lords is *The Right Honourable the Lords Spiritual and Temporal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in Parliament assembled*.

Each session of Parliament is usually opened in the House of Lords by the Queen (King), who is attended by heralds, officers of the Court and members of the Diplomatic Corps. The peers sit comfortably on their red leather benches as the MPs stand awkwardly huddled together below the bar while the Queen reads the throne speech, which outlines the Government's programme of legislation for the coming session.

Members of the Government and their supporters sitting to the right of the throne, and those of the Opposition to the left. The bishops always sit on the Government side of the House. Cross-benches, set near the bar of the House, are for the use of peers who sit as Independents.

The House of Lords consists of the Lords «Spiritual and Temporal». The Lords Spiritual are the two archbishops (Canterbury and York) and twenty-four bishops of the Church of England. The Lords Temporal include peers by hereditary right, peers by virtue of their office (the Law Lords), and Life peers created under the Life Peerages Act: 1958.

Thus the House of Lords – a hangover from a past age with the principle of hereditary rule as its basis, stands for all that is backward and undemocratic in present-day society.

HOUSE OF COMMONS

The Chamber of the House of Commons is at the northern end of the Palace of Westminster. The benches, as well as other furnishings in the Commons side of the Palace, are coloured green.

The House of Commons is divided into two sides. Government MPs (Members of Parliament) sit on one side. MPs who are not part of the Government sit on the other side; they are called the Opposition. The House is presided over by the Speaker. On one side, to the Speaker's right, sits Her Majesty's Government and its supporters, and on the other Her Majesty's Opposition, composed of all Members who oppose the government. Behind them and further down the chamber sit MPs from their own party, known as 'back-benchers'.

The House of Commons currently comprises 650 Members of Parliament or MPs (the number varies slightly from time to time to reflect population change). This is a large legislature by international standards. Each member in the House of Commons represents a geographical constituency.

In each House of Parliament, a proposed piece of legislation – called a Bill – goes through the following stages: first Reading – the Bill is introduced with simply a reading by a Minister of the long title of the Bill; second Reading – the general principles of the Bill are debated by all the members of the House and a formal vote is taken; third Reading – the final version of the Bill is considered by the whole House in a short debate (in the Commons without the facility for further amendments). Then the Bill passes to the House of Lords where it goes through the same phases, and only afterwards to the Queen for her Royal Assent.

The full, formal style and title of the House of Commons is *The Honourable the Commons of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in Parliament assembled*.

The Commons is a democratically elected body. Members are elected, through the first-past-the-post system, by electoral districts known as constituencies, and hold their seats until Parliament is dissolved (a maximum of five years after the preceding election).

The day's work in the Commons begins with prayers the one ceremony visitors are never permitted to witness.

By an unwritten law the House of Lords is never referred to in the Commons otherwise than as «another place», for the Commons theoretically do not admit the existence of the House of Lords. MPs are always addressed in the Commons as «Sir», irrespective of sex, the reason being that all remarks uttered within the Chamber are supposed to be directed at the Speaker.

Consequently MPs are always spoken of in the Chamber in the third person – «the honourable member for». A political opponent is described as «honourable gentleman» and a member of the same party as «my honourable friend».

4. British government

The British government, commonly known as «Her Majesty's Government», is the central government of the United Kingdom. The government is headed by the Prime Minister, who appoints other ministers. The premier and other senior ministers form the Cabinet which is the top-most decision making committee. The ministers are accountable to the Parliament, which they also sit in while the government is dependent on the Parliament for policy making.

The UK's general election is held after every five years to elect the House of Commons. The monarch selects as Prime Minister the person who commands a majority of support in the House of Common.

The Cabinet is a formal body composed of the most senior government ministers chosen by the Prime Minister. Most members are heads of government departments with the title «Secretary of State».

Formal members of the Cabinet are usually drawn from the House of Commons and the House of Lords. The Cabinet has no legal existence, beyond the powers of the ministers of the Crown. It is merely a Committee, whose very existence was originally secret, formed from the majority party of the House, to carry out this business of Government.

A Government consists altogether of about seventy politicians – about a ninth of the members of Parliament – in eluding such unlikely people as the Solicitor-General for Scotland and five junior Lords of the Treasury. There are also nine ministers who, although heads of important departments, including Pensions, Health and Power, are not in the Cabinet. But it is the Cabinet which forms the heart of decisions, and between the Cabinet and the rest is a great divide. Non-cabinet ministers are occasionally invited to the Cabinet room to discuss their topics, but the ordeal is alarming.

The Cabinet meets in a long white room at the back of 10, Downing Street. The Prime Minister opens the meeting, and Ministers address their remarks to him, referring with careful impersonality to their colleagues: «I can't quite agree with the Lord Privy Seal...»

The Prime Minister in Cabinet is officially no more than *primus inter pares* (lat. first among his equals) – just one member of a committee, but in fact, apart from his political advantage, he has a strong hand. He is Chairman of the Committee: he appoints it, summons it, guides it, and can eventually dissolve it. Cabinet-making is probably the most important part of a Prime Minister's job: but the scope is not as great as might appear from outside.

Theresa May is the new Conservative Party leader and second female Prime Minister, taking charge of the UK at one of the most turbulent times in recent political history. The 59-year-old home secretary's carefully cultivated image of political dependability and unflappability appears to have made her the right person at the right time as the fallout from the UK's vote to leave the EU smashed possible rivals out of contention. She entered Parliament in 1997 and under Prime Minister David Cameron was the longest-serving Home Secretary in 50 years.

5. Major political parties

England has the oldest parliament in the world. The English parliament met for the first time at the Palace of Westminster in the year 1265, but it took more than four centuries before the concept of «political parties» gave a new dimension to political life in Britain.

Before the birth of political parties in the seventeenth century, the English parliament consisted of aristocrats and wealthy men who formed alliances and majorities based on specific factors or loyalties. During the years from 1678 to 1681, and the constitutional crisis known as the Exclusion Crisis, most members of the English parliament formed into two «parties», named Whigs and Tories.

Initially, the Whigs were the party of the liberal and reforming aristocracy. In contrast to the Tories, the Whig Party attracted people more favorable to constitutional reforms, and in 1832 led the most significant modernization of the British Parliament, the Reform Act, which rebalanced parliamentary constituencies, and greatly expanded the electoral base to the middle classes.

The word Tory designated early supporters of strong royal power; Tories were monarchists and traditionalists, especially at the time of the Restoration of the monarchy in 1660. During the eighteenth century, the Whigs dominated British politics, and the Tory party played a relatively small role in the political life of the United Kingdom.

The contemporary situation with the major political parties is as follows.

The Conservative Party

This is the British party of the right, including a broad range of traditional conservatives and royalists, neo-liberals and social conservatives. For the last forty years, the party has been deeply divided over issues of sovereignty and the role of Britain in the European Union. A majority of party members are in favour of a revision of the terms of Britain's membership of the European Union, and the holding of a referendum on withdrawal. But other Conservatives are strongly pro-European.

The Conservative Party is made up of local Associations, which play a major role in the selection of candidates and the appointment of the party leader. In her short speech to the press, on taking up her job as Prime Minister, Theresa May positioned herself very clearly as a «one-nation» moderate Conservative, keen to build a new Britain for ordinary people, not just for the wealthy. It was a speech that could equally well have been made by David Cameron, or most of the recent leaders of the Labour Party.

The Liberal Democrat party – the Liberal Democrats, or Lib Dems

A party of the centre, formed in 1988 by the merger of the Liberal Party and the Social Democratic Party (SPD). The Lib Dems are thus a mixture of social conservatives and social democrats. The Liberal-Democrats are starting to appear as the only credible party at the Centre of British politics, as the Conservative party moves to the right, and the Labour Party moves increasingly to the left.

In the June 2017 election, the Lib-Dems increased their number of MPs from 8 to 12, taking seats from the Conservatives and the Scottish Nationalists. However they did not emerge as the new party of opposition, and as well as gaining seats, they lost some

The Labour Party

The Labour party covers virtually the whole spectrum of left wing politics in Britain, and includes a smaller party known as the Co-operative party. The party is supported and funded by the British trade unions, but it is not controlled or significantly influenced by them, and this influence was further reduced in 2015. The party was largely reformed by Tony Blair, who transformed it into a modern social democratic party.

The Labour Party is made up of local parties (Constituency Labour Parties), most British trade unions and other associations. These structures send delegates to party conferences, depending on the number of their members.

In September 2015 party members and other electors chose as the new leader of the labour Party a radical left-winger, Jeremy Corbyn – the most left-wing leader the party has ever had.

In April 2017, polls showed the Labour party to be at a historic low level of around 25% – with many traditional Labour voters moving towards the Conservatives on account their support for Brexit and their rhetoric on immigration.

Main regional and nationalist parties

England does not have any serious regional parties, however, regional or nationalist parties are now very important in the political landscape of other countries that make up the United Kingdom.

SNP – Scottish Nationalist Party

Currently the most important political party in Scotland, and the party in power in the Scottish Parliament. A left-of-centre nationalist party, that organized a referendum on Scottish independence in autumn 2014. In the referendum, Scots voted to remain part of the United Kingdom. However the SNP still holds an absolute majority of Scottish seats in the UK parliament.

Plaid Cymru – Welsh nationalist party

Major Welsh party, which did control the Welsh Assembly, but is now on a par with the Labour Party, which is also very well established in this part of the United Kingdom. In 2017 Plaid Cymru (pronounced Plied Coomry) has three MPs in the UK parliament.

Democratic Unionist Party

The DUP, the conservative Protestant majority party in Northern Ireland (Ulster), is very favorable to the maintenance of Northern Ireland

---

within the United Kingdom, but not to Britain remaining in the European Union. They are in favour of Brexit, and reject the idea that Northern Ireland could have special status in the UK after Brexit; however they want Britain – or at least Northern Ireland – to retain full access to the European market (in the framework of a «Comprehensive free trade and customs agreement with the European Union»), positions that may be hard to reconcile.

As from June 2017, the DUP has agreed to support the Conservatives in the Westminster Parliament, allowing Theresa May to form a new government in spite of losing her absolute majority in the House of Commons. The DUP has 10 MPs.

Sinn Fein

The majority party among the Catholic minority in Northern Ireland, in favour of the withdrawal of Northern Ireland from the United Kingdom, and the reunification of Ireland.

SDLP

Social Democratic Party and Labour Party of Northern Ireland, a non-sectarian social democratic party made up of both Catholics and Protestants.

Основні жанри академічного красномовства

Дисципліна: Основи красномовства.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: теоретично осмислити оптимальні жанри ефективного, успішного, результативного професійного мовлення, формувати комунікативну компетентність майбутнього вчителя.

Розвиваючі: розвивати вміння самостійно створювати промови різного жанру, виду й спрямування, ґрунтовані на здобутих знаннях.

Виховні: виховувати естетичний смак, риси ефективного мовця, творчої особистості.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: педагогіка, психологія, вступ до спеціальності, основи наукових досліджень, філософія.

Основні поняття: академічне красномовство, доповідь, виступ під час дискусії, повідомлення, лекція, бесіда.

Навчально-методичне забезпечення: текст лекції, мультимедійна презентація.

План лекції

1. Поняття про академічне красномовство. Різновиди промов за метою.
2. Доповідь і виступ під час дискусії.
3. Повідомлення.
4. Лекція.
5. Бесіда.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація : підручник для студ. вищ. навч. закладів / Семен Абрамович, Марія Чікарькова. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Білоусова Т.П. Риторика : навч.-метод. посібник : 2-ге вид., переробл. і доп. / Т.П. Білоусова. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. – 240 с.

3. Білоусова Т.П. Теорія і практика підготовки наукової роботи : навч. посібник / Т.П. Білоусова. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2008. – 244 с.
4. Карнегі Д. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично / Дейл Карнеги. – М. : ООО «Попурри», 2009. – 129 с.
5. Кони А.Ф. Советы лекторам / А.Ф. Кони // Об ораторском искусстве : сб. ст. – М. : Знание, 1973. – С. 124–136.
6. Сопер П. Основы искусства речи / пер. с англ. – 2-е изд., испр. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 416 с.
7. Стернин И.А. Практическая риторика в объяснениях и упражнениях для тех, кто хочет научиться говорить / А.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2011. – 169 с.
8. Томан Іржі. Мистецтво говорити : переклад з чеської В.І. Романця. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1989. – 293 с.

Текст лекції

1. Поняття про академічне красномовство.

Різновиди промов за метою

Академічне красномовство – це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки. Академічне красномовство застосовується у шкільній, вузівській та науковій аудиторіях і може набувати різних форм: доповідь, репліка, публічна лекція, бесіда, лекція-бесіда, лекція-діалог, «круглий стіл», інтерв'ю та ін. Яка з них найефективніша? Безперечно, ефективність тієї чи іншої форми (того чи іншого жанру) пов'язана зі змістом виступу, з розміром і характером аудиторії. Однак з'ясувалося, що за інших рівних умов слухачі надають перевагу цілком конкретним різновидам спілкування з оратором. Спеціальне дослідження (його результати опубліковані у журналі «Слово лектора». –1989. – № 6. – С. 40) показало: за низкою критеріїв найефективнішими формами публічного виступу слід вважати бесіду в малій аудиторії та лекцію-діалог. Порівняймо у таблиці:

Ефективність різних жанрів публічного виступу

Форма виступу	Рівень засвоєння матеріалу	Активність, зацікавленість слухачів
Лекція-діалог	83%	97%
Бесіда у малій аудиторії	89%	95%
Публічна лекція	55%	81%
«Круглий стіл»	67%	89%

Як бачимо, найбільшого ефекту досягають максимально діалоговані форми. Лекція-діалог передбачає елементи бесіди, дискусування зі слухачами, реакцію на їхні заперечення; бесіда в малій аудиторії (число слухачів не перевищує 20–25) взагалі схожа на звичайну розмову. Отже, саме *розмовність манери спілкування* суттєво впливає на ефективність виступу.

Промови різняться за *метою*, яку ставить перед собою оратор. П. Сопер у книзі «Основи культури мовлення» навів типологію промов за метою. На його думку, *інформаційна* промова повинна не лише розбудити допитливість, але й сформуванати нове уявлення про предмет через оповідь, опис, пояснення. Оповідь, за П. Сопером, – це рух; опис розчленовує предмет, показує особливості, унаочнює їх, як на картині; пояснення допомагає зрозуміти, який предмет у дії або який його устрій. Ефективна інформаційна промова а) не містить нічого спірного; б) стимулює допитливість; в) задовольняє потреби слухачів; г) присвячена актуальній темі.

На відміну від інформаційної, *розважальна* промова має на меті розважити і потішити слухачів, її самоціль – цікавість; *надихаюча* покликана привнести в аудиторію натхнення, переконати слухачів, викликати активну реакцію (такими є промови в ознаменування важливих подій, про значення моральних і суспільних цінностей); *переконуюча* змушує слухачів погодитися з оратором у спірному питанні, визначає стиль їхнього мислення і поведінки, але не закликає безпосередньо до дії; *агітаційна* ж промова, навпаки, спонукає до дії.

Безперечно, в академічній комунікації переважають інформаційні промови, яким можуть включати також елементи інших типів промов.

Типологія промов за метою перетинається з жанровою. У професійній академічній комунікації залежно від змісту, призначення, способу виголошення та обставин спілкування найбільшого поширення набули такі жанри публічних виступів, як доповідь, виступ під час дискусії, повідомлення, лекція, бесіда. Зупинимось на них докладніше.

2. Доповідь і виступ під час дискусії

Доповідь – це жанр академічної комунікації, якому притаманний значний обсяг об'єктивної, точної інформації, розрахованої на обізнаних слухачів; у доповіді ставляться і розв'язуються назрілі проблеми і часто визначається практична мета. Зміст доповіді може бути предметом обговорення, зазнавати критики, доповнюватися новими положеннями.

Існує декілька видів доповідей, а саме: навчальна, наукова, звітна, інформативна, інструктивна тощо. Розглянемо такий важливий для студента різновид, як **доповідь на захисті наукової роботи**. Це промова наукового, звітного та інформативного характеру, в якій доповідач інформує членів екзаменаційної комісії про зміст, теоретичне і практичне значення результатів проведеного дослідження. Вона складається з трьох частин.

Перша, вступна, містить звернення до слухачів – так званий «зачин»: *Шановні члени екзаменаційної комісії! Шановний головуючий! Шановні колеги (запрошені, керівник)! Дозвольте запропонувати на Ваш розгляд (до вашої уваги)...* Доповідач не повторює вже сказаного головою комісії (зокрема, теми дослідження), не зупиняється на тих моментах, які були висвітлені в рецензії та відгуку. Він коротко знайомить слухачів зі вступною частиною своєї роботи, тобто стисло обґрунтовує актуальність теми, називає мету, завдання, джерела і спосіб відбору матеріалу, формулює гіпотезу, визначає теоретичну і практичну цінність роботи.

Друга, найбільша частина доповіді висвітлює зміст розділів роботи. Особлива увага тут приділяється підсумковим результатам, критичним співставленням та оцінкам. Текст має бути логічно побудований, зрозумілий, а теоретичні положення – доречно проілюстровані переконливими прикладами. Акцент робиться на власних здобутках. Доповідач має говорити розбірливо, зрозуміло, переконливо, впевнено. Не варто поспішати (всієї роботи все одно не перекажеш): краще докладно зупинитись на декількох ключових моментах і, посилаючись на брак часу, анонсувати інші. Якщо ж членів комісії зацікавить анонсоване, – вони поставлять додаткові запитання під час дискусії. Корисно посилатися на текст роботи, а також схеми, таблиці, графіки, використовувати комп'ютерну презентацію.

Завершують доповідь загальні висновки, практичні рекомендації, окреслення перспектив подальшого дослідження. Наостанок доповідач дякує всім присутнім за увагу, рецензенту – за критичне вивчення та об'єктивну оцінку роботи, науковому керівникові – за допомогу в написанні та підготовці роботи до захисту. Зрозуміло, що кінцівка має співвідноситись із початком і стилістично гармоніювати з рештою доповіді. Загальний регламент виступу: для бакалаврів – до 8-12 хв., магістрантів – до 20 хв.

Крім тексту промови, до захисту необхідно підготувати письмові відповіді на запитання, зауваження і побажання, висловлені в рецензії та висновку наукового керівника. Відповіді мають бути чіткими, короткими і водночас глибокими, ґрунтовними, добре аргументованими.

Відповідаючи, бажано посилатися на текст роботи: це підкреслить вагомість результатів дослідження, надасть відповідям переконливості.

У публічному обговоренні роботи (дискусії) можуть взяти участь усі присутні на засіданні. Під час обговорення дається оцінка проведеного студентом дослідження, визначаються його слабкі та сильні сторони. **Виступ під час дискусії** може бути у формі запитання або відгуку.

Виступ-запитання – це розгорнуте міркування полемічного характеру, яке має на меті уточнити певний момент доповіді. Формулюючи запитання, використовують такі шаблони: *Як давно ви займаєтесь проблемою...? Що ви маєте на увазі, коли говорите...? Чим ви можете обґрунтувати свою позицію...? Мене цікавить можливість використання...; Якими методами ви користуєтесь для... ?* і под.

Виступ-відгук – це коротка (тривалістю 3–5 хв.) промова, що торкається одного чи декількох питань, висвітлених у доповіді. Характерні риси такого виступу: тісний зв'язок з обговорюваною доповіддю, лаконізм, полемічність, критичне спрямування, офіційність і особлива відповідальності за сказане. Зокрема, виступ наукового керівника, як правило, знайомить членів комісії зі здобутками молодого дослідника і його перспективами в науці, привертає увагу до позитивних моментів дослідження. Рецензент наукової роботи коротко зупиняється на її позитивних і негативних рисах, ілюструючи висновки прикладами з тексту, ставить запитання, висловлює зауваження і пропозиції щодо змісту і форми, рекомендує екзаменаційній комісії оцінити роботу певною кількістю балів.

Виступи зазвичай плануються так, щоб вони розкривали різні сторони проблеми або різні погляди на неї.

3. Повідомлення

Повідомлення – виступ тривалістю 10–15 хв., у якому розглядається конкретне питання. Іншими словами, це маленька доповідь з вузької конкретної теми. У повідомленні обов'язково має бути присутня фактична інформація, воно вирізняється цільністю та вичерпністю.

На початку повідомлення подають найважливішу інформацію кількома вступними загальними реченнями, а вже потім зупиняються на деталях, наприклад: *Надійшов лист від наших вінницьких колег. Вони приїжджають на конференцію 15 жовтня рейсовим автобусом, який прибуває о 8.30. Треба замовити готель, організувати зустріч і реєстрацію учасників у приміщенні головного корпусу, подбати про харчування, екскурсію для гостей.*

Лист, який надійшов на кафедру, містить багато інших деталей. Проте мовець, повідомляючи про нього, інформує колег лише про найголовніше (подроблиці будуть обговорені згодом).

Давні римляни склали перелік питань, якими треба керуватися, роблячи повідомлення: *Хто? Що? Коли? Як саме?* Цей влучний перелік можна доповнити загальними правилами, яких має дотримуватись автор повідомлення: 1) не сподіватись на те, що слухачі будь-що знають про повідомлюване; 2) спершу викладати суть справи; 3) вживати зрозумілі всім слова; 4) пояснювати складні моменти за допомогою порівнянь, прикладів.

У повсякденному житті ми часто стикаємося з людьми, які не можуть говорити стисло і зрозуміло, тим самим затримуючи і дратуючи всіх інших. Відомий чеський письменник і соціолог Іржі Томан запропонував простий спосіб навчитися робити гарні повідомлення: *Уявіть собі ситуацію, коли ви надсилаєте важливу телеграму, знаючи, що кожне слово коштує дуже дорого. Тож повідомлення має бути як найкоротшим, але містити в собі всі важливі пункти. В іншому випадку адресат змушений буде просити вас доповнити інформацію.*

4. Лекція

Лекція – це жанр академічної комунікації, що несе слухачам певну суму знань, повідомляє загальні суттєві ознаки предмета, пояснює причини тих чи інших явищ. Як академічний жанр лекція реалізує на практиці стрижневу ідею гуманної педагогіки – творчу співпрацю педагога зі слухачами, їхню емоційну взаємодію. Тривалість лекції – від 20–30 хвилин до 1,5–2 годин.

Дослідники називають такі основні типи лекцій: вступна, оглядова, циклова (або курсова), тематична, підсумкова (заключна).

Успішність лекції залежить від точного визначення *науково-теоретичної бази, теми, мети і основної проблеми*. Гарна якість лекційного мовлення базується на низці показників:

1) текст лекції має бути результатом наполегливої і тривалої роботи зі збору й вивчення інформації, складання плану, конспектування або анотування, написання чорнового варіанту, його редагування тощо;

2) текст логічно побудований, зрозумілий, не перевантажений складними синтаксичними конструкціями;

3) слова використовуються в прямому номінативному значенні; переважає абстрактна лексика, широко представлена спеціальна термінологія;

-
- 4) образні засоби мови, емоційність присутні, але не домінують;
5) використовуються різноманітні прийоми посилення розмовності, засоби встановлення і підтримання контакту: риторичні запитання, звертання, метатекстові елементи, ідіоми, приклади тощо.

Як правило, лекція будується за класичною схемою, складається з трьох частин. У **вступній частині** важливо пояснити, чому тема є актуальною, у зв'язку з чим вона обрана, як співвідноситься з темами інших лекцій. Такий початок активізує слухачів, готує їх до співпраці, формує з них єдину аудиторію.

Головне завдання лектора в **основній частині** – чіткий виклад стрижневого питання та його послідовне розкриття, що дозволяє слухачам постійно тримати в полі зору причинно-наслідкові зв'язки окремих аспектів теми. Ефект «логічного зчеплення» смислових частин тексту досягається використанням метатекстових засобів: *насамперед, перш за все, по-перше, по-друге, нарешті, з цього випливає, цим мотивується, наприкінці, на завершення, так ось, і все ж таки, виходячи з цього; незважаючи на те, що...; судячи з цього; з огляду на те, що...; окрім того; правда; наприклад; зокрема* та ін.

Найкращим лекціям притаманна чітка побудова міркувань, пояснень, доказів. Іноді виклад будується як спільний з аудиторією «пошук істини»: це змушує слухачів мислити, розмірковувати, психологічно активізує їх, створює позитивне відчуття спільної інтелектуальної діяльності. Лектор використовує спеціальні засоби встановлення і підтримання контакту: *ви знаєте...; вам (всім) відомо...; зверніть увагу на те, що...; подивіться, як...; цікаво, що...* та ін.

Концентрувати увагу слухачів допомагають запитання: *Чи знаєте ви, що...? Які особливості...? Чому...? Які недоліки притаманні...? Як ви вважаєте...? Ви згодні з цим висновком?* та ін.

На думку психологів, основна частина лекції може містити в собі до семи вузлових питань або значних за обсягом смислових частин. Якщо їх більше, увага слухачів розпорозується, вони стомлюються. Утруднює сприйняття і перенасиченість лекції фактами, цифрами, датами.

Заклучна частина лекції підбиває підсумки сказаного, узагальнює інформацію, націлює слухачів на подальшу співпрацю.

Визначальну роль у лекційному мовленні відіграє не сам матеріал, а *спосіб його подання*, обраний лектором. Є багато способів ефективного інформування, серед них – проблемний виклад теми, коли мовець не дає готових оцінок, а розглядає різні точки зору, які співіснують у науці та навіть суперечать одна одній. Це активізує інтерес слухачів до матеріалу, сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Гарна лекція має індивідуально-творчий характер і *в мовному сенсі*. Один лектор надає перевагу довгим ланцюжкам означень при одному означуваному слові, інший часто використовує оцінні прислівники, третій вводить у текст ряди синонімів, пари антонімів тощо. Слід пам'ятати, що добір і організація мовних засобів, відносна лексична свобода і синтаксична розкутість мовлення не мають заважати точності, правильності, зрозумілості, комунікативній виправданості тексту лекції.

Безсумнівно, в лекції неприпустимі орфоепічні, лексичні та граматико-стилістичні порушення.

Дуже важлива і *манера говоріння*: мовець зобов'язаний дбати про доречне інтонування, оптимальну силу голосу, паузи, чітку артикуляцію тощо, оскільки враження від найкращого тексту може бути зіпсоване його невдалим виголошенням.

Академічний оратор має бути не тільки талановитим оповідачем, популяризатором знань, але й *вихователем, освіченою та інтелігентною людиною*. Дотримання цих вимог свідчить про належність лектора до носіїв елітарного типу мовленнєвої культури.

5. Бесіда

Бесіда – це розгорнутий, попередньо підготовлений діалог зі слухачами, які зацікавлені в обговоренні обраної проблеми і беруть в ньому активну участь.

Бесіда зазвичай проводиться у невеликій аудиторії (від однієї до 25 осіб), допускає досить довгі монологи викладача, але передбачає обов'язковий інтерактив: запитання до слухачів і від них, відповіді, їхній аналіз та коментування.

Згадаймо, що ефективний виступ будь-якого жанру має за формою наблизитись до бесіди. Про це писав Поль Сопер: *Публічне мовлення повинне мати риси гарної співбесіди з деякими корективами щодо голосу, манер і теми задля повної відповідності обстановці виступу*. Схожу позицію висловив Дейл Карнегі: *Гарний виступ – це перш за все розмовний тон і безпосередність, дещо акцентовані... Розмовність ораторського виступу суттєво підвищує довіру до оратора, відповідно – і до змісту його промов*. А фахівець з практичної риторики Й.А. Стернін влучно зауважив: *Аудиторія чекає від оратора дружньої, інтимної бесіди. Потрібно піти їй назустріч. Розмовляти з аудиторією треба як з однією людиною, в такій же невимушеній манері*.

Тим не менш, бесіда існує як особлива форма комунікації, якій притаманні специфічні ознаки. Вона ставить перед мовцем важливі завдання: привернути увагу співрозмовників; мотивувати їх до спіл-

---

кування; підготувати співрозмовників до сприйняття своєї точки зору, а згодом – переконати їх пристати на свою точку зору; звільнити співбесідників від сумнівів, упередженості, показати можливості реалізації висловленої ідеї, позитивні наслідки для всіх сторін; з терпінням вислухати опонентів, виявити повагу до них, бути ввічливим, дружньо налаштованим, дипломатичним, тактовним; уникнути непорозумінь і неправильних тлумачень; підвести підсумки бесіди, що впливають з обговорення і враховують висловлені позиції.

Якщо бесіда має конфліктний характер, досвідчений мовець залишається непохитним і холоднокривним, усіма можливими способами полегшує сприйняття своїх тез і пропозицій співрозмовником, враховуючи внутрішню боротьбу між його бажаннями та реальними можливостями. Дуже важливо залишити за опонентом право «зберегти обличчя».

Успіх бесіди, – вважають фахівці, – залежить від того, наскільки правильно людина зрозуміла особливості характеру свого співрозмовника і яку вибрала тактику в спілкуванні з ним.

Висновки. У сучасному академічному середовищі красномовство передбачає активну взаємодію вчителя і учня, викладача і студента. Слово оратора-педагога має на меті прищепити слухачам любов до навчального предмета, надати певні світоглядні орієнтири. Процес навчання, якщо до нього не підходить формально, в змозі стимулювати справжнє прагнення до творчості, до пізнання себе і світу. Важливо, щоб у ньому належне місце посіли глибокі теоретичні знання, практичні уміння та навички академічного красномовства.

Навчання граматичного матеріалу (формування граматичної компетентності)

Дисципліна: Методика навчання іноземних мов.

Вид лекції: тематична лекція з елементами бесіди.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомити студентів із теоретично обґрунтованими знаннями та забезпечити оволодіння вміннями, необхідними для формування іншомовної граматичної компетентності учнів основної школи.

Розвиваючі: навчити студентів аналізувати цілі формування граматичної компетентності в учнів основної школи, робити методичний аналіз граматичних явищ німецької та англійської мов, характеризувати етапи формування граматичної компетентності, аналізувати прийоми і способи ознайомлення з граматичними структурами активного та пасивного граматичного мінімуму, добирати та укладати вправи для автоматизації мовленнєвих дій учнів з граматичними структурами, що належать до активного та пасивного граматичного мінімуму, визначати об'єкти контролю сформованості граматичної компетентності, планувати, розробляти і проводити фрагменти уроків з формування граматичної компетентності.

Виховні: формувати інтерес до професійної діяльності.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: загальна педагогіка, історія педагогіки, загальна та вікова психологія, практика усного та писемного мовлення першої іноземної мови, друга іноземна мова.

Забезпечуючі дисципліни: загальна педагогіка, загальна та вікова психологія, практика усного та писемного мовлення першої іноземної мови, друга іноземна мова.

Забезпечувані дисципліни: методика викладання іноземних мов у старших класах та ВНЗ.

Основні поняття: мовленнєва діяльність, знання, навички, уміння, вправа, класифікація вправ, загальна система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів.

Навчально-методичне забезпечення лекції: мультимедійна презентація.

План лекції

1. Загальна характеристика та цілі формування іншомовної граматичної компетентності в учнів основної школи.
2. Шкільний граматичний мінімум.
3. Етапи формування граматичної компетентності.
4. Вправи і завдання для формування граматичної компетентності.
5. Контроль рівня сформованості граматичної компетентності.

Література

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – С. 79–153.
2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – Вид. 2-е, випр. і перероб. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 37–58.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах у структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник / укладачі С. Ю. Ніколаєва, С. В. Гапонова та ін. – К. : Ленвіт, 2004. – С. 16–36.
4. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 48–89.
5. Маслыко Е.А. Настольная книга преподавателя иностранного языка: справочное пособие / Е. А. Маслыко, П. К. Бабинская, А. Ф. Будько и др. – 7-е издание, стереотипное. – Минск : «Вышэйшая школа», 2001. – 522 с.
6. Вишневський О. І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови : посібник для вчителів / О. І. Вишневський. – Київ : Радянська школа, 1989. – 224 с.
7. Статті з журналу «Іноземні мови».
8. Статті з журналу «Іноземні мови в сучасній школі».

Текст лекції

1. Загальна характеристика та цілі формування іншомовної граматичної компетентності в учнів основної школи

Як показує аналіз наукової методичної літератури, граматики – це об'єкт постійних суперечок серед науковців та вчителів-практиків.

В історії розвитку методики відомі різні підходи до вирішення проблеми про роль і місце граматики у навчанні іноземних мов.

Так, наприклад, при граMATико-перекладному методі саме граMATика була метою навчання, оскільки вважалася одним із компонентів будь-якої освіти, свого роду «гiмнастикою розуму». Представники прямих методів навчання, навпаки, вважали зовсім недоцільним звертати увагу на граматику.

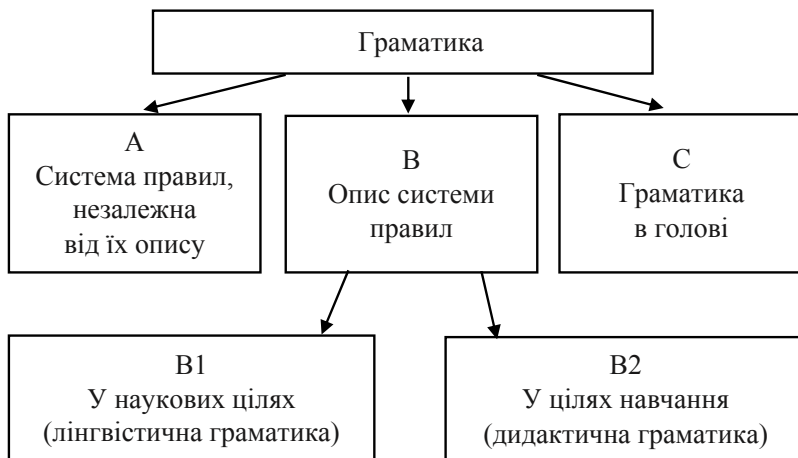
Проте у наш час ми спостерігаємо більш об'єктивний підхід до визначення ролі і місця граматики у навчанні іноземних мов: вона не є самоцільлю, проте це один із важливих засобів навчання іноземних мов.

У людини, яка розповідає про певне явище або факт, виникає потреба запитати чи повідомити про причини, місце, умови, цілі тощо. Для вираження цих значень у кожній мові існують певний набір мовних засобів та правил, оскільки мовлення відбувається завжди відповідно до визначених закономірностей мови, навіть якщо мовці і не усвідомлюють цього: грамотні і неграмотні люди розмовляють відповідно до цих правил, хоча з різним ступенем грамотності. Саме за допомогою граMATичних структур стає можливим передати найтонші нюанси думки. Отже, граMATика виконує функцію будівельного матеріалу мовлення як усного, так і письмового. Це свого роду «скелет», на якому тримаються слова, висловлювання, тексти, це фундамент, на якому ми будуємо споруду під назвою «Іноземна мова». Граматику порівнюють також із географічною картою, планом міста, правилами вуличного руху тощо – запитайте себе, для чого нам у житті потрібні ці всі речі, і тоді ви зможете відповісти на питання, чи потрібно вивчати граматику іноземної мови.

Крім того, значення вивчення граматики іноземної мови полягає ще і в тому, що це допомагає краще усвідомити граMATичну будову рідної мови, розвиває логічне мислення, спостережливість, здатність аналізувати та узагальнювати, тобто в процесі вивчення граматики іноземної мови реалізуються розвиваючі та загальноосвітні цілі навчання іноземних мов.

Проте виникає питання, як саме слід граматику вивчати у школі. Сучасні українські науковці вказують на необхідність формування в учнів граMATичної компетентності, тобто здатності до правильного граMATичного оформлення усних і письмових висловлювань та розуміння граMATичного оформлення мовлення інших осіб. Основними складовими граMATичної компетентності є граMATичні знання, навички та уміння. Розглянемо ці складові детальніше.

Отже, граматичні знання: виникає питання, що саме повинні вчити учні. Досить чітку відповідь знаходимо у німецького лінгвіста Г. Хельбіга, який виділяє три види граматики – А, В і С:

Наведемо приклади:

Die deutsche Grammatik kommt mir komplizierter vor, als die englische. Це приклад граматики (А), тобто системи правил мови, яка існує в мовній практиці її носіїв, незалежно від її опису у лінгвістиці.

Ich habe mir die neue Duden-Grammatik gekauft. Це грамматика (В), де дається система правил тієї чи іншої мови. При цьому мають на увазі моделі побудови мови, багато з яких представлені і в шкільних підручниках. Г.Хельбіг ділить цю граматику на лінгвістичну (В1) та дидактичну (В2).

Seine Aussprache ist gut, aber seine Grammatik ist fehlerhaft. Це грамматика (С) – «Grammatik im Kopf». Отже, у школі повинна вивчатись грамматика (В2) – дидактична, яка завдяки різним прийомам і методам навчання може і повинна стати граматикуою (С). О. Леонт'єв називає ще цю граматику активною, яка описує функціонування мовних засобів у мовленні.

Грамматика як *наука* описує граматичну будову мови. Залежно від підходу до граматичних явищ розрізняють традиційну, структурну, трансформаційну, описову (дескриптивну) та інші граматики.

У методиці навчання іноземної мови під граматикуою розуміють предмет, за допомогою якого засвоюють правила будови мови.

У навчанні граматики принципове значення має кінцева мета, яка ставиться перед учнями: *знати* граматику чи *володіти* нею, *вивчити* правила будови мови чи *оволодіти* ними.

Для того щоб знати граматику, досить звернутись до якогось авторитетного видання, прочитати його і по можливості запам'ятати, що там написано. Оволодіти ж граматиною означає навчитись застосовувати відповідні правила на практиці. Одних знань тут недостатньо. Володіння правилами передбачає практичну діяльність, оскільки лише через діяльність їх можна засвоїти. Очевидно, що знання можуть передувати формуванню навичок і полегшувати цей процес.

Грамотичні навички мовлення, як і всі інші навички мовлення, повинні характеризуватися такими ознаками як автоматизованість, гнучкість та стійкість і формуватися поетапно, про що йшла мова у попередній лекції.

Сформованість репродуктивної грамотичної навички – одна з передумов функціонування вміння висловлювати свої думки в усній та письмовій формі. Щоб здійснити свій комунікативний вибір, той, хто говорить/пише, має спочатку вибрати грамотичну структуру, яка б відповідала даній ситуації мовлення. Так, якщо людина має намір про щось дізнатися, вона обирає одну із грамотичних структур, що виражає запитання. Дальший вибір залежить від часу події, про яку йдеться, від характеру інформації, що потрібна у відповідь на запитання, тощо. У багатьох випадках (наприклад, при висловлюванні прохання) на вибір грамотичних структур впливають стосунки між людьми.

Обрану грамотичну структуру потрібно оформити відповідно до норм даної мови. (Маються на увазі синтаксичні та морфологічні особливості грамотичних структур). Вибір та оформлення грамотичних структур здійснюються паралельно: засвоюючи форму, учень повинен мати певний комунікативний намір, вирішувати конкретне мовленнєве завдання – щось запитати, попросити, комусь заперечити, підтвердити чи спростувати чиюсь думку тощо, з тим щоб у його свідомості поєднувалися комунікативний намір та форма, за допомогою якої він виражається.

Сформованість рецептивної грамотичної навички – одна з передумов функціонування вміння розуміти думки інших людей в усній і письмовій формах. На відміну від репродуктивної грамотичної навички, яка передбачає вибір форми відповідно до комунікативного наміру, ситуації мовлення та ін., першою операцією у формуванні рецептивної грамотичної навички є сприймання звукового або графічного образу грамотичних структур. Якщо рецептивна навичка сформована, сприймання супроводжується розпізнаванням грамотичних форм та співвіднесенням їх з певним значенням.

Грамотичні уміння, або, як їх називають ще науковці, грамотична усвідомленість – це здатність людини розмірковувати над процесами

формування певної граматичної структури, свідомо реєструвати та розпізнавати граматичні структури в усному та писемному мовленні, їх особливості та закономірності їх утворення і функціонування в мові, аналізувати граматичний аспект свого мовлення.

Труднощі формування зумовлені індивідуальними особливостями учнів, особливостями іноземної мови, яка вивчається, а також умовами навчання.

Щодо труднощів, зумовлених індивідуальними особливостями учнів, то слід враховувати той факт, що, на відміну від рідної мови, іноземна мова є другорядним засобом спілкування і використання її не є необхідністю для учня. Крім того, важливу роль відіграє мотивація учня до вивчення іноземної мови взагалі і граматики зокрема. Засвоєння граматичної будови іноземної мови, граматичних категорій та граматичних явищ передбачає наявність в учнів добре розвинених навичок узагальнення, абстрагування, а також логічного мислення та пам'яті.

Велику групу труднощів, з якими стикаються учні при вивченні іноземної мови, зумовлені особливостями мови, що вивчається. Насамперед слід згадати інтерференцію рідної мови, що може як мати позитивні, так і негативні наслідки для процесу вивчення граматичної будови іноземної мови, адже в кожній мові є подібні і відмінні граматичні структури. Для прикладу візьмемо систему часових форм дієслова: в активному стані їх 3 в українській мові, 6 – у німецькій та 16 – в англійській. Проте в українській та німецькій мовах можна порівняти відмінки іменника, які мають певні спільні ознаки. У разі вивчення німецької як другої іноземної на базі англійської, спостерігається більший вплив англійської мови, ніж рідної. Тому всі ці фактори слід враховувати в процесі навчання. Знайомство з типологічними ознаками граматичної системи іноземної мови доцільно здійснювати у порівнянні з рідною мовою учнів, або з першою іноземною мовою, яку учні вивчають у школі. Таке порівняння дає змогу показати учням подібності та різницю між граматичними системами двох мов.

Можна виокремити наступні 4 групи граматичних явищ:

1. із певною відповідністю за значенням та способом утворення (наприклад, Futurum I і Future Simple в німецькій та англійській мовах);
2. із відповідністю за значенням та невідповідністю за способом утворення (наприклад, займенник «свій» в українській та німецькій або англійській мовах);

---

3. із незбіганням кількості значень і способу утворення (1 форма минулого часу в українській мові і 3 – в німецькій, або 1 форма теперішнього часу в українській мові і 4 форми в англійській);

4. відсутність певного явища в мові (наприклад, артикль, фіксований порядок слів тощо).

Урахування вищезгаданих труднощів дозволяє передбачити їх при вивченні певної граматичної структури та уникнути їх.

Щодо труднощів, зумовлених умовами навчання, слід назвати, насамперед, неузгодженість програм навчання рідної мови та іноземної, коли досить часто певне граматичне явище іноземної мови вивчається раніше, ніж учні знайомляться з ним у рідній мові. Наприклад, підрядні речення у німецькій мові вивчаються у 5-6 класі у школах з поглибленим вивченням мови, а в українській мові – лише у 8 класі. Тому доцільно у таких випадках використовувати правила-інструкції, а не пояснювати це явище. Крім того, велику роль відіграє особистість учителя, методи навчання, підходи до вивчення певних явищ, використання наочності, а також форми роботи учнів на уроці.

Формування граматичної компетентності починається у початковій школі, після закінчення якої молодші школярі повинні, згідно чинної програми вийти на рівень А 1 (за шкалою загальноєвропейських рекомендацій), тобто рівень граматичної компетентності учнів молодшої школи має відповідати рівню А 1. Після закінчення основної школи відповідно – рівень А 2. Учні основної школи повинні не лише імітувати мовлення іншої особи, але й продукувати власні висловлювання з визначеними граматичними структурами, а також розуміти їх у мовленні носіїв мови, для чого слід активно використовувати автентичні аудіо- та відеоматеріали.

2. Шкільний граматичний мінімум

Отже, як було сказано раніше, основною метою навчання граматики іноземної мови у школі є формування іншомовної граматичної компетентності учнів. У зв'язку з цим істотне значення має питання відбору граматичного матеріалу, достатнього для реалізації комунікативних цілей навчання в межах вимог, передбачених програмою. У середніх навчальних закладах вивчаються, звичайно, не всі граматичні явища вивчуваної іноземної мови, а спеціально відібраний граматичний мінімум, який складається з активного граматичного мінімуму та пасивного граматичного мінімуму.

Основний принцип відбору активного і пасивного мінімуму – це принцип поширеності, тобто дані граматичні форми і конструкції повинні бути поширеними у розмовному та інших стилях.

Важливу роль при відборі слід приділяти послідовності: від легкого до важкого, від простого до складного.

Для вираження власних думок іноземною мовою учень має оволодіти тими граматичними структурами, які входять до **активного** граматичного мінімуму. До **пасивного** граматичного мінімуму входять такі граматичні структури, якими учні можуть не користуватися для вираження своїх думок, але які потрібні для сприймання і розуміння мовлення. Щоб сприймати і розуміти думки інших людей, необхідно володіти як активним, так і пасивним граматичним мінімумом

3. Етапи формування граматичної компетентності

Правильна організація ознайомлення учнів з граматичним матеріалом сприяє попередженню типових помилок у мовленні учнів, тому слід дотримуватися такої послідовності роботи:

1. Визначення узагальненого комунікативного завдання, для реалізації якого використовується дане граматичне явище. Наприклад, перед вивченням граматичних структур Imperfekt або Past Simple можна дати наступну комунікативну установку: Ми навчимося розповідати один одному про минулі події, як ми провели вчора день тощо.

2. Демонстрування учителем ситуативно обумовлених висловлювань, які містять дану граматичну структуру. Мовлення за своєю природою ситуативне. Отже учнів слід знайомити з новими граматичними структурами у типових ситуаціях мовлення. З цією метою можна використовувати реальні та уявні ситуації, створені різними засобами – за допомогою вербального опису, ілюстративного, предметного або дійового унаочнення. Контекстом може слугувати будь-який невеликий текст – рифмівка, віршик, розповідь, діалог, пісня, уривок з відеофільму тощо. Використовувати можна також різноманітні таблиці, схеми тощо.

Розглянемо деякі приклади.

Наприклад, при вивченні часової форми Perfekt на уроці німецької мови можна використовувати таку рифмівку:

Was hast du im Sommer gemacht?

Ich habe gespielt und gelacht.

Ich hab´ meine Oma besucht

Und Pilze und Beeren gesucht.

Gebadet, geturnt und gemalt...

Nun sag ich dem Sommer «bis bald».

(На мультимедійній презентації подано різноманітні приклади ознайомлення із граматичними структурами).

---

1. Активізація дій учнів з новими граматичними структурами на рівні фрази (некомунікативні вправи на імітацію, підстановку та трансформацію граматичної структури).

2. Виконання мовленнєвих вправ – умовно-комунікативних та комунікативних на рівні понадфразової єдності.

Прийоми для створення навчально-мовленнєвих ситуацій при семантизації граматичних явищ різноманітні. Їх можна звести до кількох основних:

1. Використання реальних предметів і фізичних дій для розкриття суті явища.

2. Застосування уявних дій (жестів, пантоміми) для передачі значення того чи іншого явища.

3. Використання різноманітних засобів образотворчої наочності (картинок, фото, карт тощо).

4. Використання навчальних фільмів (діафільмів, кінофрагментів).

5. Створення іншомовного контексту шляхом посилань на реальні події з життя учнів, реальні факти тощо.

6. «Розігрування» мовленнєвих дій.

7. Використання перекладних мовних засобів семантизації граматичних структур у вигляді перекладу-тлумачення, пояснення, порівняння.

Наведемо приклади вправ ознайомлення і первинного закріплення граматичних структур.

1. Порівняйте вживання ... в наступних ситуаціях і скажіть, за якою ознакою вони схожі / протилежні.

2. Порівняйте ситуації, знайдіть спільне і відмінне в значенні граматичних форм.

3. Поясніть вживання граматичних явищ.

4. Скажіть, які з наведених речень не підходять до даної ситуації.

5. Виберіть правильну форму з декількох даних.

6. Вкажіть граматичну форму, яку слід вжити в таких українських реченнях.

7. Прослухайте речення і вкажіть те, яке відповідає перекладу, даному на картці / дошці.

8. Випишіть речення з ... .

9. Знайдіть в тексті граматичні явища, які виражають ... .

10. Утворіть граматичні форми за зразком.

11. Прочитайте граматичні форми і вкажіть їх формоутворюючу ознаку.

---

12. Визначте значення граматичної форми в наведених ситуаціях.
13. Скажіть, яку граматичну форму ви би вжили в наступних ситуаціях.

14. Змініть ситуацію таким чином, щоб можна було би вжити протилежну за значенням граматичну структуру.

15. Погодьтеся чи не погодьтеся, вживаючи одну із двох запропонованих вам граматичних форм. Обґрунтуйте вашу відповідь.

Сприймаючи граматичну форму, ми розпізнаємо ті чи інші ознаки, що сигналізують про дану структуру: їх називають граматичними сигналами, а структуру відповідно розглядають як механізм сигналів, що служать для передачі певних значень (А. С. Хорнбі). Так, наприклад, у німецькій мові це поняття приналежності передається закінченням родового відмінка: *Ninas Buch*, або за допомогою прийменника **von**: *das Buch von Nina*.

Кожна мовленнєва одиниця має свою структуру, яка відбиває певні зв'язки між її компонентами. Розрізняють п'ять рівнів мовленнєвих одиниць:

- 1) рівень словоформи (слово в його граматичній формі);
- 2) рівень вільного словосполучення;
- 3) рівень фрази/речення;
- 4) рівень понадфразової єдності (відрізок мовлення, який складається з двох або більше речень, синтаксично організований і комунікативно самостійний);
- 5) рівень цілого тексту.

Для навчання граматичного матеріалу вагомими є перші чотири рівні, тому що на рівні тексту (усного або письмового) навички мають уже функціонувати, а не формуватися.

Як можна зобразити структуру мовленнєвих одиниць різних рівнів у навчальному процесі? Організацію навчання граматиці слід проводити на діяльній основі. Це можна зробити різними способами: за допомогою вербальних правил (правил-інструкцій і описових правил); моделей-схем і, нарешті, мовленнєвих зразків.

На ранньому етапі – це кубики та інші геометричні фігури, моделі схеми, казки.

Правила у вигляді рифмовок (утворення Partizip II):

Schwache Verben tun nicht weh – vorne **ge** am Ende **t**.

Untrennbare Verben – kein Problem: Das Verb muss da ohne **ge** steh n.

Правила-інструкції мають динамічний характер і є інструкціями до дії. Іншими словами, правило-інструкція – це коротка форму-

---

ла, що стосується не всього комплексу граматичного явища, а лише якогось одного його елемента, однієї форми, включеної до мовного зразка. Такі правила застосовують при структурному способі подачі граматичного матеріалу, і кількісно вони відповідають набору мовних зразків.

Так, для мовного зразка *Ich werde deutsch lesen* правило-інструкція такого спрямування буде формулюватись так: «Щоб назвати дію, яку ви будете виконувати в майбутньому, користуйтеся формою типу *Ich werde schreiben*

Ich werde machen. usw»

Такі формулювання правил, незважаючи на їх мовну неточність, з комунікативної точки зору корисні.

Такі правила не пропонуються для заучування і відтворення, його повідомляють учням лише перед початком виконання відповідної вправи і фактично «приписують» до неї. Учні зберігають його в оперативній пам'яті, бо воно служить їм інструкцією до дії, полегшує виконання завдання.

Наведемо інший приклад:

Щоб побудувати речення з дієсловами з відокремлюваними префіксами у *Präsens*, *Imperfekt* та *Imperativ*, необхідно поставити відокремлюваний префікс в кінці речення.

Наприклад:

<i>Präsens:</i>	<i>Er macht das Fenster auf.</i>
<i>Imperfekt:</i>	<i>Er machte das Fenster auf.</i>
<i>Imperativ:</i>	<i>Mach das Fenster auf!</i>

Правило-узагальнення систематизує знання, набуті учнями раніше, і описує граматичне явище в цілому. При цьому воно відбиває взаємодію форм всередині парадигми і зв'язок цього явища з суміжними граматичними явищами. За своєю методичною функцією правила-узагальнення нагадують теоретичний опис закономірностей будови рідної мови.

Правила-інструкції і правила-узагальнення співвідносяться як частина з цілим. Учні повинні засвоїти відомості, що їх містять правила-узагальнення. Це розширює можливості самоконтролю, що, в свою чергу, сприяє загальному закріпленню навичок, а відтак і розвитку умінь.

Правила-інструкції, як уже зазначалось вище, не підлягають запам'ятовуванню і застосовуються здебільшого на молодшій ступені навчання іноземної мови. Правила-узагальнення застосовуються і в молодших класах (після того, як навичка в основному сформована)

і, особливо, на старших етапах навчання, де вони складають основний зміст рецептивного засвоєння граматики. У багатьох випадках ефективнішим за вербальне правило є модель-схема.

Найпоширенішим способом організації одиниць мовлення з метою засвоєння їх структури є зразки мовлення. Зразок мовлення – це типова одиниця мовлення, що служить опорою для утворення за аналогією інших одиниць мовлення, які мають таку саму структуру.

4. Вправи і завдання для формування граматичної компетентності

Формування мовленнєвої граматичної навички передбачає розвиток навички відносно точного відтворення явища в типових ситуаціях і розвиток її гнучкості. З цією метою використовуються вправи на імітацію, підстановку, трансформацію. В окрему групу виділимо ігрові вправи.

Імітаційні вправи можуть бути побудовані на одно структурному або опозиційному (контрастному) граматичному матеріалі. Граматична структура в них задана, її слід повторити без змін.

Приклади вправ:

1. Повторіть за диктором.
2. Повторіть наступні речення, виконуючи такі дії.
3. Повторіть ... за диктором, звертаючи увагу на підвищення / пониження тону.
4. Прочитайте речення хором / за ланцюжком / в парах.
5. Перепишіть наступні речення.
6. Скажіть, що ви робили те саме, що і диктор.
7. Погодьтеся з диктором, якщо це правильно.
8. Якщо ви робите/робили щось інше, скажіть.
9. Виконайте команду і скажіть, що ви зробили.
10. Погодьтеся або не погодьтеся із співрозмовником.
11. Вимовте одну і ту ж фразу голосно, тихо, швидко, задумливо, іронічно.
12. Повторіть для того, хто вас не почув.
13. Повторіть, додаючи слово, словосполучення, фразу.
14. Вимовте фразу, змінюючи логічний наголос на окремих словах.
15. Зримуйте декілька фраз і повторіть їх.

Підстановочні вправи використовуються для закріплення граматичного матеріалу, щоб автоматизувати вживання ГС в аналогічній ситуації.

Суттєвим для організації таких вправ є забезпечення підказки елементів для підстановки. Підказка може мати екстралінгвістичний і мовленнєвий характер. Особливо ефективні вправи, які вимагають вибору граматичних форм з таблиці, наприклад. Продуктивні і вправи, які побудовані по принципу протилежності, що базується на одночасному показі двох картинок, що відображають протилежні граматичні явища.

Приклади вправ:

1. Складіть речення за допомогою підстановочної таблиці.
2. Складіть речення із заданих слів.
3. Розкрийте дужки, вживаючи правильну граматичну форму.
4. Складіть речення за зразком.
5. Складіть речення за зразком, замінюючи додаток / означення / обставину розгорнутою фразою.
6. Прослушайте діалог, відтворіть його в пам'яті і складіть діалог за аналогією.
7. Виберіть з таблиці речення, які відповідають дійсності.
8. Розкажіть про ..., використовуючи зразок.
9. Закінчіть речення за зразком.
10. Користуючись таблицею, дайте відповіді на запитання.
11. Згрупуйте подані речення так, щоб одержати розповідь.
12. Доповніть таблицю своїми реченнями.
13. Розкажіть / порадьте ..., використовуючи таблицю, схему, зразок.
14. Подивіться на картинки і скажіть, чим вони відрізняються (за зразком).
15. Запитайте, як зробити ... (зразок).

Трансформаційні вправи дають можливість формувати навички комбінування, заміни. Скорочення, розширення заданих граматичних структур в мовленні. Вони допомагають навчити варіювати зміст повідомлення в заданих моделях в залежності від ситуації, співставляти і протиставляти структуру, яка вивчається з вивченими раніше, складати з окремих, вивчених раніше частин цілі висловлювання з новим змістом. Вибір виду вправи залежить від конкретного завдання.

Приклади вправ:

1. Скажіть по іншому.
2. Доповніть речення, звертаючи увагу на ... .
3. Замініть виділені слова.
4. Об'єднайте прості речення в складносурядні / складнопідрядні.

-
5. Розкажіть про те, чого ви не зробили вчора, але зробили сьогодні.
  6. Подивіться на незавершений малюнок і скажіть, що, на вашу думку, не встиг намалювати художник.
  7. Доповніть діалог (дано окремі репліки).
  8. Зробіть висновок із сказаного і виразіть здивування (...).
  9. Дайте відповідь на запитання і задайте таке ж питання своєму сусіду.
  10. Скажіть, які питання ви поставите, щоб дізнатись про ...
  11. Передайте зміст наступного повідомлення своїми словами.
  12. Вирішіть і скажіть, що вам потрібно зробити в такій ситуації.
  13. Розкладіть дії на більш менші дії і операції. Розкажіть детально про те, що ви збираєтесь робити.
  14. Передайте зміст діалогу в монологічній формі, звертаючи увагу на ...
  15. Змініть ситуацію так, щоб в ній можна було би використати іншу граматичну форму.

Вправи ігрового характеру наближують процес активізації граматичного матеріалу до умов реального спілкування. Організація гри передбачає створення мовленнєвої ситуації, яка містить в собі атрибути гри, рольові та комунікативні завдання.

Приклади вправ:

1. Повторіть речення декілька разів, вимовляючи його все тихіше і тихіше (гра «Луна»).
2. Повторіть речення і зробіть хлопок (крок) на кожне слово.
3. Передайте фразу (декілька фраз) по секрету сусіду («Зіпсований телефон»).
4. Відгадайте, хто або що це (вказуються ознаки).
5. Що змінилось? (Гра «Детектив». Використовуються два малюнки, які мають відмінності).
6. Перевірте, чи ви уважні. Скажіть, які предмети вас оточують, скільки їх, де вони розташовані (гра «Шукаємо спостережливих»).
7. виправте того, хто коментуючи дані події, дії все переплутав (гра «Неуважний»).
8. Спробуйте прочитати думки один одного. (Один учень починає речення, а інший закінчує його. Гра «Читаємо думки»)
9. Визначте, чия це річ (гра «Бюро знахідок»).
10. Розшифруйте телеграму, відновіть втрачені слова, речення.
11. Скажіть, що було би, якби ... .
12. Складіть колективну розповідь, повторюючи попередню фазу і додаючи свою (гра «Сніговий ком»)

-
13. Знайдіть і виправте помилки в тексті (гра «Коректор»).
  14. Засумнівайтесь у розповіді сусіда (гра «Хома невіруючий»).
  15. Складіть речення із заданих слів. (Роздаються карточки із словами, за сигналом ведучого потрібно стати в правильному порядку, щоб одержати речення. Гра «Жива підстановочна таблиця»).

Перехід від навиків до умінь забезпечується вправами, в яких дане граматичне явище потрібно вживати без мовної підказки, відповідно до мовленнєвих обставин. Вправи цього етапу можуть проводитись на матеріалі усних тем, домашнього читання, кінофільмів.

Вдосконалення мовленнєвої граматичної навички слід проводити через:

- 1) активізацію в навчальній бесіді нової граматичної структури в складі діалогічних і монологічних висловлювань в ситуаціях спілкування;
- 2) різних видів переказу змісту прочитаного / прослуханого тексту;
- 3) вживання різного типу граматичних структур в підготовленому мовленні;
- 4) включення в бесіду вивченого матеріалу в нових ситуаціях, які передбачають протиставлення граматичних структур;
- 5) організацію і проведення різноманітних видів граматично спрямованих рольових ігор.

Приклади вправ:

1. Прокоментуйте дії вашого товариша, персонажу тексту або фільму.
2. Перегляньте фільм / прочитайте текст і інсценуйте бесіду.
3. Доведіть своєму товаришу, що ... .
4. Розкажіть про ... . Уявіть, що ви оптиміст, скептик ... .
5. Прослухайте розповідь / діалог і поясніть, чому... .
6. Складіть порізану картинку і опишіть її.
7. Наведіть приклади з життя, які доводять, що ... .
8. Придумайте логічне завершення розповіді.
9. «Оживіть» запропоновану картинку.
10. Візьміть інтерв'ю у ... про ... .
11. Проведіть уявну екскурсію для ... у... .
12. Сформулюйте поради, рекомендації тим, хто ... .

Як відомо, у школі основним засобом навчання іноземної мови є НМК. Серед допоміжних засобів навчання виділяють технічні і нетехнічні засоби навчання. До нетехнічних відносимо зображальну наочність (здебільшого це малюнки, які діти описують, ставлять пи-

---

тання, коментують дії персонажів, використовуючи при цьому певну граматичну структуру), графічну наочність – різноманітні таблиці, картки, граматичні кросворди тощо. Серед технічних засобів найпопулярнішими є відеофонограма та різноманітні граматичні вправи на комп'ютері.

5. Контроль рівня сформованості граматичної компетентності

Об'єктом контролю з боку вчителя є сам процес формування граматичної компетентності та його результат – функціонування граматичної компетентності як складової іншомовної комунікативної компетентності. У першому випадку учитель контролює сформованість окремих операцій, а в другому – мовленнєву дію.

З усіх компонентів граматичної компетентності контролю підлягають рівень сформованості граматичних навичок та усвідомленість учнями їх функціонування в усному та писемному мовленні. Для контролю рецептивних граматичних навичок основним критерієм є точність розуміння граматичної структури, тобто ступінь правильності співвіднесення граматичної форми зі змістом. Основним критерієм для контролю рівня сформованості репродуктивної граматичної навички є правильність, що передбачає правильне виконання всіх дій: вибору граматичної структури відповідно до ситуації мовлення, її оформлення відповідно до норм мови та її реалізацію усно чи на письмі.

Досить поширено формою контролю рівня сформованості граматичної компетентності є тести з закритою відповіддю – множинного чи альтернативного вибору.

Контроль граматичних навичок можна виділяти і не виділяти в окремий етап. Викладач може здійснювати його безпосередньо в процесі мовленнєвої діяльності (слухання, мовлення, читання і письма) або використовувати з цією метою спеціальні контролюючі вправи:

1. Коротко розкажіть про ... .
2. Скажіть, в якому реченні мова йде про ...
3. Скажіть, що означає дана граматична форма в цій ситуації.
4. Додайте до поданих речень ще два, які пов'язані з ними за змістом.
5. Закінчіть висловлювання.
6. Виберіть правильну форму із запропонованих.
7. Вкажіть різницю між ... .
8. Складіть запитання для граматичної вікторини.

---

9. Підберіть тексти, віршики, прислів'я, які ілюструють дане граматичне явище.

10. Складіть схему, таблицю для ілюстрації даного граматичного явища.

11. Сформулюйте граматичне правило по темі для граматичного довідника.

12. Виправте помилки в тексті.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вище сказане, відзначимо, що основною метою вивчення граматики на уроках іноземної мови у школі є формування іншомовної граматичної компетентності, яка включає граматичні знання, навички та граматичну усвідомленість. Правильна організація ознайомлення учнів з граматичним матеріалом має таку послідовність: визначення узагальненого комунікативного завдання, демонстрація даного граматичного явища, активізація дій учнів з новою граматичною структурою на рівні фрази та понад-фразової єдності.

Stilistik der deutschen Gegenwartssprache Schwerpunkte für Diskussion

Дисципліна: Стилістика німецької мови.

Вид лекції: оглядова лекція.

Дидактичні цілі:

Навчальні: усвідомлення базових понять стилістики німецької мови для формування здатності самостійно робити практичні висновки при спостереженні над теоретичним матеріалом з стилістики німецької мови.

Розвиваючі: формувати систему знань про стилістику німецької мови і її компоненти та розуміння їхньої ролі в усній комунікації.

Виховні: забезпечити мотивацію та інтерес до стилістики німецької мови.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лексикологія німецької мови, практика усного і писемного мовлення німецької мови.

Навчально-методичне забезпечення: дидактичні матеріали – таблиці.

Theoretische Fragen

1. Womit befasst sich die Stilistik? Gegenstand und Aufgaben der Stilistik.
2. Stellung der Stilistik im System der Wissenschaften. Stilistik und Nachbardisziplinen. Aus der Geschichte der Stilistik.
3. Stilelemente.
4. Stilfragen im Zusammenhang mit dem Wortschatz der deutschen Sprache.
5. Fragen der Wortwahl.
6. Funktionalstile.
7. Grammatik der deutschen Sprache aus stilistischer Sicht.
8. Phonostilistik. Wortbildung aus stilistischer Sicht.
9. Stilfiguren.

Literaturverzeichnis

1. Bastian S. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2. / S. Bastian. – Kiepenhauer und Witsch Verlag : Köln, 2005. – 256 S.
2. Bussmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bussmann. – Alfred Krüner Verlag : Stuttgart, 1990. – 348 S.
3. Göttert K. H. Einführung in die Stilistik / K. H. Göttert, O. Jungen. – Wilhelm Fink-Verlag : München, 2003. – 284 S.
4. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel, E. Schendels. – Moskau : Verlag Hochschule, 1975. – 315 S.
5. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache / E. Riesel. – Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1959. – 460 S.

Текст лекції

1. Womit befasst sich die Stilistik?

Gegenstand und Aufgaben der Stilistik

Die Sprache muss man richtig und zweckmäßig handhaben zu können. Fragen der wirkungsvollen Gestaltung sprachlicher Äußerungen gehören zu den theoretischen und sprachlichen Aufgaben der Sprachwissenschaft, und zwar der Stilistik. Mit der Herausbildung neuer Forschungsgebiete der Stilistik stellt sich die Frage nach der gegenwärtigen Domäne der Stilistik und ihrem Verhältnis zu solchen linguistischen und interdisziplinären Gebieten wie etwa Textlinguistik, Kommunikationsforschung, Theorie der Sprachkultur und ähnlichen wissenschaftlichen Nachbar- und Querschnittsdisziplinen.

Die Sprachwissenschaftler orientieren sich bei der Erforschung der Sprache an dem sprachlichen System und an der sprachlichen Verwendung. Die Prägung des sprachlichen Ausdrucks durch die innersprachlichen und außersprachlichen Faktoren ergibt den Sprachstil. Der Sprachstil ist Forschungsgegenstand der Stilistik und macht einen wichtigen Teil der Linguistik der Sprachverwendung aus. Als Stil wird der funktionsgerechte, durch außer – und innenlinguistische Momente bedingte Gebrauch des sprachlichen Potentials in der schriftlichen und mündlichen Gesellschaftskommunikation bezeichnet. Stil ist die Art und Weise, wie bestimmte Gedanken, Gefühle und Willensäußerungen dem Gesprächspartner dargeboten werden (Elise Riesel).

Die Aufgabe der Stilistik ist die stilkundliche Forschung auf alle Bezirke der Sprache auszudehnen, zu untersuchen, inwieweit außerlinguistische Faktoren die Redeweise beeinflussen. Als Forschungsmaterial gelten schriftliche und mündliche Texte aus unterschiedlichen Lebensbereichen und Lebenssituationen. Ausgangspunkt der Stilistik ist der Funktionalstil und seine Substile.

Aufgabe der Mikrostilistik ist das Erkennen und das Systematisieren der stilistischen Leistung der sprachlichen Einheiten aller Ebenen.

Aufgabe der Makrostilistik ist die Erforschung des Stils als Komplexerscheinung und Organisationsprinzip von Ganzheitsstrukturen.

2. Stellung der Stilistik im System der Wissenschaften.

Stilistik und Nachbardisziplinen. Aus der Geschichte der Stilistik

Stilistik nimmt ihren besonderen Platz unter verschiedenen Disziplinen, die in unterschiedlicher Weise die Auffassungen vom Stil beeinflussen. Die wichtigsten Verbindungen sind: Stilistik und Linguistik und Literaturwissenschaft; Stilistik und Sprachwissenschaft; Stilistik und Textlinguistik; Stilistik und Sprachdidaktik; Stilistik und Rhetorik; Stilistik und Stilkritik; Stilistik und Soziolinguistik; Stilistik und Pragmatik.

Auf die Möglichkeiten der Stilistik weist ein geschichtlicher Überblick hin.

Die ersten wissenschaftlichen Verallgemeinerungen über den Stil sind seit den griechischen Sophisten im 5. Jahrhundert v. Chr. überliefert, indem es um die Lehre von der kunstreichen Gestaltung der Rede – Rhetorik ging.

Antike und mittelalterliche Rhetorik.

Normative Stilistik in der Zeit der Renaissance und des Humanismus (15. – 17. Jh.). Sprachlicher Stil als *ein individueller Ausdruck des Sprechers* im 17. und 18. Jahrhundert.

Psychologische Stilistik zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Der Stil als Widerspiegelung bestimmter Gemütsbewegungen des Autors oder als Wirkungskomponente für den Hörer oder Leser.

Stil als eine *Eigenart der Sprachgestaltung und Sprachform* im 20. Jahrhundert.

Moderne Stilistik des 20. Jahrhunderts – Anfang des 21. Jahrhunderts: Analyse- und Deskriptionsmethoden und strukturalistische Stilanalyse.

3. Stilelemente

Der Stil eines Textes ist keine Summe einzelner Stilmittel. Er weist Ganzheitscharakter auf. Erst die *Kombination* sprachlicher Mittel im Text lässt unter Berücksichtigung der Kommunikationssituation die Beurteilung des «Stils» der Äußerung zu.

Stilelemente sind die sprachlichen Komponenten eines Textes, die bei sprachlicher Fassung eines und desselben Sachverhalts unter konkreten Kommunikationsbedingungen bei gleichem denotativem Bezug variiert werden können.

-
- Aktuelle und potenzielle Stilelemente
  - Variable und nichtvariable sprachliche Mittel
  - Stilelemente verschiedener Sprachebenen: Stilelemente der lexikalischen Ebene, der syntaktischen Ebene, der morphologischen Ebene, der phonologischen Ebene
  - Dominierende Stilelemente
  - Verhältnis: Stilelementen – Stilfiguren

Für die Erfassung und Beurteilung der Stilelemente eines Textes ist es zunächst nicht entscheidend, ob die Auswahl und Kombinationen durch den Verfasser bewusst erfolgt, d.h. in Kenntnis unterschiedlicher Möglichkeiten und ihrer Gebrauch unter Berücksichtigung sprachlicher und außersprachlicher Gesichtspunkte, oder nicht bewusst. Der Text kann vom Leser zunächst nur im Hinblick auf die tatsächlich erreichte Wirkung beurteilt werden. Die bewusste und überlegte Auswahl ist wesentlich abhängig von der Kommunikationssituation: Der Journalist kann an seinem Text nicht so intensiv «feilen» (arbeiten) wie der Schriftsteller; der Schüler ist beim Klassenaufsatz in einer anderen Lage als beim Hausaufsatz.

4. Stilfragen im Zusammenhang mit dem Wortschatz der deutschen Sprache

Unter dem deutschen Wortschatz versteht man die Gesamtheit der lexikalischen Einheiten der Sprache. Das ist eine dynamische Größe, geschätzt auf 300 000 bis 500 000 Einheiten.

Der Wortschatz bietet vielfältigere Möglichkeiten stilistischer Variationen als Syntax und Morphologie. Die Wahl des passenden Wortes ist nicht immer leicht.

Bei der Bewertung des Wortschatzes benutzt man verschiedene Markierungen. Die wichtigsten davon sind Markierungen:

- nach der Herkunft als *Fremdwort*;
- nach der Chronologie als *Archaismus (Historismus; Anachronismus)* bzw. *Neologismus/Okkasionalismus*;
- nach räumlicher Beschränkung als *Regionalismus*;
- nach sozialer Beschränkung als *Gruppen-* oder *Sonderwortschatz*;
- nach fachlicher Beschränkung als *Terminus*;
- nach der Attitüde als *neutral* oder *emotional bewertend* (Stilfärbungen);
- nach der Textfrequenz als *sehr beliebt* oder *selten*;
- nach der Bevorzugung bzw. Meidung in bestimmten Kommunikationsbereichen und Textsorten (Stilschichten);
- nach der Bevorzugung oder Meidung in der schriftlichen bzw. mündlichen Kommunikationsform.

Diese Markierungen mögen sich überschneiden; teilweise wird man einer lexikalischen Einheit auch mehrere Markierungen zuordnen müssen.

Die Kenntnis der genannten Markierungen ist nicht gleich bei allen Angehörigen der Sprachgemeinschaft. Schwankungen sind bedingt durch verschiedene soziale Parameter. Die markierten lexikalischen Einheiten können zu verschiedenen Zwecken verwendet werden, z.B. für besondere stilistische Effekte.

5. Fragen der Wortwahl

Die Wahl des «treffenden» Wortes wird als wichtiges Stilmittel angesehen. Es bestimmt der allgemeine Charakter der Aussage ab. Der ganze Reichtum der Sprache muss benutzt werden, um die sprachliche Gestaltung wirksam zu machen.

• ***Synonymie. Stilistische Funktionen der Synonyme. Kontextuale Synonyme***

• *Antonymie. Stilistische Leistungen der Antonyme*

• Oberbegriff und Unterbegriff und ihre stilistischen Leistungen

• *Stilistische Aspekte der Polysemie und Homonymie. Doppelsinn und Wortspiel.*

• *Stilistische Charakteristik phraseologischer Wortverbindungen*

Man unterscheidet 2 große Gruppen fester Wortverbindungen aus stilistischer Sicht.

1. Nicht expressive phraseologische Fügungen: Das sind funktionalstilistische Wortverbindungen, die keine expressive Stilfärbung besitzen. Ihre Bedeutung ist direkt. Man unterscheidet nominale, verbale, adverbiale Wortverbindungen.

Semantisch – stilistische Funktionen der nicht expressiven phraseologischen Wendungen.

2. Feste Wortverbindungen: das sind Fügungen, bei denen die stilistischen Kategorien Bildkraft, Emotionalität, Expressivität in den Vordergrund rücken. Sie werden teils in wörtlicher, teils in übertragener Bedeutung gebraucht. Zu den phraseologischen Wortfügungen zählt man Idiome, Fügungen, die einen geschlossenen Gedanken in Satzform mitteilen: Sprichwörter, Aphorismen, Sentenzen, stehende Vergleiche, die Zwillingsformen.

Stilistische Ausdruckswerte der expressiven Phraseologie

6. Funktionalstile

Die Sprache muss ganz verschiedenen und komplizierteren Sphären der menschlichen Tätigkeit als Verständigungsmittel dienen. Das führt

---

zu einer funktionalen und expressiven Differenzierung ihrer Ausdrucksmöglichkeiten. Mit der Entwicklung der Gesellschaft bildet sich ein weit verzweigtes Netz von *Stilen* heraus, die untereinander in steter Wechselbeziehung stehen.

Als Funktionalstile (funktionale Stiltypen) werden Verwendungsweisen der Sprache bezeichnet, die für bestimmte Tätigkeitsbereiche der Gesellschaft (Wissenschaft, Kunst, Alltagskommunikation etc.) charakteristisch sind.

In der deutschen Sprache lassen sich traditionell folgende Funktionalstile unterscheiden:

1. *Stil der öffentlichen Kommunikation/* funktionaler Stiltyp der Direktive: Grundfunktionen; Typen: die unmittelbare Direktive und die mittelbare Direktive; Wesenszüge: Emotionalität, Übersichtlichkeit; grammatische Besonderheiten.

2. *Stil der Wissenschaft:* Grundfunktionen; Wesenszüge: Streben nach Vermittlung von Erkenntnissen, Abstraktion, Sachlichkeit, Logik, Klarheit, Fassbarkeit; grammatische Besonderheiten.

3. *Stil der Publizistik und der Presse:* Grundfunktionen; Wesenszüge: innige Verquickung von Kommunikation- und Ausdrucksfunktion der Sprache, sachliche und emotionale Überzeugungskraft; grammatische und lexikalische Besonderheiten.

4. *Stil der Alltagsrede:* Grundfunktionen: Mitteilungen privater Natur oder sachliche offizielle Feststellungen aus dem Alltags- und Arbeitsleben an Gesprächspartner weiterzuleiten; Wesenszüge; grammatische und lexikalische Besonderheiten

5. *Stil der schönen Literatur (der Belletristik):* Grundfunktionen: durch ästhetische Einwirkung und künstlerische Bildhaftigkeit die Wirklichkeit widerzuspiegeln und zu den wichtigsten Fragen des Lebens klar und entschieden Stellung zu nehmen; Wesenszüge; grammatische und lexikalische Besonderheiten.

- «sprachlicher Individualstil eines Schriftstellers»: Individuell Typisches; grammatische, phonologische, lexikalische Besonderheiten.

7. Grammatik der deutschen Sprache aus stilistischer Sicht

Nicht nur der Wortbestand, sondern auch das grammatische System hält verschiedene Ausdrucksmittel bereit, unter denen der Sprecher bei der Darstellung eines Sachverhalts auswählen kann.

Die Wahl bestimmter grammatischer Formen ist mit ihrem Ausdruckswert verbunden. Die Kenntnis der grammatischen Synonyme ist für die Praxis der sprachlichen Kommunikation sehr wichtig.

Durch die Verwendung grammatisch-stilistischer Mittel kann die persönliche Stellungnahme des Kommunikationspartners zum Ausdruck

---

kommen (Ruhe, Erregtheit, Bestimmung, Ablehnung, Sachlichkeit, Verwirrung etc.).

- *Besonderheiten verschiedener Wortarten*: Stilwerte der Substantive (Singular- und Pluralformen, synonymische Kasusformen), Verben (Synonymie der Modi, Zeitformen, Genera verbi), Adjektive (Steigerungsstufen), Pronomen, Artikel (Bestimmtheit/Unbestimmtheit), Negationswörter, Adverbien.

- *Nominalstil, Verbalstil, adjektivischer Stil*.

In der Syntax, ebenso wie in der Morphologie, kann jedes Sprachmittel zum Stilmittel werden. Die Hauptgröße der Syntax ist der Satz. Die Struktur des Satzes ist für die Stilkunde von größerer Bedeutung.

Von größter Bedeutung sind auch die Bindemittel zwischen Sätzen, ihre qualitative Beschaffenheit und ihr quantitativer Gebrauch. Die syntaktischen Mittel aller Art, unterstützt von gewissen Wortschatzelementen, spielen eine ausschlaggebende Rolle und verleihen dem Stil eine gewisse Färbung.

- Stilistische Aufgabe der Wortfolge
- Stilistischer Wert der Länge der Sätze
- Typen der Satzverbindungen
- Stilistische Leistungen der Satztypen

8. Phonostilistik. Wortbildung aus stilistischer Sicht

Die Phonetik bildet den geschlossensten Teil der Sprache, deshalb bietet sie eine viel bescheidenerere Möglichkeit für die Realisierung stilistischer Besonderheiten. Zu den Lauterscheinungen, die als Stilmerkmale oder Stilmittel gelten können, sind die Intonation, Besonderheiten der Aussprache, die Lautmalerei.

- Intonatorisch-stilistische Fragen: phonetische Stilarten (feierlicher Stil, Stil der alltäglichen Umgangssprache, offizieller Stil, wissenschaftlich-sachlicher Stil, familiärer Stil), expressive Rolle der Intonation, Akzente und Pausen, Rhythmus;

- Stilistisch-bedingte Besonderheiten der Aussprache: Sprechweise in verschiedenen Situationen, Sprachporträts;

- Lautmalerei und Lautsymbolik: Begriff und Hauptfunktionen.

Wortbildungsprodukte sind komplexe lexikalische Einheiten in Wortstruktur. Die Wortbildung hat nicht nur mit der Bildung von neuen Wörtern nach produktiven Modellen zu tun, sondern auch mit den im Wortschatz gespeicherten Wortbildungsprodukten als Vertretern von Wortbildungstypen sowie ihren formalen und semantischen Beziehungen: in Wortbildungsnestern, in Wortbildungsreihen, in Wortbildungsgruppen.

-
- Stilwert der Transposition: Prozesse der Substantivierung und Verbalisierung der Wortarten und ihre Funktionen;
  - Stilistische Möglichkeiten der Ableitungen: Ableitungen mit absoluter und partieller Stilfärbung;
  - Stilistische Möglichkeiten der Zusammensetzungen: individuelle Komposita in verschiedenen Stilen der Sprache.

9. Stilfiguren

Mit den Stilfiguren oder rhetorischen Figuren übernehmen wir ein Jahrtausendealtes Erbe der antiken und mittelalterlichen Rhetorik. Es handelt sich dabei um bewusst ein gestylte, zu Lehrzwecken ausgewählte und systematisierte sprachliche Gestaltungsmittel und Formulierungsmuster, die der öffentlichen Rede und der Dichtung besondere Wirkungspotenzen verleihen. Durch Stilfiguren soll erreicht werden, dass sich bestimmte Texte und Textsorten durch ihre Gestaltung vom spontanen Sprachgebrauch des Alltags abheben. Ihre Hauptfunktionen sind Ausdrucksvariation und Ausdrucksverstärkung. Daneben dienen Stilfiguren der Hervorbringung besonderer Wirkungspotenzen von Texten: Hervorhebung, Pointierung, Kontrastierung, Veranschaulichung, Bewertung, ohren- und augenfällige Gliederung.

Wie bei allen Stilelementen gibt es auch bei den Stilfiguren eine außerordentliche Vielfalt und Mannigfaltigkeit.

Man unterscheidet z.B. *Wortfiguren*, die eher eine schmückende Wirkung ausüben, und *Gedankenfiguren*, die den Aufbau eines Textes beeinflussen und nicht an spezifische sprachliche Ausdrucksformen gebunden sind.

Es gibt eine Klassifikation nach vier Änderungskategorien, bei berücksichtigt wird, das eine sprachliche Äußerung auf vielerlei Weise verändert, variiert, umformuliert werden kann:

- 1) durch den Ersatz von Konstituenten;
  - 2) durch Hinzufügung sprachlicher Elemente;
  - 3) durch Weglassen syntaktischer Einheiten;
  - 4) durch Änderung der Reihenfolge der syntaktischen Einheiten.
- *Figuren des Ersatzes (Tropen)*: Emphase, Periphrase, Metonymie, Metapher, Ironie, etc.;
  - *Figuren der Hinzufügung*: Wiederholung, Epipher, Prolepse, Paronomasie, Parallelismus, Epitheton, etc.;
  - *Figuren der Auslassung*: Ellipsen, Aposiopese, Zeugma;
  - *Figuren der Anordnung und des Platzwechsels*: Umstellung, Wiederaufnahme, Einschub, Konstruktionswechsel.

DIE KLASSIFIKATION DER PHRASEOLOGISMEN

Дисципліна: Німецька фразеологія.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: проаналізувати основні типи класифікацій фразеологізмів за семантичним, функціональним та стилістичним принципом; охарактеризувати кожен тип класифікації (традиційна, семантична, функціональна, лексико-семантична, структурно-семантична).

Розвиваючі: формувати пізнавальну активність аудиторії, вміння застосовувати здобуті знання у практичній діяльності.

Виховні: формувати науковий світогляд, шляхом мотивації навчальної діяльності; виховувати інтерес до вивчення фразеології німецької мови.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лексикологія, стилістика, практика усного і писемного мовлення німецької мови, лінгвокраїнознавство, методика навчання іноземної мови.

Основні поняття: Phraseologie, Phraseologismus, feste Wortverbindungen, Klassifikation, phraseologische Einheiten, festgeprägte Sätze, phraseologische Verbindungen, phraseologisierte Verbindungen, modellierte Bildungen, lexikalische Einheiten, satzwertige Phraseologismen, satzgliedwertige Phraseologismen.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Traditionelle Klassifikation der Phraseologismen.
2. Semantische Klassifikation der Phraseologismen.
3. Funktionale Klassifikation der deutschen Phraseologie.
4. Lexikalisch-semantische Klassifikation der deutschen Phraseologie.
5. Strukturell-semantische Klassifikation der Phraseologismen (von I. I. Cernyseva).

Рекомендована література

1. Віталіш Л. П. Фразеологія німецької мови : практикум / Л. П. Віталіш. – Львів : ПАІС, 2007. – 140 с.

2. Гінка Б. І. Лексикологія німецької мови : лекції та семінари : навч. посіб. для студентів-германістів / Б. І. Гінка. – Вид. 2-е, переробл. і доп. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2008. – 280 с.
3. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості : посіб. для студ. та викл. вищих навч. закл. / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.
4. Німецько-український фразеологічний словник – в 2-х т. / укл. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – К. : Рад. шк., 1981.
5. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева – М. : Высшая школа, 1970. – 200 с.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache – 2. durchges. und erg. Auflage / W. Fleischer. – Tübingen : Niemeyer-Verlag, 1997. – 299 S.
7. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Bd. 11, überarb. und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2008.
8. Hessky R. Deutsche Redewendungen. Ein Wörter- und Übungsbuch für Fortgeschrittene / R. Hessky, S. Ettinger. – München, 1997.

Текст лекції

1. Traditionelle Klassifikation der Phraseologismen

In der Germanistik wurden mehrere Versuche gemacht, die Phraseologismen nach semantischen, funktionalen oder strukturellen Prinzipien zu klassifizieren. **Die bekanntesten jedoch sind:** eine traditionelle Klassifikation, eine semantische Klassifikation, eine funktionale, eine lexikalisch-semantische und eine strukturell-semantische Klassifikation.

Als die älteste Klassifikation der deutschen Phraseologismen gilt die sog. **traditionelle Klassifikation**, die in wesentlichen Zügen von **F. Seiler** ausgearbeitet wurde. Sie erfasst hauptsächlich aphoristische Phraseologie, d.h. feste und nur nach verschiedenem Grad umgedeutete Wortkomplexe. Sie hat keine einheitlichen Klassifikationskriterien. Nach dieser Klassifikation unterscheidet man folgende Arten von Phraseologismen:

1) **Sprichwörter.** Ein Sprichwort ist ein im Volksmund umlaufender kurzer Spruch, der eine Lebenserfahrung oder eine Lebensregel mit lehrhafter Tendenz und meist in bildlicher Einkleidung vorträgt. Die Sprichwörter haben die Form eines *abgeschlossenen Satzes*, z.B.: «*Morgenstund hat Gold im Mund*»; «*Ein gut Gewissen ist ein sanftes Ruhekekissen*».

2) **Aphorismen** (griech. aphorismos – «Spruch») und **Sentenzen** (lat. sententia – «Meinung», «Urteil») sind geistreiche Sprüche oder treffende Erkenntnisse mit lehrhafter Tendenz. Sie sind nur literarische Varianten

---

von Sprichwörtern, z.B.: «*Es ist nicht alles Gold, was glänzt*»; «*Die Ratten verlassen das sinkende Schiff*».

3) **Sprichwörtliche Redensarten** (приказки) sind bildhafte Redewendungen, die sie von den Sprichwörtern nur dadurch unterscheiden, dass sie der Form nach vorwiegend Wortverbindungen und keine Sätze sind sowie keinen lehrhaften Inhalt besitzen. Die meiste Redensarten sind versteckte Metapher, z.B. «*jmdm eine Laus in den Pelz setzen*», d.h. *jmdm rger oder Schwierigkeiten bereiten*; «*eine Katze im Sack kaufen*», d. h. *etw. anschaffen oder kaufen, ohne es gesehen zu haben. Mit der Tür ins Haus fallen; mit dem Kopf durch die Wand wollen; nicht immer gegen den, Strom schwimmen; eine saubere Weste haben; einen Riegel vorschieben; die Ohren hängen lassen*.

4) **Wortpaare** bzw. **Zwillingsformeln** sind feste Wortverbindungen von zwei Wörtern derselben Wortart, die durch die Konjunktion «und» («kurz und gut») und seltener durch Konjunktion «oder» («über kurz oder lang») miteinander verbunden sind. Manchmal werden: auch durch Präpositionen miteinander verbunden («Schritt für Schritt», «Hand in Hand»). Wortpaare geben der Rede Nachdruck und Klang.

5) **Geflügelte Worte**. Darunter versteht man treffende Ausdrücke oder Urteile von Schriftstellern, Staatsmännern, Feldherren und anderen prominenten Persönlichkeiten, die durch ihre Trefflichkeit die allgemeine Anerkennung fanden. Sie sind meistens international, denn ihre Quellen sind die Bibel, Geschichte, Kultur und Literatur von verschiedenen Ländern und Völkern. Hier einige Beispiele: *Salomonisches Urteil* – «eine auf der Weisheit beruhende und gerechte Entscheidung»; *den Rubikon überschreiten* – «eine folgenschwere Entscheidung treffen»; *Sein oder Nichtsein, das ist hier die Frage* (Shakespeare), so sagt man, wenn man vor wichtiger Entscheidung steht;

6) **Idiome** (griech. *idios* – «eigentümlich», «originell») stellen solche erstarrte umgedeutete Wortverbindungen dar, die sich durch einen hohen Grad der Idiomazität kennzeichnen, so dass ihre Bedeutung vom Standpunkt der Gegenwartssprache aus nicht erklärt werden kann, z.B.: *auf dem Holzwege sein* – sich verirren, sich irren; *auf der Bärenhaut liegen* – faulenzten, nichts tun; *jmdm auf den Leim gehen* – sich von jmdm betrügen lassen.

Der größte Nachteil der traditionellen Klassifikation besteht darin, dass sie die Phraseologismen nicht nach dem einheitlichen Prinzip gliedert. Manche Gruppen werden nach ihrer Ursprungsquelle ausgesondert, z.B. Sprichwörter, geflügelte Worte; die anderen – nach dem strukturellen Prinzip, z.B. Wortpaare; die dritten – nach dem semantischen Prinzip, z.B. Idiome. Dieses hat zur Folge, dass dieselben Phraseologismen

---

in verschiedene Gruppen kommen können. So gehört zum Beispiel der Phraseologismus «*mit Kind und Kegel*» zu den Zwillingformeln, zu den sprichwörtlichen Redensarten und zu den Idiomen zugleich.

2. Semantische Klassifikation der Phraseologismen

Den Anstoß zur Ausarbeitung einer semantischen Klassifikation der Phraseologismen gab der schweizerische Linguist **Charles Bally**. Sie wurde in der Folgezeit von dem ex-sowjetische Sprachforscher, dem Akademiemitglied **V. W. Winogradow**, weiter entwickelt und grundlegend ausgearbeitet.

Laut dieser Klassifikation werden die Phraseologismen nach dem Grad der Umdeutung bzw. Idiomazität ihrer Bedeutung in drei Gruppen eingeteilt:

1) **Phraseologische Zusammenbildungen** (фразеологічні зрощення) kennzeichnen sich als feste Wortbildungen durch die vollständige Umdeutung, durch die völlige semantische Unzerlegbarkeit und folglich durch die Unableitbarkeit der Gesamtbedeutung der Wortverbindungen aus den Bedeutungen ihre Komponenten. *Sie bezeichnen immer einen einheitlichen Begriff*. In der traditionellen Klassifikation entsprechen sie den Idiomen, z. B.: *Pech haben* – Unglück haben, missglücken; *Kohlendampf schieben* – Hunger haben, hungern; *ins Gras beißen* – sterben.

2) **Phraseologische Einheiten** (фразеологічні єдності) kennzeichnen sich durch die einheitliche umgedeutete Gesamtbedeutung der festen Wortverbindungen und bezeichnen ebenso einen einheitlichen Begriff. Von den phraseologischen Zusammenbildungen unterscheiden sie sich dadurch, dass *ihre Gesamtbedeutung motiviert ist*, d.h. aus den Bedeutungen ihrer Komponenten abgeleitet werden kann. Es handelt sich da um die übertragen gebrauchten Wortverbindungen, z.B.: *große Augen machen* – sich wundern; *keinen Finger krumm machen* – nichts tun; *Schule machen* – allgemein nachgeahmt werden; *wieder auf die Beine kommen* – a) wieder gesund werden und b) wirtschaftlich wieder hochkommen.

3) **Phraseologische Verbindungen** (фразеологічні сполучення) unterscheiden sich von den phraseologische Zusammenbildungen und Einheiten dadurch, dass sie nicht umgedeutet werden und folglich sind ihre Gesamtbedeutung aus den Bedeutungen ihrer Komponenten erschließen lässt. Es sind keine absolut freien Wortverbindungen, weil ihr Wortverbindungsvermögen stark eingeschränkt. So können wir im Deutschen beispielweise sagen «*Anordnungen / Vorbereitungen / Maßnahmen treffen*», aber wir dürfen nicht sagen «*Befehle / Erlasse / Gesetze treffen*», denn das widerspricht den Normen des sprachlichen Usus.

---

3. Funktionale Klassifikation der deutschen Phraseologie

Sie wurde in der ex-sowjetischen Linguistik in den 50er Jahren erarbeitet (**Söukina, Riesel, Cernyseva**). Diese Klassifikation umfasst alle festen Wortkomplexe der deutschen Sprache. Sie geht von der nominativen und der expressiven Funktion der Sprache aus. Demgemäß werden zwei große Gruppen von festen Wortkomplexen abgegrenzt: 1) **feste Wortkomplexe, die in der Sprache eine rein nominative Funktion erfüllen** (nominative oder nichtaphoristische Phraseologie), z.B. *die Bundesrepublik Deutschland, saure Milch, zum Ausdruck bringen*; **feste Wortkomplexe, die in der Sprache eine nominativ-expressive Funktion erfüllen** (expressive oder aphoristische Phraseologie, auch Idiomatik genannt), z.B. *etw. auf dem Kerbholz haben, ins Wasser fallen, mit Ach und Krach, nicht vom Brot allein lebt der Mensch*.

4. Lexikalisch-semantische Klassifikation der deutschen Phraseologie

Sie wurde in der ex-sowjetischen Germanistik in den 50er Jahren erarbeitet (**M.D. Gorodnikowa**). Dabei werden die Phraseologismen nach dem lexisch-syntaktischen Prinzip klassifiziert, d.h. nach ihrer Korrelation mit Wortarten, wenn stehende Wortfügungen die lexikalisch-grammatische Bedeutung der gegebenen Wortart besitzen und ihre syntaktische Funktion erfüllen. Dementsprechend zerfallen die Phraseologismen in folgende Gruppen: **verbale** Phraseologismen – *die Katze aus dem Sack lassen* – «das Geheimnis verraten»; **adverbiale** Phraseologismen – *mit Ach und Krach* – «mit knapper Not, mit Mühe»; **substantivische** Phraseologismen, – *ein gelehrtes Haus* – umg. ein kluger Mensch; **pronominale** Phraseologismen – *dies und das* – etwas Unbestimmtes, Phraseologismen **mit interjektionalem** Charakter – *O du meine Güte!* – umg. Ausruf der Verwunderung, der Bestürzung; Phraseologismen, **die einem Satz entsprechen** (Sprichwörter, sprichwörtliche Redensarten).

5. Strukturell-semantische Klassifikation der Phraseologismen (von I. I. Cernyseva)

I. I. Cernyseva bezeichnet alle reproduzierbaren Syntagmen (von der Wortverbindung bis zum Satz), die als sprachliche Zeichen sekundären Bildungen (вторинного утворення) mit nominativer Aufgabe fungieren, mit dem Terminus feste Wortkomplexe (FWK). Die Klassifikation der Phraseologie von I. I. Cernyseva erfasst alle FWK und *berücksichtigt zugleich ihre Struktur und ihre Semantik*. Darum muss sie als eine strukturell-semantische Klassifikation aufgefasst werden. Zur Identifizierung

---

der FWK und derer Abgrenzung von freien Wortverbindungen schlug I. Cernyseva einen Komplex von Kriterien vor, die das Wesen von FWK kennzeichnen. Diese Kriterien sind wie folgt:

1. Die Ermittlung der grammatischen (syntaktischen) Struktur der Wortverbindung: man muss feststellen, ob die Verbindung der Wörter die Struktur a) der Wortverbindung (*der schwarze Markt*), b) der prädikativen Verbindung (*zu Ende sein*), c) oder des Satzes (Neue Besen kehren gut) besitzt.

2. Die Bestimmung der Verknüpfungsart der Komponenten in der Wortverbindung, d.h. man muss feststellen, ob der festen Wortverbindung: a) singuläre (одинарные) (*den Stab über j-n brechen*), b) serielle Verknüpfungen (*j-n einem Verhör, einer Prüfung usw. unterziehen*), c) eine modellierte Bildung eigen ist (*ein Mann von Geist, von Talent, von Ehre usw., j-n zur Ruhe bringen*).

3. Die Ermittlung der Bedeutung, d.h. man muss feststellen, ob die Bedeutung der feste Wortverbindung entstanden ist a) als Resultat der semantischen Transformation (Umdeutung) der Komponenten (*den Kopfwaschen*) oder b) auf Grund der eigenen lexikalischen Bedeutungen der Komponenten (*die BRD, der Nahe Osten*) oder c) als Ergebnis der modellierten Struktur (*Freund hin, Freund her*).

Sie sondert **zwei Hauptklassen von festen Wortkomplexen** aus: 1) Phraseologismen (im engen Sinne des Wortes); 2) feste Wortkomplexe nicht phraseologischen Typs.

Die erste Klasse der stehenden Wortverbindungen zerfällt sich in drei Subklassen: a) phraseologische Einheiten; b) festgeprägte Sätze; c) phraseologische Verbindungen.

Die zweite Klasse der stehenden Wortverbindungen besteht auch aus drei Subklassen: a) phraseologisierte Verbindungen; b) modellierte Bildungen; c) lexikalische Einheiten. Als eigentliche Phraseologismen betrachtet I.I. Černyšewa nur die erste Klasse.

I. Phraseologismen (im engen Sinne des Wortes).

a) Subklasse «phraseologische Einheiten». Diese Subklasse umfasst die FWK mit der syntaktischen Struktur der Wortverbindungen (Wortgruppen), deren Bedeutung aufgrund der semantischen Transformation des gesamten Konstituentenbestandes entsteht. Phraseologische Einheiten sind zahlenmäßig die bedeutendste Subklasse der deutschen Phraseologie. Was die Struktur der Phraseologismen dieser Subklasse betrifft, sind hier alle syntaktischen Modelle zu verzeichnen. Auf lexikalisch-syntaktischer Ebene unterscheidet man in dieser Subklasse verbale, substantivische und adverbiale Phraseologismen. **Verbale** Phraseolo-

---

gismen sind die zahlreichste Gruppe und korrelieren sich mit dem Verb: *den Mund halten* (мовчати), *Schwein haben* (таланити), *einen Affen an jemandem gefressen haben* (дуже кохати кого-н.).

Die **substantivischen** Phraseologismen korrelieren sich kategorial mit Nomina. Ihrer Struktur nach sind sie sehr verschieden: *stilles Wasser* (тихоня), *fahrendes Volk* (мандрівні актори), *ein Koffer mit doppeltem Boden* (двозначність).

Aber am verbreitetsten ist die Struktur *Adjektiv + Substantiv*: *der grüne Junge* (молокосос), *die schwache Seite* (вразливе місце), *schwerer Junge* (злочинець).

Die **adverbialen** Phraseologismen sind ihrer Struktur nach verschiedene präpositionale Gruppen (*unter vier Augen* (наодинці), *auf den ersten Hieb* (одразу)).

b) Subklasse «Festgeprägte Sätze» sind solche Phraseologismen, die sich durch die situationsbedingte Semantik kennzeichnen und die die Struktur des Satzes haben. Sie erfasst in der Regel Sprichwörter und sprichwörtliche Satzredensarten.

Sprichwörtlichen Satzredensarten sind semantische Transformationen auf Grund metaphorischer und metonymischer Bezeichnungsübertragung: *Das sind zweierlei Stiefel* (das sind ganz verschiedene Dinge); *So schnell schießen die Preußen nicht* (so schnell geht das nicht); *Alles in Butter* («alles ist in bester Ordnung»);

Sprichwörtliche Redensarten erfüllen charakterisierende oder wertende Funktion und sind in struktureller Hinsicht sehr mannigfaltig. Sie sind oft bildlich, allegorisch, die didaktische Färbung des Sprichwortes fehlt hier ganz: *Das ist zum Schießen!* (Класно!), *Das haben wir den Salat!* (Оце так!); *Jetzt hört der Gurkenhandel auf!* (Це вже занадто!). Die sprichwörtlichen Redensarten sind sehr ausdrucksvoll und bildlich, sind in erster Linie Elemente der Umgangssprache. Die Sprichwörter stellen einen allgemeinen Gedanken, eine allgemeine Beobachtung oder Erfahrung an einem konkreten Einzelfall anschaulich dar. Die Sprichwörter entstehen im Volksmund und haben oft lehrhaften Charakter.

c) Subklasse «Phraseologische Verbindungen» sind solche festen Wortverbindungen, wo nur eine Komponente umgedeutet wird. Diese Subklasse umfasst zweigliedrige feste Wortkomplexe. Meistens sind es attributive Wortverbindungen mit dem umgedeuteten Adjektiv, z.B.: *Schwarzer Markt* – unerlaubter, verbotener Markt; *Silberne Hochzeit* – Hochzeit nach 25 Jahren des Ehelebens; *schwarzer Humor*. Dabei ist es unmöglich die Wortstellung zu ändern zum Beispiel: *der Passagier ist blind*, *die Miete ist kalt*.

II. Feste Wortkomplexe nicht phraseologischen Typs:

a) phraseologisierte Verbindungen sind gekennzeichnet durch die serielle Verknüpfung einer semantisch transformierten (übertragenen) Konstituente mit Lexemen in der eigentlichen Bedeutung, sie haben analytische Bedeutung. Von der phraseologischen Verbindungen unterscheiden sie sich durch eine serielle Verknüpfbarkeit der semantisch transformierten Konstituente: *jemandem Achtung, Anerkennung, Bewunderung, Lob, Verehrung, Beifall, Dank zollen* (jemandem Achtung usw. erweisen). Die Konstituente *zollen* erscheint in diesen seriellen Verbindungen in übertragener Bedeutung.

b) modellierte Bildungen sind durch modellierte Verknüpfung der Konstituenten und eine modellierte, typisierte Semantik gekennzeichnet, d.h. es handelt sich hier um bestimmte Strukturen der Modelle der Sprache mit einer typisierten Semantik, die auf der Ebene der Rede situativ realisiert werden. Unter den modellierten Bildungen sind folgende Klassen zu unterscheiden:

1) feste analytische Verbalbildungen sind nach dem Modell «Verb + abstraktes Substantiv» (meistens ein Verbalsubstantiv) gebildet: *Eile haben, in Eile sein* (eilen); *Sorge tragen* (sorgen); *einen Vorschlag bringen* (vorschlagen); *Anwendung finden* (angewendet sein). Die typisierte Semantik dieser Verbindungen ist Ausdruck der verbalen Handlung. Der eigentliche Träger der Semantik ist das Substantiv, das Verb dagegen erscheint «bedeutungsleer», es behält nur noch seine syntaktische Funktion;

2) für die typisierte grammatisch-stilistische Konstruktionen ist das Vorhandensein eines Strukturmodells und einer bestimmten typisierten Semantik charakteristisch: *ein Berg von einem Bullen; ein Ozean von einem Markt; Es ist zum Verrücktwerden; in die Schule gehen; verloren ist verloren; hin ist hin; Befehl ist Befehl*.

c) Lexikalische Einheiten kennzeichnen sich durch eine singuläre Verknüpfung der Konstituenten. Die lexikalischen Einheiten sind feste Verbindungen mit nominativer Funktion. Als nominative Spracheinheiten verfügen sie über eine Gesamtbedeutung, bilden eine semantische Ganzheit, jedoch aufgrund der eigentlichen lexikalischen Bedeutung der Konstituenten. Es fehlt hier jede Art semantischer Transformation: *die Bundesrepublik Deutschland, der Ferne Osten, die Europäische Union, die Christlich-demokratische Union* usw.

Aber jetzt ein bisschen ausführlicher über die Arten von den satzwertigen und satzgliedwertigen Phraseologismen, weil wie es schon gesagt wurde, ist der Bereich von Phraseologismen.

Satzwertige Phraseologismen, die den Kriterien und der Funktion eines Satzes entsprechen, gehören zu den Phraseologismen im weiteren Sinne. Das sind: **feste Phrasen**: Sie enthalten in Primärstellung ein Pronomen, einen Artikel oder ein anderes deiktisches Wort als Komponente, das auf den Kontext verweist, wie *Da wird der Hund in der Pfanne verrückt*; **Sprichwörter** werden als «selbstständige Mikrotexte» gesehen und benötigen keine Anpassung an den Kontext, auch wenn sie teilweise elliptisch sind; **Gflügelte Worte**: der Sammelbegriff für Zitate, die im Laufe der Jahrhunderte aus den Bereichen Literatur, Theater, Film, Werbung und Schlagern in den allgemeinen Sprachgebrauch übergegangen sind. Die Bekanntheit der ursprünglichen Quellen ist im Laufe der Zeit immer mehr verblasst, wie z.B. die vielen Phraseologismen aus den Werken Goethes belegen; **Routineformeln** werden in zwischenmenschlichen Kommunikationssituationen verwendet, besonders wenn diese Situationen ritualisiert sind, wie z.B. Begrüßungen und Verabschiedungen (*Guten Abend, Auf Wiedersehen*), situations- und institutionsspezifische Formeln (*Die Fahrkarten, bitte!*), metakommunikative Formeln (*Wenn du mich fragst ...*).

Satzgliedwertige Phraseologismen. Diese Gruppe der Phraseologismen kann nicht selbstständig in der Funktion eines Satzes stehen, sondern muss insbesondere den syntaktischen Regularitäten eines Satzes angepasst werden. Folgende Subklassen können unterschieden werden:

Idiome sind vollidiomatische Phraseologismen, deren Gesamtbedeutung nicht aus der Summe der Komponentenbedeutungen resultiert, die diese als freie Lexeme haben, wie z.B. *unter dem Pantoffel stehen*.

Teil-Idiome sind teilidiomatische Phraseologismen, mindestens eine Komponente bleibt in ihrer ursprünglichen Bedeutung bestehen, die sie als freies Lexem hat. In den nachfolgendem Beispiel behält das Verb seine Bedeutung: *sich in seiner Haut wohl fühlen*.

Modellbildungen werden nach einem festen Schema gebildet, wobei die Komponenten ersetzt werden können, ohne dass sich die Bedeutung wesentlich verändert, wie z.B. das Modell *x an x*, das eine enge Verbindung anzeigt: *Seite an Seite*. Es gibt das Modell von *x zu x*, das eine wiederkehrende Bewegung als Grundbedeutung besitzt, wie z.B. *von Stadt zu Stadt*, während dagegen *x um x* die Bedeutung «ein *x* nach dem anderen» hat, wie z.B. *Glas um Glas*.

Zwillingsformeln besitzen zwei Komponenten, die z.B. mit einer Konjunktion (meistens und) verbunden sind, aber sie unterscheiden sich von Modellbildungen darin, dass die Komponenten unterschiedlich sind, wie z.B. *zittern und zagen*.

Komparative Phraseologismen veranschaulichen einen Sachverhalt durch einen «konventionalisierten Vergleich». Die Komponente wie ist daher obligatorisch, wie z.B. *zittern wie ein Espenlaub*.

Kinegramme verbalisieren nonverbales Verhalten, besonders gestisches Verhalten, *wie mit der Faust auf den Tisch schlagen*.

Kollokationen sind eine konventionalisierte Abfolge von Komponenten, die sich im Sprachgebrauch verfestigt hat, wie *sich die Zähne putzen*.

Zusammenfassung: Also, die Phraseologismen sind nach semantischen, funktionalen oder strukturellen Prinzipien zu klassifizieren. **Die bekanntesten Klassifikationen sind:** eine traditionelle Klassifikation, eine semantische Klassifikation, eine funktionale, eine lexikalisch-semantische und eine strukturell-semantische Klassifikation. Die bekannteste und die von allen anerkannte Klassifikation ist die strukturell-semantische Klassifikation von I. I. Cernyseva, die alle feste Wortkomplexe erfasst und berücksichtigt zugleich ihre Struktur und ihre Semantik.

Typology of the morphological systems of the contrasted languages

Дисципліна: Порівняльна типологія англійської та української мов.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні:

- виявляти, вибирати і групувати ізоморфні та алломорфні явища англійською та українською мовами;
- встановити на основі отриманих ізоморфних ознак типові мовні структури та типи мов;
- встановити на цій основі універсальні риси / явища, які стосуються кожної єдиної мови світу.

Розвиваючі: сформувати у студентів розуміння характеру міжмовних граматичних зв'язків і відношень;

- розкрити основні граматичні трансформації при здійсненні перекладу за відсутності граматичних еквівалентів у зіставляваних мовах;

Виховні: виховувати інтерес до дослідницької діяльності.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: теоретична фонетика, граматики, лексикологія, стилістика, відповідні аспекти української мови.

Основні поняття: contrastive typology, the language type, isomorphic phenomena, allomorphic phenomena, morphemes, morphological categories.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Morphological level of language.
2. Typology of the Parts of Speech in the Contrasted Languages.
3. Typological Features of the Noun as a Part of Speech.
4. Morphological Categories of the Noun.
  - 4.1. The Category of Case and its Realisation.
  - 4.2. The Category of Gender
  - 4.3. The Category of Definiteness and Indefiniteness.

Рекомендована література

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языка / В. Д. Аракин. – М. : Высшая школа, 1989. – 158 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учеб. пособие / И. В. Арнольд. – 2-е изд., – М. : ФЛИНТА: Наука, 2012. – 376 с.
3. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української та російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода. – К., 1978. – 270 с.
4. Бровченко Т. О. Основи контрастивного аналізу мов / Т. О. Бровченко // Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов. – К., 1981. – 416 с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І. В. Корунець. – Вінниця, 2003. – 459 с.

Текст лекції

The morphological systems of the English and Ukrainian languages are characterized by a considerable number of isomorphic as well as of several allomorphic features.

The main **typological constants** that make the object of contrasting at the morphological level of English and Ukrainian are three. These are:

- 1) *the morpheme*;
- 2) *the parts of speech*;
- 3) *their morphological categories*.

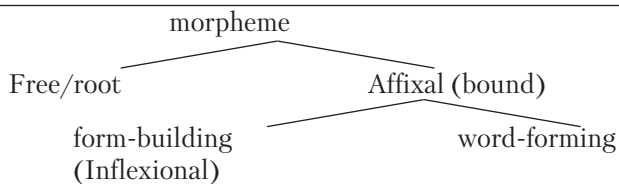
The principal typological constant of the morphological level is, of course, the morpheme which is endowed (наділена) with some minimal meaning. As to its structure, the morpheme may be:

a) simple (one-phoneme): ***a-***, ***-s***, ***-t*** (*alike, says, burnt*) in English and ***-а***, ***-и***, ***-у***, ***з-***, ***с-***, etc. in Ukrainian (*весна, хату, беру, з'їсти, сховати*) or

b) compound (***-ment***, ***-hood***, ***-ward***, ***-ство***, ***-ський***, ***-цький***) as (*agement, brotherhood, seaward, сусільство, сільський, ткацький*). The complexity of its nature, structure and meaning makes the morpheme one of the main objects of contrastive study at the morphological level. Moreover, the morpheme in English and Ukrainian has some peculiar features, which are characteristic of each of these contrasted languages.

1. Morphological level of language

The **morpheme** is a minimal meaningful unit and it can be in the contrasted languages either **free or bound**.

Free or root morphemes are lexically and functionally not dependent on other. They may be regular words (cf. *boy, day, he, four, день, кінь, річ, він, три*) or they may constitute the lexical core (ядро) of a word. Eg.: *boyhood, daily, fourth, денна, нічний*, etc.

Free root-morphemed words are represented in all lexico-morphological classes as nouns, verbs, adjectives, etc. of both contrasted languages and can also be functional: *but, till, on, not, through, just* (a moment), *мов, зеть, так, певне, може, ох, дзень, гав, не, ні, від, на, під*, etc.

Bound morphemes (affixal), on the other hand, morphemes can not function independently: they are bound to the root or to the stem: Cf.: *day-s, spok-en, four-teen, over-come, govern-ment, див-но, розум-ом, дн-і, наш-им*, etc. Bound morphemes like *-s, -en, -teen, over-, -ment, -o, -om, -i, ~им* in either of the two languages can not exist independently, i.e. they are not free but always dependent on roots or stems of their words.

Affixal morphemes in the contrasted languages split into *Derivational morphemes (word-forming)* and *Inflexional morphemes (form-building)*.

a) *Derivational morphemes (word-forming)* which are in English and Ukrainian mainly **suffixes** and sometimes also **prefixes**, are used to form a new word (*вихова-тель, керма-нич; англ. teach-er, free-dom* и т.д.), or to change the meaning of the word (*зип-оньк-а, сон-ечк-о; girl-ie, booklet, dad-dy*).

The number of suffixes in the contrasted languages considerably exceeds the number of prefixes. The number of suffixes in English does not exceed 100.

Ukrainian word-forming suffixes are more numerous and also more diverse by their nature, there being special suffixes to identify different genders of nouns that are practically missing in English.

Apart from the above-mentioned, there exist in Ukrainian large groups of **evaluative** noun suffixes: **diminutive and augmentative**.

Despite the difference in the quantity and quality of suffixes, they perform in English and Ukrainian an isomorphic (either the word-forming or form-building) function.

English		Ukrainian	
noun-forming suffixes	<p>-er, -or, -hood, -ment, -ance, -tion, -dom: <i>democr-acy, delega-tion, free-dom, writ-er, false-hood, polit-ics, feudal-ism, govern-ment, fit-ness, friend-ship, loyal-ty</i>, etc.</p>	іменникові: masculine gender suffixes:	-ник, -івник, -ч, -ік/-ік, -ець/-ець, -ар/-яр, -ир, -ист, -іст, -тель, -аль: <i>мед-ик, керма-нич, крав-ець, хім-ік, бо-ець, шахт-ар, мул-яр, бригад-ир, зби-рач, ді-яч, окул-іст, вихова-тель, скрип-аль</i> , etc.
	<p>But! The suffixes (-or, -ess, -me, -rix, -ine, and -ette) identify the masculine and feminine sex and not the grammatical gender (<i>actor, actress, directrix, heroine, suffragette</i>)</p>	feminine gender suffixes	-к/а/, -иц/я/, -ес/а/, -ух/а/, -ш/а/, -івн/а/: <i>виховат-ель-к-а, рад-ист-к-а, спів-ан-к-а, уч-ен-иц-я, ткач-их-а, поет-ес-а, коваль-івн-а, директ-ор-ш-а.</i>
		neuter gender suffixes (for identifying abstract and collective nouns and names of materials, babies...)	<i>жіно-цтв-о, нероб-ств-о, заси-лл-я, збі-жж-я, кло-чч-я, смі-тт-я, горі-нн-я, терп-інн-я.</i>
<i>girl-ie, booklet, dad-dy, gran-ny</i> (4)	evaluative diminutive and augmentative noun suffixes (53)	<i>зір-оньк-а, сон-ечк-о, руч-иц-е, голов-ешк-а, биц-юр-а, кабан-юр-а</i> , etc. [dɪ'mɪnjutɪv] уменьш-й, [ɔ'g'mentətɪv] увелич-й	

The adjective-forming suffixes	-y, -ful, -able (-ible), -less: <i>form-al, president-ial, mani-fold, grate-ful, lacon-ic, fut-ile, self-ish, meaning-less, danger-ous, tire-some, east-ward, happ-y</i> , etc.	прикметникові: -к, -ив, -лив: <i>близь-к-ий, правд-ив-ий, міський, примхливий;</i>
verb-indicating suffixes:	-ise, -en, -ate, -fy: <i>negoti-ate, short-en, beaut-ify, demobil-ise</i> , etc.	дієслівні: -ну, -ти, -ува, -юва: <i>кус-ну-ти, зим-ува-ти, дн-юва-ти;</i>
adverb-indicating suffixes:	-fold, -ce, -ward, -ways, -ly: <i>quick-ly, south-ward/south-wards, side-ways</i> , etc.	прислівникові: -но, -чі, -ки, -ма: <i>пошеп-ки, сидь-ма, дві-чі, горілиць, сон-но, віч-но.</i>

Word-forming prefixes in the contrasted languages modify the lexical meaning of the word. Word-forming prefixes pertain mostly to the English (and in Ukr) language where they can form different parts of speech.

	In English	In Ukrainian
Nouns	- co -existence, enclosure ,	без-мір, віддаль, зав'язь,
Verbs	insight, pro-rector	підвид, праліс;
Adjectives	- avert , adjoin , bewray,	вбігати, накричати, обійти,
Stative verbs	subordinate ;	підвести;
Adverbs	- eccentric , non -standard,	антивоєнний, надмірний;
Prepositions	unable ;	
Conjunctions	- ablaze, asleep;	вголос, заміж, по-нашому,
	- together, <i>today</i>	якнайкраще;
	- below, behind	
	- because, unless, until.	оскільки, позаяк, etc.

In Ukrainian only some *conjunctions*, *prepositions* and *adverbs* can be formed by means of prefixes, for example: *вдень, вночі, по-нашому, по-новому, набік*.

b) Inflexional morphemes (form-building) express relations between words in sentences. They added to the root (or to the stem of a word) change the form of these words.

Inflexional morphemes in the contrasted languages express different morphological categories. The number of genuine English inflexions today is only 14 to 16. They are:

part of speech	inflexions	example
<i>noun inflexions</i>	-s (-es), -en, -ren	<i>boys, watches, oxen, children</i>
<i>the comparative degrees of adjectives</i>	-er, -est	<i>bigger, biggest</i>

<i>degrees of qualitative adverbs</i>	-er/-ier, -est/ -iest	<i>oftener, oftenest; slower; slowest</i>
<i>the verbal inflexions</i>	-s/-es, -d/-ed, -t, -n/-en	<i>he puts/ watches; she learned the rule (burnt the candle); a broken pencil</i>
<i>the inflexions of absolute possessive pronouns</i>	-s, -e	<i>hers, ours, yours, mine, thine</i>

The number of inflexions in Ukrainian by far exceeds their number in English since every notional part of speech has a variety of endings. The latter (endings) express number, case and gender of nominal parts of speech and tense, aspect, person, number, voice and mood forms of verbs. For example: *Петра, Петрові; червоний, червона, червоного, червоному, червони;* двоє, двох, двом, двома; читав; читала, читали, читатиму, читатимеш, читатимете, etc.

The set of forms of the word that reflect the changes in the system of inflected forms is called the *paradigm*.

So, the Ukrainian paradigms are much richer than the English ones. The variety of case inflexions of Ukrainian nouns is also predetermined by the existence of four declensions, the first and the second of which have different case and number inflexions. (cf. *вода – води, учень – учні, поле – поля, миша – мишею, доня – донею*, etc.).

Set of paradigms that are characteristic of the given class of words represent the grammatical expression of the mostly common features belonging to the given part of speech. These features or properties form the **Grammatical Category**.

Analytical forms

Some morphological relations and categories in English and Ukrainian (though much rarer) are expressed with the help of analytical means – prepositions, analytical word forms, and particles; for example: *to give smth. to Peter, not far from the river, written (painted) with pencil*.

Analytically expressed also:

Gr. categories expressed analytically	English	Ukrainian
1. degrees of comparison of some adjectives and adverbs.	<i>more calm, most calm; more (most) interesting;</i>	<i>більш/мени важливий, найбільш/найменш важливо;</i>
2. the future tense	<i>shall/will go;</i>	<i>будемо боротися (but: боротимемо);</i>

3. the passive voice	(only analytical form): <i>the plant is being built</i>	(synthetical form for present/past passive): <i>завод <u>будується</u> (будувався)</i> , (both synthetical and analytical forms for future passive): <i>завод <u>будувати-меться</u>, завод <u>буде</u> <u>будуватися</u>.</i>
----------------------	---	--

The totality of the synthetic and analytical paradigms of the notional parts of speech in a language reflects the structural peculiarity of the language as a whole. Hence, contrastive morphology also deals:

a) with the specific traits of morphemes in languages under contrasted investigation;

b) with classes of paradigms (both synthetic and analytical) pertaining to a notional part of speech and reflecting its paradigmatic variety;

c) with the morphological categories and their manifestation in the contrasted languages;

d) with the parts of speech and their typological features.

It should be emphasized that in the process of typological investigation only correlated language units and phenomena can be contrasted. That means that the units or phenomena have to be of the same status, i. e. they have to belong to a common class of units or phenomena in both the languages in question.

Agglutination and suppletivity as isomorphic morphological phenomena of word-building nature.

Common/isomorphic in the contrasted languages are also some other morphological phenomena of word-building nature. Among these are first of all to be mentioned such phenomena as **agglutination and suppletivity**.

Agglutination – the formation of grammatical forms and derivatives of words by joining affixes with grammatical and derivational meanings to the root or stem of the word.

Suppletivity – the forms of the same word formed from various stems: я- мене; йду-йшов; go-went.

Agglutination at the morphological level represents a mechanical adding of one or more affixal morphemes in pre-position, postposition or in interposition to the root morpheme.

The quantitative representation of the parts of speech that are formed in the contrasted languages by means of agglutinating morphemes is different. In present-day English, which has more zero-morphemed root words than Ukrainian, there exists a larger number of words belonging to different parts of speech and formed by agglutinating prefixes, for example:

- the verbs: **adhere**, **assure**, **co-exist**;
- adjectives: **postwar**, **pre-war**;
- statives: **afraid**, **alike**, **aloof**;
- adverbs and prepositions: *be-side*, *inside*, *before*, *afterwards*, *unwell*,
etc.

Prepositive agglutinators apart from forming new parts of speech or creating some shades in the lexical meaning of many such words (cf. *do – undo – overdo*; Ukr.: *cxid – захід – вихід – дохід – прихід*, etc.) can also perform some purely grammatical functions. Thus, they can sometimes turn the intransitive verbs into transitive, for example: *live – outlive*, *moan – bemoan*; Ukrainian: *жити – дожити – прожити – пережити*, *спати – проспати*, *плакати – оплакати*.

All Ukrainian *infinitives* without exception are formed by mechanical adding to the root the **post-positive** morphemes **-ти/-ть**, **-ся**, **-ки**, **-оньки**, (diminutive forms), e.g: *набити*, *пролити*, *працювати*, *злитися*, *спатки*.

In English most of the indefinite form infinitives are pure root-morphemed words (cf. *come*, *live*, *love*, *fly*, *sit*, *read*, *swim*). There are only some five verbal morphemes that are agglutinated post-positively. These are **-ate**, **-en**, **-esce**, **-ify**, **-ise**, eg: *create*, *blacken*, *acquiesce*, *purify*, *civilise*, etc.

Post-positive agglutination is often used to form nouns in both contrasted languages as well. For example, in English: *attendance*, *diary*, *freedom*, *employee*, *hostess*, *boyhood*, *highness*.

Similarly in Ukrainian: *чужак*, *бідняк*, *дудар*, *гуляр*, *багач*, *борець*, *дудик*, *дудник*, *нудота*, *колії*, *сонливість*, *холодок*, *ясність*, etc.

Suppletivity. As a means of grammatical expression suppletivity is observed in words, word-forms and morphemes of all Indo-European languages. At the lexical level it helps express, both in English and Ukrainian, sex distinctions, eg: *boy – girl*, *father – mother*, *bull – cow*, *man – woman*, *хлопець – дівчина*, *батько – мати*, *чоловік – жінка*, *півень – курка*, etc.

Suppletive forms of a verb paradigm can be used in English and Ukrainian to express some morphological categories. The verb «to be»: *am*, *is*, *are – was*, *were*; *take – give*; *брати – взяти*, *ловити ~ піймати*. (suppletive degrees: *good – better – best*, *bad – worse – worst* and *little – less – least*. In Ukrainian: *добрий – кращий – найкращий*, *добрий – ліпший – найліпший*, *поганий – гірший*);

Suppletivity of pronouns: *I – me*, *he – him*, *she – her*, *we – us*; *я – мене*, *воно – його*, *він – його*, *ми – нас*, *вони – їх*, etc.; numerals: in English (*one – the first*, *two – the second*) and only one in Ukrainian (*один – перший*).

---

2. Typology of the Parts of Speech in the Contrasted Languages

Despite significant morphological and syntactical differences in the structure of Contrasted languages, the composition/ structure (*склад*) of parts of their speech is largely similar.

English	Ukrainian
1. Noun	1. Іменник
2. Adjective	2. Прикметник
3. Numeral	3. Числівник
4. Pronoun	4. Займенник
5. Verb	5. Дієслово
6. Adverb	6. Прислівник
7. Preposition	7. Прийменник
8. Conjunction	8. Сполучник
9. Particles	9. Частка
10. Interjections	10. Вигук
11. Article	
12. Linking verb	

The difference primarily lies in the discrepancy as part of grammatical categories and their means of expression in both languages.

A typologically more relevant classification has been suggested for English notionals by C. T. Hockett who distinguishes them in «class N (noun) words», «class V (verb) words» and «class A (adjective) words». These «classes» are mainly singled out with regard to the morphological properties of these notionals. At the same time, the grammarians singled out classes, which can show double and triple nature. (e.g.: AVclass – the adjective and the verb pattern: *clean hands*, *to clean the room*; the NAV class represents words, which can follow the noun, the adjective and the verb pattern: *the fat of meat*, *fat meat*, *to fat (up) fowls*). Thus, «classes of words» clearly reflect the amorphous grammatical nature of many English nouns, verbs. As a result, their true lexico-grammatical nature cannot be discriminated when taken out of a sentence. The word «export», for example, may be noun or verb (when indicated by stress or determined by the particle «to»); «blue» may be noun (*the blue of the sky*), adjective (*the blue sky*), or verb (*to blue smth.*).

In Ukrainian the lexical meaning and «formal» (morphological) characteristics of such notional words as *експорт*, *сунь*, *суній*, *суніти*, etc. are always explicitly (*ясно*) displayed already when taken separately, out of context (as in dictionaries).

Therefore, many notionals in English, unlike their lexico-grammatical equivalents in Ukrainian, are variable, i. e. they may change their nature depending on the contextual environment without any morphological changes in their form. The variability is certainly the main typological (*allomorphic*) difference pertaining to some English notional words.

Despite the existence of the kind of morphologically indistinct notional words in present-day English like in Ukrainian there also exist a bulk of words whose lexico-grammatical nature as a part of speech is quite evident and indisputable.

Easily enough, already at language level, are identified nouns, verbs, and adjectives, pronouns (*he, she, we, they, who*), numerals (*ten, the first, the tenth*), conjunctions (*and, or, if, because*) and many other words having the same lexico-grammatical nature in English, Ukrainian.

This is observed, for example, in case of conjunctions (*and, but, or, if, either – or, neither – nor*, etc.), prepositions (*at, in, on, under*), interjections (*ah, oh, alas, humph*), etc. Most of these functionals, except for the articles, have absolute semantic and functional equivalents in Ukrainian. For example: *and – и, but – але, проте, or – чи, if – якщо/якби, either-or, чи-чи, in – в/у*, etc. As a result, these and a number of other functionals in English and Ukrainian are typologically relevant, i. e. isomorphic, in other words common.

As to the functionals their number in the contrasted languages is not identical, because present-day English has the **article** which is missing in Ukrainian. The rest of functionals are all common: conjunctions: *and – и, but – але*; prepositions: *on – на, under – під*, modal words: *can – можуть, must – повинен*; and modal expressions, particles, exclamations, articles (in English), сполучники, прийменники, модальні слова та вирази, частки, вигукки.

3. Typological Features of the Noun as a Part of Speech

The noun as a part of speech is characterised in English and Ukrainian by a common lexico-grammatical nature of substantivity or «thingness». This meaning (thingness) finds its realisation not only in **concrete nouns** (*book, boy*, etc.) but also in **abstract nouns** (*love, hatefulness, information, etc.*). Hence, the main paradigmatic classes of nouns, which are two: 1) common nouns and 2) proper names are also typologically isomorphic.

Each of these two main classes of nouns is sub-categorised in English and Ukrainian into several minor groups which can be found below:

Common Nouns split in the contrasted languages into the following subclasses:

<i>Concrete nouns</i>	<i>Abstract nouns</i>	<i>Collective nouns</i>	<i>Names of materials</i>	<i>Class nouns</i>
arrow, сар, carp, doll, tree, house, стріла, дерево, короп, лялька	fear, hatred, knowledge, news; страх, ненависть, знання, вість	cattle, crew, family, militia, худоба, екіпаж, міліція, гроші	air, flour, iron, salt, snow; повітря, цукор, борошно	bird, desk, book, cat, flower, glove, kite; птах

Proper names in their turn split in English and Ukrainian into some common subclasses as well. The main of them are as follows:

<i>Names/ Nicknames of people(s), nationals</i>	<i>Family names</i>	<i>Geographical names</i>	<i>Names of companies, newspapers, journals, etc.</i>
Ann, Yankeys, English, Michael, Ukrainians, Oscar – англійці, українці Ганна, Леся, Надія,	Adams, Byron, McDonald, Newton; Винник, Кизима, Шумило, Мельник	Alaska, Chicago, Leeds, Ottawa; Аляска, Вінниця, Київ, Чорне море	Ford, Rolls-Royce, The Daily Telegraph; «Світоч», фірма «Світанок», «Форд», «Прогрес», «Всесвіт»

Isomorphism is equally observed in the existence of some other grammatically and typologically relevant groups of nouns in English and Ukrainian. These are:

- life nouns (*boy, girl, cat – хлопець, дівчина, кіт*);
- inanimate (*неживий*) nouns (*atom, bell, door – атом, дзвін, двері*);
- count nouns (*pen, star – ручка, зірка*);
- noncount nouns (*air, honesty, slavery – повітря, чесність*).

There is some **allomorphy**, however, in the realisation of the meaning (and category) of number and quantity in some groups of nouns in the contrasted languages. Among these are some *collective nouns*, which may be used in English both in singular and in plural (when the constituent members of these collective nouns are meant). Cf: *My family is small – My family are early risers*. In Ukrainian these words have singular meaning (cf. *вся родина зійшлася, поліція слідкує за порядком*, etc.).

The very particular feature of English nouns is their usually indistinct lexico-grammatical nature at language level. As a result, determiners (usually the definite or the indefinite article or demonstrative pronouns) are used to identify these nouns: *the bear, the/that round of talks*.

From the *morphological* side, the noun is characterized in the contrasted languages by the existence of a system of suffixes and prefixes

performing, as a rule, isomorphic functions in both contrasted languages. Among them are traditionally distinguished productive and unproductive suffixes that form agent nouns.

English Agent Nouns Suffixes	Ukrainian Agent Nouns Suffixes
suffixes forming agent nouns	
-ant: <i>servant, irritant;</i> -ent: <i>dependent, solvent, student</i> -ar: <i>beggar, scholar;</i> -er: <i>weaver, teacher, interpreter, farmer;</i> -ier: <i>cashier;</i> -or: <i>sailor, translator, tailor.</i> -yer: <i>lawyer;</i> -ard/-art: <i>sluggard, braggart;</i> -ster: <i>rhymester, youngster;</i>	-ник: <i>завойовник, обвідник;</i> -яч-ач: <i>глядач, перекладач, копач, наймач;</i> -ець: <i>іздець, кравець, співець;</i> -тель: <i>вихователь, учитель;</i> -щик/ -чик: <i>гонищик, пайщик, датчик.</i> -тай/-тяй: <i>глитай, шахрай, гультай;</i> -аль: <i>коваль, стригаль;</i> -ень: <i>в'язень, лежень, учень;</i> -ух: <i>пастух, питух; -ар/-яр:</i> <i>лікар, голяр;</i> -ун: <i>бігун, свистун; -ак/-як:</i> <i>жебрак, пияк</i>
Augmentative suffixes:	
	-ак/-а: <i>забіяка, рубака;</i> -ил: <i>вітрило, барило;</i> -ищ-: <i>вовчище, вітрище;</i> -ук/-юк-: <i>каменяка, зміюка;</i>
Diminutive suffixes	
-y (-ie, -ye) <i>daddy, grannie</i> -ling <i>gooseling,</i> -let – <i>booklet</i> -ette – <i>kitchenette, launderette</i> -kin – <i>kingling; ladykin</i>	-оньк-: <i>голівонька, дівонька, кізонька;</i> -очок: <i>горбочок, садочок;</i> -унь: <i>братунь, Лідунь</i> (diminutive from Ліда); -к-: <i>лапка, ніжка;</i> -очк-: <i>Ліночка, різочка;</i> -еньк: <i>ненька, рученька,</i>
International suffixes	
-ism: <i>feudalism, materialism;</i> -ist: <i>utopist, therapist;</i> -or: <i>rector, protector;</i> -tion: <i>protection, selection;</i> -ess/-ness: <i>actress, baroness</i>	-ізм/изм: <i>дарвінізм, колоквіалізм, реалізм;</i> -іст/-ист: <i>активіст, шовініст;</i> -ор: <i>автор, оратор;</i> -ція: <i>асиміляція, сесія, протекція;</i> к-, -ес/-ис-а: <i>поетка, поетеса, директриса</i>
Suffixes forming nouns designating abstract notions of state, act, quality, condition, etc. national by nature	
-dom: <i>freedom, serfdom;</i> -hood: <i>brotherhood, falsehood,</i> -ess: <i>easiness, loneliness;</i> -ing: <i>being, meaning;</i> -ion, -sion: <i>creation, tension,</i>	-ність: <i>вільність, рівність;</i> -ство: <i>братство, рабство;</i> -ивість: <i>вродливість, мінливість;</i> -ість: <i>легкість, самотність;</i> -т-я: <i>буття, вороття;</i> -нн-я: <i>творіння, напруження;</i> -енн-я: <i>вдоволення, захоплення, прикріплення</i>

Prefixal morphemes in both languages have many typological features in common as well. Thus, they may be *national*, *foreign* or *international* by origin.

National	
mis- <i>misunderstanding</i> , out- <i>outcome</i> , with- <i>withdrawal</i> , over- <i>overflow</i> , in- <i>insight</i> , un- <i>untruth</i> , under- <i>undergo</i>	па- <i>пасинок</i> , пра- <i>прадід</i> , без- <i>безмежся</i> , від- <i>віддаль</i> , за- <i>завулок</i> , пере- <i>перенапряга</i> , при- <i>прибудова</i> , над- <i>надбудова</i> , пра- <i>праліс</i> , під- <i>підгрупа</i> , спів- <i>співвиконавець</i> , не- <i>небилиця</i>
Foreign	
ante-/anti- : <i>antethesis, antibody</i> ; ex- : <i>ex-champion, ex-chairman</i> ; extra- : <i>extraordinariness, extraterritoriality</i> ; hyper- <i>hyperbolism, hypersonic</i> ; un-, in-, il-, ir- : <i>unbalance, indelicate, illogical, innovation, illiteracy, impressionistic, irregularity</i> ; super-, ultra-, vice- : <i>superrealism, ultramarine, viceconsul, vice-governor</i>	<i>антитеза, екс-чемпіон, екстравагантність, гіпертрофічний, гіпостиль, інновація, інюкація, інтервенція, інконгруентний, суперсегментний, сюрреалізм, ультраправий, ультрафіолетовий, віце-королівський, віце-президент</i> ,
English and Ukrainian nouns may also be	
compound : <i>airbus, headache, waterway</i> ;	<i>лісостеном, льонтрести</i>
composite : <i>take-off, go-between, sister-in-law</i>	<i>мати-й-мачуха, хліб-сіль</i>

4. Morphological Categories of the Noun

Set of paradigms that are characteristic of the given class of words represent the grammatical expression of the mostly common features belonging to the given part of speech. These features or properties form the *Grammatical Category*.

The noun in the Ukrainian language is characterized by the presence of three grammatical categories:

1) the category of case, expressed by a paradigm of declension consisting of 7 cases:

2) category of number consisting of two numbers – singular and plural;

3) category of grammatical gender, representing three genders – masculine, feminine and neuter, having appropriate morphological expression.

The noun in the English language is characterized by the presence of two grammatical categories:

1) the category of number, consisting of two numbers – singular and plural;

2) the category of determinativeness (certainty – uncertainty), expressed by the article in preposition and the determinative pronoun *this – that*.

Category of the noun is mostly realised *synthetically*:

- through zero and marked inflexions respectively. Eg: *child – children, ox – oxen*, and correspondingly *baths, cargos*. (*дом – дома*);

- the position of the inflexion **-s** in various compounds, eg: *take-off = take-offs, sit-in = sit-ins, forget-me-not = forget-me-nots, merry-go-round = merry-gorounds, Commander-in-chief = Commanders-in chief*;

- the formation of plural number by way of sound interchange (ablaut) as in the following seven English nouns: *foot – feet, tooth – teeth, goose – geese; man – men, woman – women; louse – lice, mouse – mice*.

- having one and the same form for singular and plural (cf. *grouse, sheep, deer, swine, plaine*).

- some borrowed noun inflexions. These are Latin: **-a- -ae**: *alga – algae, larva – larvae*; **-us- -i**: *stimulus – stimuli, terminus – termini*; **-um- -a**: *curriculum – curricula, erratum – errata*, etc. Several Greek: **-is-es**: *analysis – analyses, basis – bases, ellipsis – ellipse*) and **-on- a**: *criterion – criteria, phenomenon – phenomena*.

Unlike English, Ukrainian number inflexions are partly predetermined by the declension groups and partly by the gender of nouns and final consonant or vowel, which can respectively be *hard, soft* or *mixed* (sibilant). Thus, masculine, neuter and feminine gender nouns of the first and second declensions have the following endings.

Declension	Inflexion	Hard consonant group	Inflexion	Soft consonant group	Inflexion	Mixed / sibilant consonant group
I	а-и	Ганна – Ганни, сирота – сироти, хата – хати	я – і	буря – бурі, вишня – вишні, сім'я – сім'ї	а-і	груша – груші, межа – межі, площа – площі
II	0-і 0-і о-а о-и	ягир – ятері, комар – комарі, крило – крила, весло – весла, батько – батьки	0-і й-ї е-я е-я	день – дні, край – краї, поле – поля, море – моря, місце – місця	е-а е-і 0-і	селище – селища, плече – плечі, хрущ – хрущі, ткач – ткачі
III	й – і:	мати – матері	0 – і	<i>вість – вісті, тінь – тіні</i>	0 – і	<i>ніч – нечі,</i>
IV	: а – /т/а		я – /и/ т+я:	ім'я – імена, маля – малята	а – /т/а	дівча – дівчата, курча – курчата

The major **allomorphic** feature in the system of noun categories is the existence in Ukrainian of *dual number*. The nouns express dual number only in connection with the numeral adjuncts *two, three and four*:

берег – береги – два (три, чотири) бе’реги;
 дуб – дуби but два (три, чотири) ‘дуби;
 слово – слова but два (три, чотири) слова;
 село – села (дві, три, чотири) сел’і, etc.

Typologically **isomorphic** is the existence in English and Ukrainian of the classes of *singularia and pluralia tantum nouns* mostly expressing quantity.

a) **The singularia tantum:**

- **geographical names:** *the North, the South, the East, the West, the North-West the North-East (північ, південь, захід, схід, північний захід)*, etc.

- **names of materials:** *iron, copper, snow, milk, bread; срібло, золото, сніг, хліб, сіль, молоко*, etc.

- **abstract notions:** **-ств-о (-цтв-о):** воїнство, селянство, студентство, козацтво; **-я(j) + (а):** листя, гілля, пруття, колосся, волосся, струччя; **-ом-а:** жінота, парубота, біднота, дрібнота, etc.; f) nouns formed with the help of the suffixes **-инн-я (-овинн-я):** картоплиння, гарбузиння, кукурудзиння, бобовиння; g) nouns formed with the help of the suffixes **-ин-а (-овин-а):** дичина, садовина, ярина, h) nouns formed with the help of the suffixes **-ник-няк:** сливник, липняк, осичник, вишняк, підосичник, etc.

Isomorphic Semantic Groups of Singularia Tantum Nouns

English	Ukrainian
1. Nouns denoting parts of the world: the North, the South, the East, the West, the North-West, the North-East, the South-East, the South-West.	1. Північ, південь, захід, схід, північний схід, північний захід, південний схід, південний захід.
2. Names of materials: gold, silver, iron, copper, milk, butter, snow, dirt, sand, water, hay, straw, bread, coffee, sugar, wood, etc.	2. Золото, срібло, залізо, алюміній, мідь, молоко, масло, бруд, сніг, пісок, вода, хліб, деревина, сіно, солома, цукор, etc.
3. Collective nouns: brushwood, foliage, leafage, furniture, shrubbery, rubbish, peasantry, hair, professorate, womankind, etc.	3. Білизна, збірід, крам, віниччя, гарбузиння, капустиня, паліччя, збіжжя, птаство, волосся, професура, селянство, жіноцтво, etc.
4. Abstract notions as: courage, knowledge, advice, recognition, friendship, kindness, news, information, business, love, peace, patriotism, weather, etc	Відвага, знання, буття, кохання, любов, мир, патріотизм, погода, прогрес, визнання, гамір, сумління, буття, виховання, ненависть, каяття, etc.

b) *Pluralia tantum nouns.*

No complete coincidence can be observed in the semantic classes of the pluralia tantum nouns.

Isomorphic Semantic Groups of Pluralia Tantum Nouns

English	Ukrainian
1. Summations nouns: trousers, shorts, tongs, scissors, scales, spectacles, eyeglasses, opera-glasses, leggings, strachies, pincers, etc.	1. Штани, шорти, обценьки, ножиці, терези, окуляри, сани, ночви, в'язи, баки, граблі, ворота, цимбали, стречі, легінси, etc.
2. Names of remnants (залишки): scraps, slops, sweepings, siftings, leavings, remnants, etc.	2. Покидьки, помії, висівки, недоїдки, недопитки, зметини, вишкрібки, etc.
3. Names of some games: drafts, cards, darts, skittles, billiards, etc.	3. Шахи, шашки, карти, дротики, кеглі, городки, гилки, etc.
4. Some abstract and concrete notions: outskirts, tigin, (inverted) commas, goings-on, contents, means (кошти), etc.	4. Будні, злидні, іменини, родини, заручини, хрестини, лапки, посиденьки, витребеньки, жмурки, etc.
5. Some geographical names like Athens, the Netherlands, the Alps, the Urals, the Carpathians, the Azores, the Bermudas, the Philippines, etc.	5. Атени, Нідерланди, Альпи, Карпати, Азори, Бермуди, Філіппіни, Бровари, Суми, Лубни, Жуляни, Черкаси, etc.

4.1. The Category of Case and its Realisation

The category of case in present-day English has always been disputable. Some grammarians found in present-day English *two cases* (O. Jespersen, V. Yartseva, B. Rohovska, B. Khaimovich), others found in English four cases. The Russian grammarian G. N. Vorontsova recognised no cases in English at all, since the *'s* sign she treated as a postpositive particle expressing possession.

As to Ukrainian nouns they may have 6 or 7 marked singular and plural oppositions in the case.

singular	plural
1. (називний) nominative – <i>хмара</i>	– <i>стени</i>
2. (родовий) genitive – <i>хмари</i>	– <i>стени</i>
3. (давальний) dative – <i>хмарі</i>	– <i>степам</i>
4. (знахідний) accusative – <i>хмару</i>	– <i>стени</i>
5. (орудний) instrumental – <i>хмарою</i>	– <i>степами</i>
6. (місцевий) locative – (на) <i>хмарі</i>	– (у) <i>степях</i> ,
7. (кличний) vocative – <i>хмаро</i> (first decl.)	– <i>стени</i> (second decl., vocative case).

Підводячи підсумок розгляду категорії відмінка в обох мовах, ми можемо скласти порівняльну таблицю.

The comparative table of the category of case

Ukrainian	English
1. 7 cases in the system of the noun and pronoun.	1. The absence of category of cases in the system of the noun and the existence of two categories of cases in the system of personal pronouns
2. Agreement in the category of case in adjectives, pronouns (except for the personal), ordinal numbers.	2. The absence of any agreement of nouns with other parts of speech.
3. The absence of the category of possession.	3. Availability of the category of possession, having morphological expression in the morpheme 's.
4. Isolation of the class of living subjects by means of formal expression in the accusative case (<i>хмара – хмару; брат – брата</i>)	4. Isolation of the class of living subjects using the possessive suffix -'s <i>mother's handbag</i>

4.2. The category of gender

No identity exists in the contrasted languages in the expression of the category of gender. Thus, in Ukrainian, Russian, German and other languages there are three grammatical genders – masculine, feminine, and neuter. (but in the Bantu language, as E. Sapir points out, there are about 42 genders realised with the help various inflexions).

The morphological category of gender in Ukrainian is identified either through separate inflexions of the **adjunct** /attribute or through the inflexion of the finite form of the **verb** that conjugates with a noun. For example:

Masculine gender	Feminine gender	Neuter gender
каштан цвів/ріс	яблуня цвіла/росла	жито цвіло/росло
ведмідь ходив/спав	вода замерзла	лоша ходило/бігало
обід захолов/замерз	лисиця ходила/бігла	сонечко пригрівало
хлопець сміявся/був	дівчина сміялася/була	дитя сміялося/було

In present-day English no gender distinctions of the kind are possible, as can be seen from the following sentences:

Masculine gender	Feminine gender	Neuter gender
the actor plays	the actress plays	the child plays/smiles
the actor played	the actress played	the child played/smiled, etc.
the actor is/has	the actress is/has seen	the child is/has seen
the actor was	the actress was seen	the child was seen/heard, etc.

The form of the verbal predicate does not reflect or in any way testify to the existence of any gender distinction. This is not so in Ukrainian. Absence of the morphological category of gender in English is easy to be proved by the unchanged attributive adjuncts to nouns which have this category in Ukrainian,

e.g.: the *great* emperor lived long – *великий* імператор *жив* довго; the *great* heroine lived long *велика* героїня *жила* довго the *great* desire lived long – *велике* бажання *жило* довго. The adjective «great» does not reflect any sex or gender distinction of the English head nouns «emperor», «heroine» or «desire» as it is in Ukrainian («великий імператор», «велика героїня», «велике бажання»).

The morphological category of gender and the objective (natural) category of sex may also be indicated in Ukrainian by the following means:

a) by a marked inflexion in the nominative case (*книжка, село, яйце, батько, мати, сестра*);

b) by the zero inflexion (*дуб, час, ніч, річ, вість*);

c) by suffixes only or by the root suffixes + endings (*робітник, вівчар, стрілець, орач, вчительк-а, робітниц-я, поетес-а, поетик-а*);

d) by means of a modifying word: *наше кийвське метро (кашне, кіно), цей кабальєро, такий великий гну, гарний поні, ця молода леді/дама, пані*, etc.

The possessive conjoint or possessive absolute pronouns, however, may sometime be used in English to indicate the extralingual category of sex, e.g.: *the bear and his life, that actress and her voice, his child and its toys*. A testimony to there being no grammatical gender in English nouns is the use of appositional pronouns and nouns to indicate the sex of living beings as in *boy-friend – girl-friend, man-servant – maid-servant*.

In Ukrainian, on the contrary, each noun irrespective of its being a life or lifeless thing belongs to a concrete gender.

In spoken English all strong or fearful animals, birds and natural phenomena or celestial objects are usually referred to masculine gender. Thus, the *wolf*, the *dog*, *the tiger*, *the lion*, *the elephant* or the *eagle* are referred to masculine gender (is always *he*). All weaker, timid or sly animals and birds are referred to the feminine gender. Hence, the *cat*, the *fox* or the *hare*, the *nightingale* are each referred to feminine gender (*she*). Though not without exceptions. The *daisy* (маргаритка), for example, is he in O. Wilde's fairy tale *The Nightingale and the Rose-tree*.

4.3. The Category of Definiteness and Indefiniteness

The noun in English and Ukrainian, as in other languages, possesses the semantic category of *definiteness and indefiniteness*.

The category of definiteness and indefiniteness may be identified in English and Ukrainian both at language level (when the noun is out of a concrete context) and at speech level, i.e. in oral presentation or in a written microtext.

1) The main means of making the noun definite in English is to use the definite or indefinite (zero) article or any other determining or identifying adjunct. For example: Bristol (zero article) means the town of Bristol, whereas *the Bristol* is the name of a hotel.

2) The category of definiteness may be also indicated by syntactic, i.e. lexico-syntactic means. Namely, by an appositive noun or a substantivised numeral, an adjective or any other adjunct: Cf.: *the Tory* government, King *Henry V*, the first Summit meeting, уряд *торі*, король *Генріх П'ятий*.

3) The category of indefiniteness apart from being indicated in English by the indefinite article *a/an*, may also be made explicit by the indefinite pronouns *any, some*, etc. The expression of indefiniteness in Ukrainian is likewise realized with the help of the indefinite pronouns *якийсь (якась, якась)*, through the indefinite numeral *один (одна, одне)*.

4) indefiniteness in Ukrainian it may sometimes be expressed also through grammatical shifting of the indefinite noun into the final position of the sentence.

*The door opened and the **teacher** entered the classroom.*

*Двері відчинилися і **вчитель** увійшов до класу.*

To express indefiniteness, the noun will be shifted to the final position:

*The door opened and a **teacher** entered the classroom.*

*Двері відчинилися і до класу увійшов **учитель**.*

Therefore, the category of definiteness and indefiniteness is equally pertained to both contrasted languages.

Conclusion

Studying the grammatical structure of the English language in comparison with the mother tongue and understanding the nature of interlingual grammatical connections and relationships one can more thoroughly comprehend the universal and specific in the English-language world picture, promote competent colloquial speech and the implementation of quality translations from the Ukrainian language into English and vice versa taking into account the features of the structure of both languages.

THEORIE DER WORTARTEN

Дисципліна: Теоретична граматики першої іноземної мови.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: формувати у студентів поняття про проблему теорії частин мови, сучасні лінгвістичні підходи щодо виокремлення частин мови, дати загальну характеристику частин німецької мови.

Розвиваючі: розвивати у студентів критичне мислення, навички аналізу та узагальнення теоретичного матеріалу з теми, уміння застосовувати отримані у ВНЗ знання в професійно-педагогічній діяльності.

Виховні: виховувати інтерес до вивчення німецької мови, ініціативність та креативність.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: практика усного та писемного мовлення першої іноземної мови, практична граматики німецької мови, лексикологія, стилістика.

Основні поняття: der Wortschatz; die Wortarten; Einteilungsprinzipien; Autosemantika und Synsemantika.

Навчально-методичне забезпечення: презентація Power Point.

Plan

1. Einleitung.
2. Begriff der Wortart.
3. Die Einteilungsprinzipien.
4. Diskutables in der Theorie der Wortarten.
5. Übertritt der Elemente einer Wortart in die andere (Konversion).

Literaturverzeichnis

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Со-поставительная типология немецкого и русского языков [Текст] : учеб. пособ. для студентов вузов] / Б. А. Абрамов. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 285, [2] с.
2. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: строй современного немецкого языка : учеб. пособие для студентов пед.

институтов [Текст] / В. Г. Адмони. – 4-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.

3. Арсеньева М. Г. Грамматика немецкого языка [Текст] / М. Г. Арсеньева, И. А. Цыганова. – СПб. : «Союз», 2002. – 480 с. – (Изучаем иностранные языки).
4. Смерчанский Р. И. Грамматика немецкого языка / Р. И. Смерчанский [под общ. ред. С. П. Гандзюка]. – К. : Вища школа, 1981. – 312 с.
5. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка: Deutsche Grammatik : Morphologie, Syntax, Text : учебник для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Е. И. Шендельс. – 3-е изд, испр. – М. : Высшая школа, 1988. – 416 с. – На нем. яз.
6. Duden : Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – hrsgg. vom wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion: Prof. Dr. Günther Drosdovski, Dr. Rudolf Köster, Dr. Wolfgang Müller, Dr. Werner Scholze-Stubenrecht, 4., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Bibliographisches Institut Mannheim/Wien/Zürich : Dudenverlag. – 1984. – 804 S.

Text der Vorlesung

1. Einleitung

Der Wortbestand jeder Sprache wird von Linguisten als ein kompliziertes System, das aus vielen unterschiedlich gearteten Elementen besteht, angesehen. Es ist ein offenes System, das stets durch neue Bestandteile bereichert wird, gleichzeitig veralten oder verschwinden einige aus dem Gebrauch. Die Wissenschaftler weisen darauf hin, dass alle Elemente des Wortschatzes untereinander durch mannigfaltige Beziehungen verbunden sind und sich zu verschiedenartigen Klassen zusammenfassen lassen. Eine der möglichen Einteilungen ist die Gliederung in die Wortarten (Wortklassen, Redeteile).

Nach O. I. Moskalskaja ist die Kategorie der Wortarten ein grundlegender Begriff für die gesamte Grammatik, eine klassifizierende Kategorie, die den Wortschatz in Wortklassen ordnet und somit die Beschreibung seines Funktionierens beim Sprechen ermöglicht.

2. Begriff der Wortart

Die Sprachwissenschaftler verstehen das Wesen der Wortarten unterschiedlich, so werden sie häufig als *lexikalisch-semantische* (E. W. Gulyga, M. D. Stepanowa, G. Helbig u.a.), manchmal als *grammatisch-semantische* (z.B. in der /Einführung 1981/) und von einigen Linguisten als *grammatische* Klassen (W. G. Admoni, O. I. Moskalskaja) charakterisiert,

---

was davon abhängt, nach welchen Einteilungsprinzipien die Wortklassen zusammengefasst werden. Dementsprechend werden die Wortarten verschieden definiert.

So sind nach O. I. Moskalskaja Wortarten «Wortklassen, worin die Grammatik den Wortschatz einer Sprache gliedert. Die Zugehörigkeit des Wortes zu einer bestimmten Wortart wird durch den Charakter seines Funktionierens in der Sprache bestimmt» / 1975, 41; 1983, 41/.

H. Bußmann / Bußmann 1990, 850/ fasst Wortarten als «Ergebnis der Klassifizierung der Wörter einer Sprache nach Form und Bedeutungsmerkmalen auf»; im «Linguistischen Wörterbuch» / 1990, 578/ versteht man darunter Klassen der Wörter mit gleichen syntaktischen, morphologischen und semantischen Eigenschaften.

Aber wie B. Abramow mit Recht bemerkt, gelten die Charakteristika der einzelnen Wortklassen in erster Linie für die Elemente des Kernbereichs jeder Wortklasse.

3. Die Einteilungsprinzipien

Die Einteilung des Wortschatzes in Wortklassen ist eine unabdingbare Vorstufe ihrer grammatischen Beschreibung. Über die Lösung dieses Problems wird seit langem diskutiert, und zwar über das System der Wortklassen in einer konkreten Sprache. So schwankt für das Deutsche die Zahl der Wortklassen, die von einzelnen Linguisten ausgegliedert werden, zwischen 4 und 14, am häufigsten werden 9-10 Wortklassen erwähnt.

Die Zahl und Art der Wortklassen können also aufgrund eines Einteilungsprinzips aufgestellt werden. Es wird aber sowohl über das Prinzip, nach dem die Wortklassen auszugliedern sind, als auch über die Art und Anzahl der dabei anzuwendenden Kriterien diskutiert.

Da die Wörter Bedeutung, Funktion und Form besitzen, können sie unter drei entsprechenden Blickwinkeln klassifiziert werden. So gibt es Vorschläge, entweder *semantisches* oder *morphologisches* oder *syntaktisches* oder *komplexes Prinzip*, das Elemente von drei anderen vereinigt, zu benutzen.

Einige Linguisten (Glinz) betrachten es als Mangel, wenn der Einteilung in die Wortarten kein einheitliches Scheidungsmerkmal zugrunde liegt.

W. Admoni betrachtet jedoch die Klassifizierung der Wortarten nach den drei oben genannten Einteilungskriterien als dem Wesen des Klassifizierungsobjekts entsprechend und schätzt sie daher als wissenschaftlich und objektiv ein.

Das semantische Prinzip wird verschieden aufgefasst, so können als solches angesehen werden:

---

1) die Forderung, die Beziehung zwischen Wort und Begriff zu berücksichtigen. Die Wissenschaftler aber bemerken (B. Abramov), dass diese Forderung konsequent nicht realisiert werden kann, da nicht alle Wörter mit Begriffen korrelieren, darum lässt sich dieses Prinzip höchstens für die sogenannten Grundwortarten anwenden.

2) die Forderung, die Art zu berücksichtigen, wie die Realität widerspiegelt und ausgedrückt wird. Nach diesem Prinzip werden folgende Klassen ausgesondert: a) Wörter, die Begriffe ausdrücken und bezeichnen: Substantiv, Verb, Adjektiv, Pronomen usw.; b) Wörter, die Gefühle, Empfindungen ausdrücken, aber nicht bezeichnen, z.B. Interjektionen; c) Wörter, die der Verbindung der Wörter im Satz dienen: Präpositionen, Konjunktionen, Artikel, Kopula (sein). In diesem Fall lassen sich aber innerhalb jeder Gruppe einzelne Wortklassen nicht abgrenzen.

Zum semantischen Prinzip zählt man außerdem die *Zweiteilung der Wörter in Voll- und Hilfs- bzw. Dienstwörter*; man spricht auch von *Autosemantika und Synsemantika* (W. Admoni, O. I. Moskalskaja u.a.).

Nach der Meinung von B. Abramov ist diese Einteilung zu grobschichtig, darum ist es zweckmäßiger, solche Zweiteilung innerhalb der entsprechenden Wortklassen vorzunehmen.

Bei der Gliederung des Wortbestandes in die Wortklassen auf Grund **des morphologischen Prinzips** nimmt man Unterschiede in Formeigenschaften in Acht. Die Anwendung des morphologischen Prinzips ist nur auf die flektiven Sprachen möglich, darum ist es im Unterschied zum semantischen Prinzip nicht universal.

Nach einer der bestehenden Versionen dieses Prinzips, dem W. Flämgigs Vorschlag /1981, 491/, werden alle Wörter zunächst *in flektierbare* und *nicht flektierbare* eingeteilt. Die flektierbaren Wortklassen werden dann in *konjugierbare* (Verben), und *nicht konjugierbare* (d.h. deklinierbare) (Substantive, Adjektive und Pronomina) gegliedert. Aufgrund des Kriteriums «*artikelfähig*» werden Substantive, und auf Grund des Kriteriums «*±komparierbar*» werden Adjektive und Pronomina voneinander abgegrenzt. Die übrigen Wortklassen werden mit Hilfe von syntaktischen Kriterien klassifiziert. Mit Hilfe des Kriteriums *+Satzglied-/Gliederwert* werden die Wortklasse Adverb, des Kriteriums *+Fügteil* die Partikeln im engeren Sinne des Wortes, und auf Grund des Kriteriums *± Kasusforderung* die Wortklassen «Präposition» und «Konjunktion» ausgesondert.

Eine ähnliche Variante der Gliederung des Wortschatzes auf Grund des morphologischen Prinzips wurde von B. Abramow vorgeschlagen /1999,40/.

Nach **dem syntaktischem Prinzip** werden die Wortklassen im Lehrbuch von G. Helbig und J. Buscha ausgesondert. Im Rahmen dieser Ver-

---

sion wird angenommen, dass es für Wörter jeder Wortart einen typischen syntaktischen Rahmen («*diagnostischen Rahmen*») gibt. Für die Grundwortarten sind folgende Rahmen charakteristisch: für das Substantiv – *Der ... arbeitet fleißig*; für das Verb – *Der Student ... fleißig*; für das Adjektiv – *Der ... Student arbeitet*; für das Adverb – *Der Student arbeitet ...*

Zum syntaktischen Prinzip *rechnet man* auch Kriterien $\pm$ satzwertig und $\pm$ satzgliedwertig (W. Flämig, O. I. Moskalskaja). O. I. Moskalskaja bemerkt aber, dass mehrere Wortarten in der Funktion verschiedener Satzglieder erscheinen können (z.B. Substantiv, Adjektiv, Pronomen). Das zeugt davon, dass die syntaktische Funktion allein nicht über die Wortartzugehörigkeit des Wortes entscheiden kann, wie es im Falle der verallgemeinerten Wortklassenbedeutung ist.

Das komplexe Prinzip liegt den Wortklassensystemen der traditionellen Grammatik zugrunde. Bei der Anwendung dieses Prinzips werden semantische, morphologische und syntaktische Eigenschaften der Wörter als Kriterien zur Gewinnung von Wortarten herangezogen. Als primär werden von einzelnen Linguisten verschiedene Kriterien behandelt, dabei gelangt man zu verschiedenen Ergebnissen.

Nach W. G. Admoni muss man bei der Gewinnung der Wortklassen von dem verallgemeinerten Bedeutungsgehalt, der morphologischen Struktur und der syntaktischen Funktion der Wörter ausgehen /1986, 66-67, 72/. Das von ihm gewonnene System zählt 13 Wortklassen.

O. I. Moskalskaja schlägt vor, die Allgemeinbedeutung, den syntaktischen Fügungswert (die syntaktischen Verwendungsmöglichkeiten) und die morphologische Prägung des Wortes zu berücksichtigen. Das von der Wissenschaftlerin gewonnene System enthält 14 Wortarten.

E. I. Schendels hält es für zweckmäßig, lexikalische, syntaktische und morphologische Kriterien gleichzeitig handzuhaben /Schendels 1979, 12/.

In der Duden-Grammatik werden die einzelnen Wortklassen auch durch ihre morphologischen, syntaktischen und semantischen Merkmale charakterisiert /Duden-Grammatik 1984, 91/. In diesem System sind 8 Wortklassen vertreten.

Wie B. Abramow mit Recht bemerkt, hat sich der Wortschatz nicht nach einem streng logischen Prinzip herausgebildet, deshalb können seine Elemente nicht auf Grund einer streng logischen Verfahrensweise klassifiziert werden.

Nach der Meinung dieses Autors zeugt die Analyse der wissenschaftlichen Literatur davon, dass verschiedene Autoren bald diesem, bald jenem Merkmal das größere Gewicht beigemessen haben. Die meisten von den traditionellen Wortklassen kommen fast in jedem System vor, wenn

---

auch an unterschiedlicher Stelle. Jedes System der Wortklassen hat deshalb nur einen relativen Wert.

Zusammenfassend analysiert B. Abramow einige objektive Gegebenheiten, die außer Acht nicht gelassen werden dürfen, wenn man sich an die Klassifizierung des Wortschatzes heranmacht, und zwar:

- der Wortschatz enthält Elemente mit den unterschiedlich ausgeprägten Eigenschaften, weshalb die Zugehörigkeit manches Elements zu einer bestimmten Wortklasse nicht ohne weiteres anerkannt werden kann;

- zwischen den Elementen des Wortschatzes bestehen mannigfaltige Beziehungen, die über die Grenzen einer Wortklasse hinausgehen können. Daraus ergeben sich Berührungs- und Überlappungszonen zwischen den einzelnen Wortklassen. Gleichzeitig bestehen Gruppen, die mehrere Wortklassen vereinigen (z.B. Voll- und Hilfsörter u.a.m.);

- bei der Anwendung entweder des semantischen oder des syntaktischen oder des morphologischen Prinzips werden die Wortklassen von verschiedenen Einheiten gewonnen; z.B. bei der Anwendung des semantischen Prinzips erhält man die Klassen der semantischen Einheiten etc.;

- universal ist das komplexe Prinzip; es gestattet, sowohl Gemeinsamkeiten als auch Unterschiede zwischen den zu ermittelnden Klassen der Wörter zu berücksichtigen, vgl. z.B. /Duden-Grammatik 1984, 91/.

4. Diskutables in der Theorie der Wortarten

Außer den Einteilungsprinzipien ist das Problem der Grenzen und der Zusammensetzung beinahe jeder einzelnen Wortart aktuell.

Viel diskutiert wird es über die Zusammensetzung der Wortart Verb. Nach dem semantischen oder dem komplexen Einteilungsprinzip werden traditionell in dieser Wortart sowohl das Finitum als auch die Infinita zusammengefasst.

Nach dem syntaktischen oder dem morphologischen Prinzip können das Finitum und die Infinita in der Wortart Verb nicht zusammengefasst werden, weil sie sich vom Finitum in morphologischer und in syntaktischer Hinsicht unterscheiden. Der Infinitiv kennt keine Personalformen. Hinsichtlich seiner syntaktischen Funktionen nähert er sich dem Substantiv. Die attributiv verwendbaren Partizipien werden wie Adjektive dekliniert, sie erfüllen im Satz solche syntaktischen Rollen wie Adjektive.

Die Grundlage, auf der das Finitum, der Infinitiv und die Partizipien zu einer Wortart zusammengefasst werden dürften, ist, dass ihre lexikale Semantik zusammenfällt und dass der Infinitiv und das Partizip II in den analytischen Formen des Verbs vorkommen.

Der Umfang der Wortklasse Substantiv wird auch unterschiedlich dargestellt. Traditionell werden als Substantive nur Wörter angesehen, die gegenständlich gedachte Entitäten bezeichnen: *Tisch, Freiheit, Sprung, Höhe, Schönheit* usw.

Häufig zählt man zu dieser Wortart die substantivischen Numeralien und die substantivischen Pronomina. Die letzteren werden ebenfalls auf gegenständlich Gedachtes bezogen werden, dieselben (wie die eigentlichen Substantive) syntaktischen Funktionen besitzen und ähnliche morphologische Eigenschaften aufweisen.

Diskutabel ist auch die Zusammensetzung der Wortart Adjektiv. Umstritten ist vor allem die Stellung der qualitativen Adverbien, die sich von den gleichlautenden Kurzformen der Adjektive morphologisch nicht unterscheiden.

Eine der Lösungen bietet J. Erben an /1972, 58, 166/, er fasst das Adjektiv und das Adverb unter der Bezeichnung «charakterisierendes Beiwort» aufgrund des morphologischen (Steigerungsfähigkeit) und der semantisch-syntaktischen Faktoren zu einer Gruppe zusammen /1972, 58/. Auf ähnlichen Positionen stehen H. Brinkmann und H. Glinz.

Nicht weniger umstritten ist der Status der anderen Wortarten: der Pronomina, der Negation, des Artikels, der Modalwörter u.a.

Also die bestehenden Darstellungen der Wortarten unterscheiden sich voneinander vor allem durch die vorgeschlagene Strukturierung des Wortschatzes, d.h. dadurch, was als eigenständige Wortart angesehen wird und was nicht, und dadurch, in welche Beziehungen zueinander die angenommenen Wortklassen bzw. Gruppen gesetzt werden; die Beziehungen zwischen den Wortklassen sind sehr mannigfaltig, weshalb es auch möglich ist, den Wortschatz auf verschiedene Weise aufzugliedern.

5. Übertritt der Elemente einer Wortart in die andere (Konversion)

Der Vorgang des Übertritts der Elemente einer Wortart in die andere hat mehrere Bezeichnungen: Wortartwechsel, Konversion, implizite Ableitung. Das Wesen dieses Vorganges besteht darin, dass ein Element des Wortschatzes, ohne ein spezielles derivationelles Kennzeichen zu erhalten, semantische, syntaktische und meist auch morphologische Eigenschaften seiner alten Wortart aufgibt und diejenigen seiner neuen Wortart annimmt.

Ein solcher Wechsel kann grundsätzlich zwischen allen Wortarten stattfinden. Diese Möglichkeit wird aber in unterschiedlichem Maße genutzt.

Im Deutschen erfolgt am leichtesten der Übergang der Elemente anderer Wortarten in die Wortart Substantiv. Als Neutrum lässt sich z.B. jeder Infinitiv substantivieren: *das Lachen des Kindes* usw.

Theoretisch kann auch jedes Adjektiv als Neutrum substantiviert werden, wobei es die adjektivische Abwandlung beibehält: *nichts Neues – das Neue* usw., und als Maskulinum oder Femininum lässt sich dagegen nur ein irgendeine menschliche Eigenschaft bezeichnendes Adjektiv substantivieren: *ein Kranker – der Kranke, eine Kranke – die Kranke* usw.

Andere Wortklassen können auch ziemlich leicht substantiviert werden: Pronomina (*die Meinen, das Nichts* usw.), Numeralien (*die Eins, Zwei* usw.), Adverbien (*das Jenseits* usw.), Interjektionen (*das Hurra* usw.).

Viele Verbalstämme können auch substantiviert werden: *der Sprung, der Schritt, der Fluss* usw., viel seltener auch das Finitum (*das Ist, Muss*).

B. Abramow bemerkt auch, dass auch Affixe (*der Ismus*) und Buchstaben substantiviert werden können (*das A und das O*).

Eine sehr seltene Erscheinung ist der Übertritt in die Wortart Adjektiv: es gibt nur wenige Adjektive, die aus Substantiven entstanden sind: *ernst, feind, freund, angst, schade, schuld, not*, sie werden als Prädikativum gebraucht werden. Auf Verben lassen sich nur einige Adjektive – *rege, starr, wach, wirr* zurückführen. Selten werden auch Adverbien adjektiviert: *zufrieden, behende, selten, vorhanden*.

Der Übertritt in die Wortarten Adverb und Präposition lässt sich auch nicht häufig beobachten. Die Adverbien *heim, weg, dank* und die Präpositionen *laut, kraft, trotz, anhand, mittels* sind durch Konversion aus den Substantiven entstanden.

In die Wortart Verb treten relativ leicht Substantiv und Adjektivstämme über: *acker-n, trän-en, tischler-n, besser-n, milder-n, reif-en, grün-en, trommel-n* u.a.m.

THE AREAS of ENGLISH SYNTAX still UNEXPLAINED: INTERACTIVE APPROACH

Дисципліна: Теоретична граматика англійської мови.

Вид лекції: оглядова.

Дидактичні цілі:

Навчальні: спонукати студентів до отримання знань з теорії англійської мови, зацікавити їх вивченням синтаксису англійської мови, розкрити широту та глибину цього явища, палітру його проблем, які потребують вирішення.

Розвиваючі: виробляти у студентів вміння сприймати теоретичний англійськомовний матеріал у значному обсязі; формувати навички аналізу почутої на лекції інформації, а також трансформації набутого раніше практичного досвіду з граматики англійської мови у теоретичні знання; тренувати сприйняття, пам'ять, увагу, мислення.

Виховні: прищепити студентам повагу до лінгвістики як науки взагалі та до теоретичної граматики англійської мови зокрема; допомогти відчутти необхідність вивчення предмету, який є обов'язковим для фахово-професійної підготовки випускника-англіста.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія англійської мови, лексикологія, стилістика та фонетика англійської мови, практична граматики англійської мови, практика усного та писемного мовлення англійської мови, мовознавство.

Основні поняття: syntax, syntactic unit, syntactic construction, syntagme, texteme, parataxis, hypotaxis, coordination, subordination, syntactic variation, devices of syntactic connection, inflection, function word, word order, fronting.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація, роздатковий матеріал з тезами лекції; тестові запитання; евристичні запитання.

Plan

1. Syntax and its definition.
2. Syntactic construction as a representation of a syntactic unit.
3. Syntactic relations and grammatical means of their expression within a syntactic construction.

The Recommended Literature

1. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М. Высшая школа, 1983. – 383 с.
2. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка : [учебник] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – Москва : Высшая школа, 1981. – 285 с.
3. Прибыток И.И. Лекции по теоретической грамматике английского языка / И.И. Прибыток. – Саратов : Научная книга, 2006. – 408 с.
4. Харитонов І. К. Теоретична граматика сучасної англійської мови : [навч. посіб.] / І. К. Харитонов. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 352 с.
5. Biber D., Conrad S., Leech G. Longman Student Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Conrad, G. Leech. – Harlow : Pearson Education Limited, 2002. – 487 p.
6. Brinton Laurel J. The Structure of Modern English. A linguistic introduction / J. Laurel Brinton. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000 – 358 p.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. L.; N.Y. : The Cambridge University Press, 1995. – 487 p.
8. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2006. – 830 p.
9. Morokhovskaya E.Ya. Fundamentals of Theoretical English Grammar / E. J. Morokhovskaya. – K. : Vysca Skola, 1984. – 287 p.
10. Wekker H., Haegeman L. A Modern Course in English Syntax / H. Wekker, L. Haegeman. – L. ; N.Y. : Routledge, 1985. – 199 p.

Текст лекції

1. Syntax and its definition

Traditionally, the grammatical structure of language comprises two major parts – morphology and syntax. The latter is the point of our today's discussion. You have got some background knowledge of syntax. But the fact is that this part of grammar is very wide and much of it has been left unexplored and many questions are still open for you to tackle and learn more about.

So let's start our journey and our destination is some new knowledge of the areas of syntax.

Our first stop is the definition of syntax. And now it is for you to choose the correct one.

Test point 1:

Syntax deals with

- A. relations of words within a paradigm
- B. relations of words within the linearly ordered units
- C. relations of the speaker to the sign
- D. relations of a sign to its meaning

The term 'Syntax' is of Greek origin – *syntaxis* means 'putting together in order, arrangement', 'structure', 'construction', 'order'.

We can treat syntax widely and narrowly. According to its wide interpretation syntax is a subcategory of semiotics which deals with the ordering of and relationships between signs. According to the narrow view syntax is a subcategory of grammar of natural languages: a system of rules which describe how all well-formed sentences of a language can be derived from basic elements (morphemes, words, part of speech). Making use of both of the given above definitions we can produce our own interpretation of syntax as a level of speech production at which new and more or less independent units appear. The subject of syntax is ways of combinability of units and their transition from smaller and simpler to more complicated.

According to the levels of speech production syntax is divided into 3 parts: 1) syntax of words (parts of speech) studies word combinations, syntactic valency and its realization; 2) syntax of a sentence studies its inner structure, communicative types, formation of a simple and complex sentence; 3) syntax of a text studies actual division and modification of a sentence in a text and discourse, adaptation of a sentence to a context.

In relation to its complexity syntax is divided into minor represented by an elementary syntactic unit such as a phrase or word-group and major with a sentence as a main syntactic unit.

2. Syntactic construction as a representation of a syntactic unit

Syntactic unit is a composite formation of related elements (E. Ya. Morokhovska). They are constructive relational units the syntactic form of which is represented by a construction-pattern. Syntactic units are syntagmemes (term of E. Ya. Morokhovska): linear arrangements of related elements (constituents) whose syntagmatic relations are their qualitative value. Syntactic units are hierarchical units, i.e. the units of a lower level serve as the building material for the units of a higher level. Besides, the syntactic units are of the two-fold nature represented by a content side or syntactic meaning and expression side or syntactic form. Syntactic units

---

carry different degree of the communicative force. The lowest degree of the communicative force is carried by a word group, next goes the predicative word group (N + Vnon-finite), then a clause (N + Vfinite) follows bordering non-communicative and communicative categories. The central communicative position is occupied by the sentence. The composite sentence (clause + clause) is of still high communicative value. Paragraph is better communicatively organized and is followed by a texteme that is a building block for discourse as the highest communicative unit.

In different contexts syntactic units are represented by syntactic constructions. Syntactic construction is an abstract schematic representation of a syntactic unit. It is a ubiquitous term in the contemporary syntactic literature. Syntactic construction is a form-meaning pairing representing a syntactic unit. It has been found out that syntactic constructions undergo the process of variation. Two main types of syntactic variation have been singled out: formal and semantic.

The formal variation can be seen in the alternation of the means and forms of syntactic connection manifesting the relations between the constituents of word-groups.

The syntactic variation of a syntactic unit depends upon its syntactic status. The development of linguistics allows to treat syntactic variation as a unity of formal and semantic features, as a whole. Syntactic variation can be most obviously observed at the phrase level, sentence/utterance level and text level.

Let's look at how the meaning of possession is constructed by means of syntactic variation at the phrase and sentence levels:

a. *Nick's new friend*

b. *a new friend of Nick's*

c. *Nick has a new friend*

The three presented examples do not comprise a single possessive construction, because they are too different in their syntax. In the phrase *Nick's new friend* the possessor (*Nick*) is foregrounded as the proper name, the noun phrase (*new friend*) identifies the object possessed. In the phrase *a new friend of Nick's* the construction acquires the opposite direction as the object possessed is more salient and the possessor is shadowed being of secondary importance and representing known information. In the sentence *Nick has a new friend* the distance between the possessor and the object possessed is larger: they are represented by separate units and the attention is directed to the relations of possession between the possessor and the object possessed.

---

3. Syntactic relations within a syntactic construction

Test point 2:

What are the basic types of syntactic relations within a syntactic construction?

- A. Transformation, subordination, predication
- B. Coordination, subordination, predication
- C. Parataxis, coordination, subordination
- D. Hypotaxis, subordination, coordination

Coordination and subordination are examples of wider arrangements of constructs i.e. parataxis and hypotaxis.

Parataxis (from Greek παράταξις «act of placing side by side», from *παρα para* «beside» + *τάξις taxis* «arrangement») is a technique, in writing or speaking, that favors sentences, with the use of coordinating rather than subordinating conjunctions. Perhaps the best known use of parataxis is Julius Caesar's famous laconic phrase, «*Veni, vidi, vici*» or, «*I came, I saw, I conquered*» – iconic representation with the account of distance and sequential order. *There was a lot to carry, costume-wise and crown-wise and scepter-wise.* – no hierarchy, independent constructs

In contrast to parataxis hypotaxis is the grammatical arrangement of functionally similar but «unequal» constructs (from Greek *hypo* – «beneath», and *taxis* «arrangement»), i.e., constructs playing an unequal role in a sentence. We can observe hypotaxis both at the phrase and sentence levels. At the phrase level it is observed in premodification, e.g. *compulsive manifestation, a closer look, this generation's mental-health differences* (hierarchical structure). At the sentence level: e.g. *It's this kind of thinking that encouraged the Institute of Medicine to advocate for a more comprehensive cancer-treatment plan.*

Parataxis and hypotaxis as types of syntactic relations or syntactic connections are realized due to different devices employed for specifying them. Devices of syntactic connection are the following: inflection, function words, word order.

Inflection is primarily employed in synthetic languages for establishing relations of subordination between constituents. Such forms of subordination as agreement and government are the main ones in Slavic languages. In modern English the sphere of inflectional devices is highly limited, e.g. *this conclusion – these conclusions; saw them in the street, gave them a new assignment; Fillmore's theory.*

Special function words are widely used in Modern English as means of syntactic connection. Function words are the proof of analytical nature of English. Some of them function as connectors.

Test point 3:

In what groups do connectors fall into?

- A. Notional words and coordinators
- B. Functional words and coordinators
- C. Coordinators and subordinators
- D. Functional words and notional words

Connectors fall into coordinators (*and, or, but, yet, neither... nor*) and subordinators (*that, when, as if, though*). Coordinators include:

- a) a coordinating conjunction: *and, but, or, nor, either, neither*;
- b) a coordinating conjunctive adverb, which can shift its position: *besides, moreover, however, yet, still, otherwise, therefore, so, thus, then, consequently*.

Subordinators include:

- a) a subordinating conjunction:
  - 1-word: *that, because, though, if, before, until, since, who, than...*;
  - phrasal: *in order that, so far as, as if, in case...*;
  - paired: *as...as, such...as*;
- b) a relative pronoun (/a connective/ a subordinating conjunctive adverb), which is part of the clause (= occupies a notional and structural position in it): *who, what, whose, which, why, that, where, when, as...*

Connectors mark syntagmatic relations between words, clauses, sentences and even paragraphs:

*There's a peculiar feeling ex-prisoners get **when** (between clauses) they move freely about society, a tinge of anxiety many say they've felt walking down the street or driving home from the store. **When** (between sentence) Billy Ray Wheelock walks down a street, he is often aware of the people approaching behind him. **But** Wheelock, who was convicted of intending to distribute 50 g of crack, doesn't live with regret.*

In the presented passage the conjunction *when* functions as a subordinator, clause connector and a sentence connector. The coordinator *but* functions as a sentence connector.

Word-order is another device which is regularly in English for marking subordination of words in word groups. It is of common knowledge that the decay of Old English cases and the standardization of word-positions made the rigid word order syntactically significant. Word order is an analytical device marking such forms of subordinate connection as adjoinment and enclosure. These forms of subordinate connection displaced agreement and government because the latter lost their regular markers.

Test point 4:

Identify the definitions of agreement, government and adjoinment:

-
- the use of the dependent word in a certain form (but not identical!) required by the head word;
  - a means of expressing syntactical connections within a subordinate phrase when the constituents are joined without any specific change of the form of the dependent word, but only by the mutual position;
  - a means of expressing syntactic dependence when the dependent word takes a grammatical form identical to that of the head word and expresses the same grammatical categories.

Test point 5:

Divide the given word groups into those marked with agreement, government and adjointment:

- A. Asked him
- B. Asked a student
- C. These letters
- D. Private letters
- E. The chief's letters

Asked him – case-government marked by the case form; *asked a student* – adjointment marked by the word order; *these letters* – agreement marked by number-forms; *private letters* – adjointment marked by the word order; *the chief's letters* – case-government marked by the case-inflection.

There are grammatical devices to manipulate word order in clauses: fronting, inversion of subjects and verbs, existential *there* clauses, dislocation, clefting, and variations in the ordering of objects. Some of these devices involve simply moving elements to different positions. Others require changing the clause in more complicated ways, such as changing the verb to passive voice. The techniques that we discuss here are used in a variety of ways to make a clause better fit its context. Four major discourse factors are important in understanding the grammatical choices that influence word order: information flow (given v. new information) focus and emphasis, including end-focus and double focus, contrast, weight, including end-weight and balance of weight.

If we look at a clause in its discourse context, some elements refer back to information that is familiar due to the preceding discourse, i.e. given information and other elements present new information. The typical word order in English is to start with given information and move to new. Thus, in the following example clause, the person *Mr Summers* and *the house* have already been introduced, e.g. *Inside the home Mr Summers found a family of cats shut in the bathroom.* The clause is first grounded in the situation that has already been mentioned *the house* and *Mr Summers*. Then the communication advances with the information about what

---

Mr Summers found. This typical ordering of information – from given to new – is the information-flow principle. Given-new order of information contributes to the cohesion of a text. The given information is usually related to its previous mention, and the new information is often taken up in the following discourse.

In any clause, there is usually at least one point of focus. This point receives some prominence in the clause. Typically, the focus occurs naturally on the last lexical item in the clause (e.g. *Inside the home Mr Summers found a family of cats shut in the bathroom*). The general principle governing focus is therefore known as the principle of end-focus. When the information-flow principle is being followed, new information, which occurs at the end of the clause, will be the focus. However, there is another potential point of focus in a clause: the beginning. We can increase the focus given to the beginning of the clause by starting with an element other than the subject. The result is a clause with double focus (or even more than two points of focus). For example, in *Inside the home Mr Summers found a family of cats shut in the bathroom* an adverbial occurs first. That adverbial – *inside the house*, and more specifically the lexical item *house* – receives its own focus, in addition to the focus on *in the bathroom*. When an initial element is the point of focus, it gains prominence. A complement of the verb in initial position is intensified, much as it is intensified by an adverb like *very*:

Contrast occurs when the focused part is highlighted to show its difference from another element, e.g. *It's not the bikers – It's the other vehicle that's on the road*. Here *the other vehicle* is focused and contrasted with *the bikers* in the preceding clause in a parallel structure. The manipulation of the sentence structure shows contrast just as the coordinator *but* and the linking adverb *however* do. The speaker, for instance, could have said: *The bikers are not a problem. However, the other vehicle is*.

More often than not, heavier elements are closer to the end of the sentence. Weight correlates with the information-flow principle. These two devices reinforce each other.

Fronting is one of the central grammatical devices to manipulate word order in clauses. Fronting means placing in initial position a clause element which is normally found after the verb. Fronting is relatively rare in English, and it is almost always in declarative main clauses.

In the given below table 1 several possible kinds of fronting are summarized:

Types of fronting

Type of fronting	Example	Description
Fronted object	<i>This I do not understand. Why he came this way I will probably never know</i>	The object of the clause is in initial position. Many different structures occur as fronted objects, such as nouns, pronouns, and complement clauses
Fronted predicatives	<i>Far more serious were the severe head injuries. The larger the base the easier it will be to perform the action. So preoccupied was she that she was unaware that Diana was standing in the doorway</i>	subject predicative is in initial position. Many structures can occur as fronted predicatives. Special cases include proportion clauses with the and degree clauses with so ... that . Some fronted predicatives occur with inversion
Fronted non-finite constructions	I have said he would come down and come down he did. <i>Waiting below</i> was Michael Sams. <i>Enclosed</i> is a card for our permanent signature file	An infinitive, ing-participle or ed-participle is in initial position. Its complements are fronted with it (e.g. down in come down). Some fronted non-finite predicates occur with inversion

Thus, syntax is a complicated area of linguistic study dealing with syntactic units and relations within and between them. In English there are certain grammatical devices that are used as means of establishing syntactic relations within syntactic units.

TEACHING READING

Дисципліна: Методика викладання іноземних мов.

Вид лекції: інформаційна.

Дидактичні цілі:

Навчальні: формування декларативних знань про загальну характеристику читання, його психофізіологічні механізми, про зміст та етапи формування компетентності у читанні, підсистему вправ, формування методичної компетентності студентів-філологів;

Розвиваючі: набуття здатності та готовності до застосування на практиці сучасних методів та технологій навчання читання; розвиток емоційно-вольової сфери;

Виховні: формування розуміння важливості оволодіння учнівством іноземної компетентності у читанні; формування доброзичливості, толерантності, активності, працьовитості тощо.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: психологія, психолінгвістика, лексикологія, педагогіка, основи педагогічної майстерності.

Глосарій професійної термінології:

aloud/oral reading, analytical/intensive reading, anticipation, control/test reading, correspondence, diagnostic reading, familiar text, fluent reading, guessing, home reading, independent reading, instructive reading, original text, rapid reading, reading for detailed comprehension, recognition, scanning, silent reading, skimming, study reading, synthetical/extensive/global reading, text for reciting/telling, text of average difficulty, to compile a text, to read aloud, to read rapidly, to read silently, to recite, unfamiliar text, visual perception.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

Plan

1. Reading as an aim and a means of teaching and learning a foreign language.
2. Some difficulties students have in learning to read in the English language.
3. How to teach reading: reading aloud, silent reading.

Рекомендована література

1. Грызулина А. П. Хрестоматия по методике преподавания английского языка : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / Сост. А. П. Грызулина. – М. : Просвещение, 1983. – С. 59–87.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – С. 370–418.
3. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2010.
4. Методика преподавания ИЯ: общий курс : [учебное пособие] / отв. ред. А.Н. Шамов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : Восток – Запад, 2008. – С. 123–129.
5. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку (на английском языке) : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / Г.В. Рогова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1983. – С. 199–217.
6. Some activities teachers can use with students before, while and after reading a text [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.teachingenglish.org.uk/article/teens-reading-skills>. – Назва з екрану (дата звернення 15.07.2017).

1. Reading as an aim and a means of teaching and learning a foreign language

To read is to grasp language patterns from their written representation. Reading is one of the main skills that a student must acquire in the process of mastering a foreign language in school. The syllabus for foreign languages lists reading as one of the leading language activities to be developed.

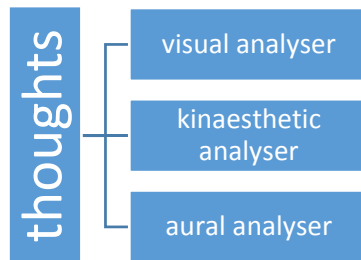
Therefore, reading is one of the practical aims of teaching a foreign language in schools. Reading is of great educational importance, as reading is a means of communicational, people get information they need from books, magazines, newspapers, etc. Through reading in a foreign language the student enriches his/her knowledge of the world around him/her. It develops students' intelligence and helps to develop their memory, will, imagination.

Reading is not only an aim in itself, it is also a means of learning a foreign language. When reading a text the student reviews sounds and letters, vocabulary and grammar, memorizes the spelling of words, the meaning of words and word-combination, he/she also reviews grammar

and, in this way, he/she perfects his/her command of the target language. The more the student reads, the better his/her retention of the linguistic material is. If the teacher instructs his/her students in good reading and they can read with sufficient fluency and complete comprehension he/she helps them to acquire speaking and writing skills as well.

The content of teaching reading. Reading is a complex process of language activity. As it is closely connected with the comprehension of what is read, reading is a complicated intellectual work. It requires the ability on the reader to carry out a number of mental operation: analysis, synthesis, induction, deduction, comparison.

Reading as a process is connected with the work of visual, kinaesthetic, aural analysers, and thinking. The visual analysers is at work when the reader sees a text. While seeing the text he/she «sounds» it silently, therefore the kinaesthetic analyser is involved. When he/she sounds the text he/she hears what he/she pronounces in his/her inner speech so it shows that the aural analyser is not passive, it also works and, finally, due to the work of all the analysers the reader can understand thoughts. In learning to read one of the aims is to minimize the activities of kinaesthetic and aural analysers so that the reader can associate what he/she sees with the thought expressed in reading material, since inner speech hinders the process of reading making it very slow. Thus the speed of reading depends on reader's ability to establish a direct connection between what he/she sees and what it means. To make this easier to understand it may be represented as follows:

There are two ways of reading: aloud orally, and silently. People usually start learning to read orally. In teaching a foreign language in school both ways should be developed. Students assimilate the graphic system of the target language as a means which is used for conveying information in print. They develop this skill through oral reading and silent reading.

When one says that one can read, it means that one can focus one's attention on the meaning and not on the form; the student treats the text as a familiar form of discourse and not as a task of deciphering. A good

reader does not look at letters, not even at words, one by one, however quickly; he/she takes in the meaning of two, three, or four words at a time, in a single moment. The eyes of a very good reader move quickly, taking long «jumps» and making very short «halts». We can call this ideal reading «reading per se». Reading per se is the end to be attained. It is possible provided:

 the reader can associate the graphic system of the language with the phonic system of that language

 the reader find the logical subject and the logical predicate of the sentences

 the reader can get information from the text (as a whole)

These are three constituent parts of reading as a process.

As a means of teaching reading a system of exercises is widely used in school, which includes:

- 1) graphemic-phonemic exercises which help students to assimilate graphemic-phonemic correspondence in the English language;
- 2) structural-information exercises which help students to carry out lexical and grammar analysis to find the logical subject and predicate in the sentences following the structural signals;
- 3) semantic-communicative exercises which help students to get information from the text.

The actions which students perform while doing these exercises constitute the content of teaching and learning reading in a foreign language.

2. Some difficulties students have in learning to read in the English language

Reading in the English language is one of the most difficult things because there are 26 letters and 146 graphemes which represent 46 phonemes. Indeed the English alphabet presents many difficulties to Ukrainian-speaking students because the Ukrainian alphabet differs greatly from that of the English language.

It is not sufficient to know English letters. It is necessary that students should know graphemes, how this or that vowel, vowel combination, consonant, or consonant combination is read in different positions in the words (window, down).

Fit: Associating the graphemes and the language. Fit is the relation between a writing system and the spoken language it presents. When the student can speak a pattern and can identify the graphemes separately, it is time to associate the language with graphemes.

Teaching the regularities of fit. When a letter regularly represents the same sound, tell the student so. The fit of English writing is very poor; yet there are phonemes regularly represented by the same letter, e.g., /m/:*m*, /v/:*v*.

There are many other regularities of English spelling, although they are not simple one-phoneme-to-one-letter associations. Some letters always represent the same phoneme, but the phoneme can be represented by other letters, e.g., /f/:*f*, also *gh*, *ph*. Some letters represent a phoneme under given conditions, e.g., /l/:*l*, *ll*, but not in *walk*, *calm*.

It will usually be profitable to teach the alphabet or syllabary by heart. The names of the letters often illustrate the regular sound-symbol associations. Care must be taken to show that the phonemes are central and regular and that any discrepancies are imperfect representations, rather than the other way around.

Teaching the problems in patterns. Once the major regularities of fit are taught, the problems have to be taught more gradually. The problems arise from irregularities of fit or from interference from the source writing system. For example, the fact that English /k/ can be represented by *k* and *ch* as in *king*, *chemistry*, and *ch*, in turn, can represent /ʃ/ and /s/ in *machine* is a problem of irregularity.

Taking up each word as a separate problem is inefficient. Teach patterns of representation. For example, English /i/ is most often represented by *i* between consonants: *bit*, *sip*, *fill*, *win*. Then write these words on the board. Ask the students to read them aloud. Write other words they know, e.g., *him*, *his*, *Miss*, *six*, *ship*, and ask them to read them aloud.

Then to test the generalization, write some words they may not know, e.g., *rift*, *tim*, *wit*, and ask them to pronounce them if they can.

Programming. You cannot teach all the patterns, problems, and exceptions at once; something must come first, something second, and something last.

There is no need to postpone reading until complete mastery of the language has been achieved. The principle of teaching the language first is maintained in teaching reading of each pattern immediately after it is mastered orally.

The program moves on a double track. On one track is laid out systematically the association of sounds and symbols. On the other is hand-

---

led the reading of sentences already mastered orally. The second track cannot wait for all the elements to be taught in the first; when something is needed out of normal sequence, teach it without analysis.

In general, regular patterns can be taught first, followed by problems due to interference from the source writing; next, problems caused by multiple patterns of fit can be presented and the exceptions taught as needed.

3. How to teach reading

The teacher can use the whole system of exercises for developing students' ability to read which may be done in two forms – loud and silent.

Reading aloud. In teaching reading aloud the following methods are observed: the phonic, the word, and the sentence ways. When the phonic way is used, the child learns the sounds and associated them with graphic symbols – letters. In the word way a complete word is first presented to the child. When several words have been learnt they are used in simple sentences. The sentence way deals with the sentences as unit of approach in teaching reading. The teacher can develop students' ability to read sentences with correct intonation.

Mistakes and how to correct them. In teaching students to read the teacher must do his/her best to prevent mistakes. We may, however, be certain that in spite of much work done by the teacher, students will make mistakes in reading. The question is who correct their mistakes, how they should be corrected, when they must be corrected.

The student who has made a mistake must try to correct it himself/herself. If he/she cannot do it, his/her classmates correct his/her mistakes. If they cannot do so, the teacher correct the mistakes. The following techniques may be suggested:

1. The teacher writes a word (e.g. black) on the blackboard. He/she underlines *ck* in it and asks the pupil to say what sound these two letters convey. If the pupil cannot answer the question, the teacher asks some of his/her classmates. They help the student to correct his/her mistake and he/she reads the word.

2. The teacher corrects the mistake himself/herself. The student reads the word correctly. The teacher asks the student to explain to the class how to read *ck*.

3. The teacher tells the student to write the word black and underline *ck*. Then he says how the word is read.

There are some other ways of correcting students' mistakes. The teacher should use them reasonably and choose the one most suitable for the case.

Another question arises: whether we should correct a mistake in the process of reading a passage or after finishing it. Both ways are possible. The mistake should be corrected at once while the student reads the text if he/she made it in a word which will occur two or more times in the text. If the word does not appear again, it is better to let the student read the paragraph to the end. Then the mistake is corrected.

Silent reading. In learning to read students widen their eye span. They can see more than a word, a phrase, a sentence. The eye can move faster than the reader is able to pronounce what he/she see. Thus reading aloud becomes an obstacle for perception. It hinders the student's comprehension of the text. It is necessary that the student should read silently. Special exercises may be suggested to develop students' skills in silent reading. For instance, «look and say, read and look up».

Teaching silent reading is closely connected with two problems:

1. Instructing students in finding in sentences what is new in the information following some structural signals, the latter is possible provided students have a certain knowledge of grammar and vocabulary and they can perform lexical and grammar analysis;

2. Developing students' ability in guessing.

Students should be taught how to find the logical predicate in a sentence. The teacher may ask students to read a text silently and find the words conveying the new information in the text according to their position. There are some signals which may be helpful in this respect. These are – the Passive Voice (The doctor was sent for); the indefinite article (A man came up to me); the construction (It is/was – it was not difficult for him to finish his work in time) etc. Students' poor comprehension often results from their poor knowledge of grammar. The teacher should instruct students how to work with a dictionary and reference book so that they can overcome some difficulties independently. Much more attention should be given to teaching students how to carry out the actual division of sentences to get information from the text. Here are a few examples of structural-information exercises:

- *Read the following sentences and guess the meaning of the words you don't know.*

- *Read the sentence An idea struck me and explain the use of the indefinite article.*

- *Read the text. Stress the words conveying new information in each sentence. E.g. I have a bag. The bag is black. It is a new bag. I like my new bag.*

- *This sentences are too complicated. Break them into shorter sentences.*

- *Find the sentence which summarizes the paragraph.*

- *What is the effect of the series of repetitions in the paragraph?*

To read a text the student must possess the ability to grasp the contents of the text. The student is to be taught to compare, to contrast, to guess, and to foresee events.

In teaching pupils to read much attention should be given to the development of their ability to guess. One of the best ways to develop this skill is to give the student the text for acquaintance either during the lesson or as his/her homework. He/she can read it again and again. «Before questions» may be helpful. They direct the student's thought when he/she reads the text.

The teacher instructs students how to get information from the text. Semantic-communicative exercises are recommended. They are all connected with silent reading. These may be:

- *Read. Find answers to the following questions.*
- *Read the text. Find the words which describe the room.*
- *Read the text. Say what made the Prime Minister leave the country.*
- *The author describes his hero with great sympathy. Find in what words he expresses his attitude.*
- *Read the text and prove that ... is a kind woman.*

The three types of exercises are distributed differently depending on the stage of teaching. In the primary school graphemic-phonemic and structural-information exercises should prevail. In the secondary school structural-information and semantic-communicative must be mostly used; the latter should prevail.

Students perform graphemic-phonemic exercises reading them aloud. The teacher uses individual, group, and full class reading. He/she checks the student's reading by making him/her read aloud.

Students perform structural-information exercises by reading them aloud and silently. The teacher uses individual, group, and full class reading when students read sentences, paragraphs of the text aloud, and when the aim is to teach students correct intonation in connection with the actual division of sentences. He/she checks the student's reading by asking him/her to read aloud.

The teacher uses mass reading when students read sentences, paragraphs of the text silently. The teacher checks the students' silent reading by asking him/her to reproduce a sentence or a paragraph; through partial reading of a sentence or a clause; through the student's interpreting the text; by utilizing true-false statements, questions and answers.

Students perform semantic-communicative exercises reading the text silently. If the work is done during the lesson the teacher uses mass reading. He/she checks students' comprehension by asking them individually. The techniques the teacher uses to check students' ability to get

---

information from the text may be different. The choice depends on the stage of teaching; on the material used; on students' progress.

In the junior stage the following techniques may be suggested:

- *read and draw*;
- *here are the questions, find the answers in the text*;
- *find the following sentences in the text (the teacher gives Ukrainian equivalents)*;
- *correct the following statements which are not true to fact*;
- *read the sentences you find most important in the text. Etc.*

If the text is easy, i.e., if it does not contain unfamiliar words and grammar items, the teacher uses those techniques which are connected with speaking, with the active use of vocabulary and sentence patterns. Similar techniques may be used in intermediate and senior stages if the text is not difficult for the class. The teacher asks students a few questions to test their understanding. The interrogation should be carried out briskly. The teacher passes from student to student without waiting if the particular student has not got his/her answer ready. For the most profitable results of this work speed is essential. It ensures that all get a chance to answer. With books open one of the student ask the question or a number of questions and another answers. The teacher asks the students to retell the text. One student begins retelling the text, another continues. Each student says a few sentences. The teacher asks the first group of students to be ready to say everything they know about X, the second group – everything they know about J, the third group – about Y, and so on.

The work must be carried out in a way which will be of interest to students and develop not only their reading ability but their aural comprehension and speaking abilities as well.

If the text is difficult, i.e., if it contains unfamiliar words and grammar items, the techniques should be different, as the students read the text not only to get information but to improve their knowledge of the language and intensive work is needed on their part.

The intensive work may be connected with:

- lexical work which helps students to deepen and enrich their vocabulary knowledge;
- grammar work which helps pupils to review and systematize their grammar knowledge and enrich it through grammar analysis;
- stylistic work which helps students to become acquainted with stylistic use of words and grammar forms (inversion, tense-usage, etc.);
- content analysis which helps students to learn new concepts quite strange to Ukrainian-speaking students. For example, the House of Parliament, public schools, etc.

The exercises are mostly connected with recognition on the part of the learners, namely, *find ... and read; find ... and analyse ...; find ... and translate; read those sentences which you think contain the main information; answer the questions etc.* The choice also depends on students' progress. If students are orally skilful, the techniques the teacher uses are to be those connected with conversation. If students are poor in speaking the techniques should be those of recognition, retelling in the mother tongue.

Unfortunately, some teachers have a tendency to test instead of teach during classroom work and they often confine themselves to reading and translating the text. This is a bad practice. Students are tested and not taught. Moreover, the procedure becomes monotonous, and the work is ineffective.

Exercises which develop reading skill	Form of reading	Organizational form used	Examples
Graphemic-phonemic	Oral	Individual, group and full class reading	Name the words beginning with the letter ...; compose words (letters are distributed); choose the words which are not read according to the rule; name the element which makes the words different etc.
Structural-information	Oral Silent	-«- Mass reading in class Individual reading at home	Find the logical predicate in the sentences; look and say; determine the meaning of the words proceeding from its position in the sentence; read the sentences and guess the meaning of words in italics; break the sentence into two simple sentences, etc.
Semantic-communicative	Silent	Mass reading in class and individual at home	Read and say ...; read and find ...; read and answer the following questions; prove that ... etc.

Experience has taught us that students don't learn to read their first language in a few easy lessons. Their pace and progress depend on several factors, among them general intelligence, maturity, ability at visual discrimination, and rich background to give meaning to the printed word. It cannot be overemphasized that during the first few weeks of reading the teacher should not go at a pace too fast for the students to follow.

DAS ALTHOCHDEUTSCHE PHONOLOGISCHE SYSTEM. DIE ALTHOCHDEUTSCHE LAUTVERSCHIEBUNG

Дисципліна: Історія німецької мови.

Вид лекції: тематична лекція з елементами бесіди.

Дидактичні цілі:

Навчальні: усвідомлення базових понять історії німецької мови для формування самостійності в аналізі історичних особливостей розвитку й існування німецької мови.

Розвиваючі: навчити осмислювати здобуті знання, проводити аналіз поставленої проблеми, забезпечити мотивацію та інтерес до історії німецької мови.

Виховні: формувати науково-матеріалістичний світогляд, викликати інтерес до предмету, що вивчається.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лінгвокраїнознавство та лексикологія німецької мови, інтерпретації художнього тексту, культурологія, психологія, філософія.

Основні поняття: der kombinatorische Lautwandel, der Ablaut, der i-Umlaut, die althochdeutsche Lautverschiebung, die Geminatio.

Наочність: дидактичні матеріали – таблиці.

Theoretische Fragen

1. Die Hauptcharakterzüge des althochdeutschen phonologischen Systems. Der althochdeutsche Vokalismus.
2. Kombinatorischer Lautwandel.
3. Der Ablaut.
4. Der i-Umlaut.
5. Der althochdeutsche Konsonantismus.
6. Die zweite (althochdeutsche) Lautverschiebung.
7. Die Geminatio.

Literaturverzeichnis

1. Бублик В.Н. Історія німецької мови. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.Н. Бублик. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.

2. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216.
3. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 520 с.
4. Левицький В.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» / В.В. Левицький, С.В. Кійко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 264 с.
5. Рахманова, Н.И. История немецкого языка. От теории к практике [Текст]: учебное пособие / Н.И. Рахманова, Е.Н. Цветаева. – Москва : Высшая школа, 2004. – 334 с.
6. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte (Москальская О.И. История немецкого языка). Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / О.И. Moskalskaja. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.

Текст лекції

1. Die Hauptcharakterzüge des althochdeutschen phonologischen Systems. Der althochdeutsche Vokalismus

Das Althochdeutsche ist keine einheitliche Sprache, sondern die Bezeichnung für eine Gruppe westgermanischer Sprachen, die südlich der sogenannten «Benrather Linie» gesprochen wurden. Diese Dialekte unterscheiden sich von den anderen westgermanischen Sprachen durch die Durchführung der zweiten (oder hochdeutschen) Lautverschiebung. Das Althochdeutsche erbte vom Altgermanischen:

- den festen Wortakzent auf der Stammsilbe: *geban* «geben», *zweifalôn* «zweifeln»;
- den Ablaut, der sowohl im Althochdeutschen als auch in der deutschen Gegenwartssprache die Formenbildung der starken Verben prägt;
- Den grammatischen Wechsel *d – t, h – g, f – b, s – r*: *ziohan – zôh – zugum – gizogan*; *snîdan – sneid – snitum – gisnitan*.

Querschnitt durch das System der Vokalphoneme des Althochdeutschen im IX. Jahrhundert:

Kurze Vokale: *a, ě, e, i, o, u*:

a	<i>ahto</i> «acht», <i>tag</i> «Tag»;
ě (=germ. e)	<i>erda</i> «Erde», <i>berg</i> «Berg»;
e (umgelautetes a)	<i>alt</i> – Komp. <i>eltiro</i> «älter», <i>gast</i> – Pl. <i>gesti</i> «Gäste»;
i	<i>ih</i> «ich», <i>bintan</i> «binden»;
o	<i>ofto</i> «oft», <i>honag</i> «Honig»;
u	<i>unsêr</i> «unser», <i>turi</i> «Tür»

In den althochdeutschen Handschriften werden die beiden *e*-Laute meistens nicht unterschieden, *erda(e)* und *gesti(e)*; doch ist anzunehmen, dass das *e* geschlossener gesprochen wurde als das *ĕ*, so dass man sie als zwei verschiedene Phoneme betrachten soll. Neben der Schreibung *e* sind für beide Phoneme auch die Schreibung *ae* anzutreffen, z. B. *aerdha* «Erde», *aerbio* «Erbe».

Lange Vokale: *â, ê, î, ô, û*:

<i>â</i>	<i>âno</i> «ohne», <i>slâfan</i> «schlafen»;
<i>ê</i>	<i>êra</i> «Ehre», <i>sêo</i> «See»;
<i>î</i>	<i>îs</i> «Eis», <i>mîn</i> «mein»;
<i>ô</i>	<i>ôra</i> «Ohr», <i>hôh</i> «hoch»;
<i>û</i>	<i>ûf</i> «auf», <i>tûba</i> «Taube».

Die Länge der Vokalphoneme wurde manchmal durch Verdoppelung, z. B. *gitaan* «getan», *leeran* «lehren», durch den Zirkumflex oder den Akut, z. B. *gîtân*, *lerân*; *gîtán*, *lerán* wiedergegeben. Meist werden sie aber in den althochdeutschen Handschriften überhaupt nicht angegeben.

Diphthonge: *ei (ai)*, *ou (au)*, *iu*, *io (eo, ie)*, *uo (ua, oa)*, *ia (ea, ie)*:

<i>ei (ai)</i>	<i>ein</i> «ein», <i>heitar</i> , <i>haitar</i> «heiter»;
<i>ou (au)</i>	<i>ouga</i> «Auge», <i>gilouben</i> , <i>chilouben</i> «glauben»;
<i>iu</i>	<i>liut</i> «Volk», <i>biugu</i> «(ich) biege»;
<i>io (eo, ie)</i>	<i>diot</i> , <i>deot</i> , «Volk», <i>biogan</i> , <i>beogan</i> , <i>biegan</i> «biegen»;
<i>uo (ua, oa)</i>	<i>guot</i> , <i>guat</i> «gut», <i>buoh</i> , <i>buah</i> «Buch»;
<i>ia (ea, ie)</i>	<i>hiar</i> , <i>hear</i> , <i>hier</i> «hier».

Die ahd. Diphthonge haben eine spezifische Lautung: sie werden aus zwei kurzen Bestandteilen gebildet, von denen der erste stärker betont wird als der zweite (dieser ist eigentlich ein Gleitlaut), also, ahd. *brief* ist als (*bri-ef*) zu sprechen.

Die germanischen Diphthonge *ai* und *au* konnten in lange Vokale übergehen. Germ. *ai* wurde zu *e* vor den Konsonanten *h*, *w*, *r* und im Auslaut, sonst ging er in den ahd. Diphthong *ei* über:

got. *maiza* – ahd. *mero* (mehr);

got. *sai* – ahd. *se* (See);

aber: got. *stain* – ahd. *stein* (Stein).

Germ. *au* wurde zu *ô*, sonst ging er in den ahd. Diphthong *ou* über:

got. *auso* ahd. – *ôra* (Ohr);

aber: got. *augo* – ahd. *ouga* (Auge);

Das germanische lange $\bar{e}$ wird meistens zum ahd. $ea > ia > ie$, das lange $\bar{o}$ zum ahd. uo :

got. *her* – ahd. *hiar* > *hier* (hier);

got. *fōtus* – ahd. *fuoz* (Fuß).

2. Kombinatorischer Lautwandel

Unter dem *kombinatorischen Lautwandel* versteht man vor allem die Ergebnisse einer regressiven Assimilation, d. h. Veränderungen der Stammsilbenvokale unter dem Einfluss der nachfolgenden Vokale. Die wichtigsten Erscheinungen dieser Art sind:

- Hebung des e zu i vor der Verbindung Nasal + Konsonant, vor einem i (j) oder u in der Folgesilbe:

lat. *ventus* – ahd. *wint* (Wind);

ahd. *erda* – *irdisk* (irdisch);

- Senkung des i zu e vor a , e , o . Dieser Prozess sowie der folgende wird manchmal auch *Brechung* genannt:

lat. *piper* – ahd. *peffar* (Pfeffer);

- u wird zu o , wenn in der Folgesilbe die Vokale a , e , o stehen:

ahd. *hulfum* – *giholfan* (halfen – geholfen);

- der germ. Diphthong eu wird zu eo . Dies kommt vor a , e , o in der folgenden Silbe vor:

ide. *teuta* – ahd. *deot(a)* (Volk).

3. Der Ablaut

Ablaut (auch *Apophonie*) wird ein Wechsel des Vokals innerhalb etymologisch zusammengehöriger Wörter oder Wortteile genannt. Im Fall der indogermanischen Sprachen lässt sich der Ablaut durch die Akzentverhältnisse im Urindogermanischen erklären. Der Begriff wurde 1819 von Jacob Grimm in die Sprachwissenschaft eingeführt zur Bezeichnung des regelmäßigen Wechsels im Stammvokal bei der Flexion der germanischen starken Verben. Dieser Ablaut geht bereits auf die indoeuropäische Ursprache zurück und zeigt noch in den meisten indogermanischen Sprachen seine Nachwirkungen.

Unter dem Begriff «*Ablaut*» versteht man den regelmäßigen Wechsel bestimmter Vokale in den Wörtern, die sich im etymologischen Zusammenhang befinden. Dieser Terminus wurde von Jacob Grimm eingeführt. Der Ablaut ist bereits im Paradigma des ide. Verbs als Mittel der Formenbildung sowie im System der Wortbildung belegt. Es sind zwei Arten des Ablauts zu unterscheiden:

- Der *quantitative* Ablaut. Damit wird der Wechsel eines kurzen Vokals (z. B. e , o , i) mit einem langen Vokal oder mit Null (Schwund des

---

Vokals) gemeint: ahd. *rîtan – ritt, nam – nâmun* (*â* ist aus germ. *e* entstanden), auch ukr. *бєpy – бpав*. Dementsprechend unterscheidet man drei Stufen des quantitativen Ablauts: eine Normalstufe (der Vokal ist kurz), eine Dehnstufe (der Vokal ist lang) und eine Schwundstufe (der Vokal schwindet).

- Der *qualitative* Ablaut. So wird der Wechsel der Vokale verschiedener Qualität (meistens *e/a < ide. e/o*) innerhalb des gleichen Wortstammes genannt, z. B. ahd. *neman – nam, biogan – bong*.

4. Der i-Umlaut

Der Begriff *Umlaut* wird in unterschiedlicher Weise benutzt:

- für eine bestimmte Art der Veränderung eines Vokals in den germanischen Sprachen mit Ausnahme des Gotischen: a-Umlaut, i-Umlaut und u-Umlaut. Vom Umlaut zu unterscheiden ist der Ablaut, der eine andere etymologische Herkunft und Funktion hat.

- für spezielle Buchstaben im deutschen Alphabet, mit denen die entsprechenden Laute des Neuhochdeutschen dargestellt werden, die sprachgeschichtlich allesamt i-Umlaute sind: *ä, ö, ü* und der Zweilaut *äu*.

Der Name *Umlaut* rührt von Jacob Grimm her, der auch den Ausdruck *Brechung* für den a-Umlaut erfand.

Der *Umlaut* ist ein assimilatorischer Lautwandel unter dem Einfluss des *i* oder *j* der folgenden Silbe. In ahd. Zeit wurde nur das kurze *a* vor *i(j)* umgelautet, in mhd. Denkmälern aber auch die anderen umlautfähigen Vokale (*o, u*).

Um 750 beginnt die Umlautung des kurzen *a* zu kurzem *e* (in den historischen Grammatiken als *ę* bezeichnet):

gast – gesti (Gäste);

lang – lengiro (länger).

Der Umlaut *a > e* trat nicht ein:

1. Vor den Konsonantenverbindungen *ht, hs, kw, rw* (ahd. *nahti, wāhsit – nhd. Nächte, er wächst*)

2. Vor den Konsonantenverbindungen */, r + Konsonant* und vor *h* (ahd. *altiro – nhd. älter*).

Primärumlaut. Unter Primärumlaut versteht man die Umwandlung von kurzem *a* zu *e*. Dieser Umlautungsprozess beginnt ca. um 750 und ist im IX. Jhd. im wesentlichen abgeschlossen. Er erfasst auch die übrigen westgerm. Sprachen.

5. Der althochdeutsche Konsonantismus

Querschnitt durch das System der Konsonantenphoneme des Althochdeutschen.

<i>f (v)</i>	<i>fater, vater</i> «Vater», <i>fogal, vogal</i> «Vogel»;
<i>p</i>	<i>plāgen</i> «plagen», <i>spāti</i> «spät»;
<i>b</i>	<i>berg</i> «Berg», <i>boum</i> «Baum»;
<i>pf (ph)</i>	<i>pflanza, phlanza</i> «Pflanze», <i>apful, aphul</i> «Apfel»;
<i>th, dh</i>	<i>ther, dher</i> «der», <i>thionôn, dionôn</i> «dienen»;
<i>t</i>	<i>tiufi</i> «tief», <i>tôt</i> «tot»;
<i>d</i>	<i>drî</i> «drei», <i>diot, thiot</i> «Volk»;
<i>z [ts]</i>	<i>zît</i> «Zeit», <i>zuo</i> «zu»;
<i>s</i>	<i>sunu, sun</i> «Sohn», <i>sunna</i> «Sonne»;
<i>z (zz)</i>	<i>thaz</i> «das», <i>wazzar</i> «Wasser»;
<i>h (ch) [x]</i>	<i>suohhen, suochen</i> «suchen», <i>sprehhan, sprechan</i> «sprechen»;
<i>h [h]</i>	<i>hano</i> «Hahn», <i>sehan</i> «sehen»;
<i>k (c, ch)</i>	<i>klôstar</i> «Kloster»;
<i>g</i>	<i>garto</i> «Garten», <i>weg</i> «Weg»;
<i>h^w</i>	<i>hwer</i> , später <i>wer</i> «wer», <i>hwila</i> , später <i>wila</i> «Zeit, Weile»;
<i>qu [k^w]</i>	<i>queman</i> «kommen», <i>quedan</i> «sagen»;
<i>l</i>	<i>lêren</i> «lehren», <i>helfan</i> «helfen»;
<i>r</i>	<i>regan</i> «Regen», <i>dorf</i> «Dorf»;
<i>m</i>	<i>mîn</i> «mein», <i>kempfo</i> «Kämpfer»;
<i>n</i>	<i>neman</i> «nehmen», <i>kind</i> «Kind»;
<i>w (uu, u)</i>	<i>weg, uueg, ueg</i> «Weg», <i>zwifalôn, zuuifalôn</i> «zweifeln»;
<i>j (i)</i>	<i>iâr, jâr</i> «Jahr».

Die graphischen Varianten *k* und *c* (*akar, ackar, accar, acchar* «Aker»), *f* und *v* (*filu, vilu* «viel») sind durch Nachahmung des lateinischen Schrifttums zu erklären; ebenso *pf* und *ph* (*pfad, phad* «Pfad»).

Auf die Unsicherheit der orthographischen Regeln und auf den Mangel an Graphemen, die dem althochdeutschen phonologischen System gerecht wären, sind Doppelschreibungen wie *th* und *dh*, *d* (*ther, dher, der* «der») zurückzuführen sowie die Bezeichnung zweier verschiedener Phomene mit einem Graphem, z. B. *z* (1. der Frikativlaut [s], der durch Verschiebung von *t* > *z* (zz) entstanden war: *wazzar* «Wasser», *thaz* «das»; zu Lehrzwecken wird *z* geschrieben; 2. die Affrikata [ts], die auch infolge der Verschiebung von *t* > *z* entstanden war, z. B. *zît* «Zeit», *herza* «Herz»); ähnlich *h* (1. der stimmlose velare Frikativlaut [x]; intervokalisch wird später *hh* und *ch* geschrieben, z. B. *suohhen, suochen* «suchen»; 2. der pharyngale Laut [h], der nicht nur im Wortanlaut, sondern auch am Anfang der Silbe im Wortinlaut vorkommt, z. B. *hano* «Hahn», *sehan* «sehen»).

Graphische Varianten sind auch: *w* und *uu* (*u*) bezeichnen den bilabialen Laut wie engl. *water*, z. B. ahd. *uuintar* «Winter», *uueg* «Weg», *uuerdan* «werden», *uuerfan* «werfen». Die langen Konsonanten werden durch Verdoppelung bezeichnet, z. B. *beti* «Bett», *liggen* «liegen», *suohen* «suchen».

6. Die zweite (althochdeutsche) Lautverschiebung

Durch einen weiteren Lautwandel im Konsonantensystem setzten sich die Dialekte in der Südhälfte Deutschlands von den übrigen germanischen Sprachen ab. Die zweite Lautverschiebung ist ein regelmäßiger Lautwandel im Bereich des Konsonantismus. Der Beginn dieser Veränderung wurde traditionell auf ab ca. 500 n. Chr. datiert, nach neueren Inschriftenfunden begann sie jedoch erst ab ca. 600 n. Chr. Bei der zweiten Lautverschiebung handelt es sich um einen längerfristigen und mehrphasigen Prozess, der zu Beginn der Überlieferung des Althochdeutschen im VIII. Jahrhundert n. Chr. noch nicht ganz abgeschlossen war. Die Ursachen der Lautverschiebung konnten von der Sprachwissenschaft bis heute nicht geklärt werden. Es scheint zwar einigermaßen festzustehen, dass sie für den deutschen Raum von Bayern ihren Ausgang nahm (da hier am weitesten durchgeführt), doch sind wohl Einflüsse von außerhalb vorauszusetzen. So wird als «Stammland» der Lautverschiebung von manchen Forschern der Bayern benachbarte Raum der Südalpen angenommen. Hier kommen als Initiatoren die Langobarden in Frage, möglicherweise aber auch ein Mischprodukt verschiedener ost- und südgermanischer Sprachen, die am Ende der Ostgotenherrschaft in Norditalien zusammentrafen. Durch diese Lautverschiebung wurde aus den südlichen westgermanischen Dialekten die althochdeutsche Sprache.

Durch *die zweite Lautverschiebung* unterscheidet sich der Konsonantenbestand des Hochdeutschen von dem des Niederdeutschen und aller anderen germanischen Sprachen. Dieser Prozess betrifft die stimmlosen Verschlusslaute *p*, *t*, *k* und die stimmhaften Verschlusslaute *b*, *d*, *g* (aus germ. *þ*, *d*, *g*), die im Ergebnis der ersten (germanischen) Lautverschiebung entstanden waren. Hier seien folgende Vorgänge unterschieden:

Die germanischen stimmlosen Verschlusslaute *p*, *t*, *k* werden zu den stimmlosen Affrikaten *pf*, *z*, *kch*:

- as. *appul* – ahd. *apful* (Apfel);
- as. *tunga* – ahd. *zunga* (Zunge);
- as. *korn* – obd. *chorn* (Korn).

Die germanischen stimmlosen Verschlusslaute *p*, *t*, *k* werden zu den stimmlosen Reibelauten *ff*, *zz* (gesprochen wie *ss*), *hh* (oft *ch* geschrieben) im In- und Auslaut nach Vokalen:

---

as. *slapan* – ahd. *slaffan* (schlafen);

as. *etan* – ahd. *ezzan* (essen);

as. *makon* – ahd. *mahhōn* (machen).

Die germanischen stimmhaften Reibelaute (Medien) *b, d, g* werden zu Verschlusslauten *b, d, g* im Oberdeutschen aber verhärten sie sich zu den stimmlosen Verschlusslauten *p, t, k*:

fränk. *beran* – bair/alem. *peran*.

7. Die Geminatio

Die westgermanische *Geminatio* (Konsonantendehnung). Darunter versteht man vor allem die Verdoppelung eines Konsonanten (lat. *geminare* – verdoppeln) durch das folgende *j*. In dieser Stellung konnten alle einfachen Konsonanten (außer *r*) nach dem kurzen Vokal verdoppelt werden:

got. *bidjan* – ahd. *bitten*, ae. *bidde* (bitten);

got. *sibja* – ahd. *sippa*, ae. *sibbia* (Sippe).

Die Konsonanten konnten auch auf andere Weise verdoppelt werden, z. B. durch den Ausfall eines Vokals zwischen zwei gleichen Konsonanten (z. B. *hirro* < *heriro*) oder infolge der ahd. Lautverschiebung im Inlaut: *ff* < *p*, *zz* < *t*, *hh* < *k* (ahd. *offan*, *lāzzan*, *mahhōn*).

Zusammenfassung

Das Althochdeutsche erbt vom Altgermanischen: den festen Wortakzent auf der Stammsilbe, den Ablaut, den grammatischen Wechsel.

In den althochdeutschen Handschriften werden kurze Vokale (a, ē, e, i, o, u), lange Vokale (â, ê, î, ô, û), Diphthonge: (ei (ai), ou (au), iu, io (eo), ie), uo (ua, oa), ia (ea, ie) unterschieden.

Unter dem kombinatorischen Lautwandel versteht man vor allem die Ergebnisse einer regressiven Assimilation, d. h. Veränderungen der Stammsilbenvokale unter dem Einfluss der nachfolgenden Vokale.

Unter dem Begriff «Ablaut» versteht man den regelmäßigen Wechsel bestimmter Vokale in den Wörtern, die sich im etymologischen Zusammenhang befinden.

Der Umlaut ist ein assimilatorischer Lautwandel unter dem Einfluss des *i* oder *j* der folgenden Silbe.

Durch die zweite Lautverschiebung unterscheidet sich der Konsonantenbestand des Hochdeutschen von dem des Niederdeutschen und aller anderen germanischen Sprachen.

Unter der westgermanischen Geminatio versteht man vor allem die Verdoppelung eines Konsonanten durch das folgende *j*.

РОЗДІЛ 2

*Лекції з дисциплін
літературознавчого циклу
і методики їх навчання*

Історико–літературний процес XVII століття. Його особливості

Дисципліна: Історія зарубіжної літератури (XVII–XVIII ст.).

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: визначити місце англійського Просвітництва у світовому літературному процесі, проаналізувати тематичне розмаїття літературної спадщини письменників цього періоду, допомогти відчувати художню своєрідність, глибину узагальнень літературних здобутків митців.

Розвиваючі: поглибити вміння і навички порівнювати естетичні явища, аналізувати художні твори, розширити філологічний і загальнокультурний кругозір студентів.

Виховні: формувати у студентів розуміння світу на основі естетичних уявлень, виховувати риси творчої особистості, здатність отримувати задоволення від процесу здобуття знань і власне предмета навчання.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури, теорія літератури, всесвітня історія, філософія, релігієзнавство, мистецтвознавство.

Основні поняття: класицизм, раціоналізм, бароко, преціозність, ренесансний реалізм, трагедія, висока комедія, максима, афоризм, парадокс.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Світ і людина у XVII столітті.
2. Культура XVII століття – продовження тенденцій мистецтва доби Відродження на новому етапі розвитку.
3. Художні напрями літератури XVII століття.
  - 3.1. Ренесансний реалізм.
  - 3.2. Бароко.
  - 3.3. Класицизм.

Рекомендована література

1. Артамонов С.Д. История зарубежной литературы XVII–XVIII вв. / С.Д. Артамонов. – М. : Просвещение, 1988. – 698 с.
2. Гаврилова О.М. Этика прециозности в романе М. де Скудери «Кледея» / О.М. Гаврилова // Филология в системе современного университетского образования. Материалы межвузовской научной конференции. – М. : УРАО. – 2002. – Вып. 5. – С. 29–43.
3. Галич О. Теорія літератури / Галич О. – Київ : Либідь, 2008. – 487 с.
4. Ніколенко О.М. Бароко, класицизм, Просвітництво. Література XVII–XVIII ст.: посібник для вчителя / О.М. Ніколенко. – Харків : Веста: Ранок, 2003. – 224 с.
5. Ніколенко О.М., Мацапура В.І. Літературні епохи, напрями, течії / О.М. Ніколенко, В.І. Мацапура // Тема. – 2004. – № 1. – С. 50–67.
6. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку XIX ст.: Іст.-естетич. нарис / Б.Б. Шалагінов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 360 с.

Реєстри електронних бібліотечних ресурсів

POETRY. HUT. RU

MIR-SLOVA. BOOM. RU

POET. CLUB. CHAT. RU

MP4. NAROD. RU / KCLASS / DA-ZZOO. HTM

Текст лекції

1. Світ і людина у XVII столітті

Цей історичний період для Європи був характерний низкою ознак. Особливо слід виділити складність соціально-духовних процесів. Феодальний устрій, хоч і перебував у кризовому стані, ще мав сильні позиції, адже формування національних держав відбувалося під владою сильного монарха. Але помітно зростає значення в економічному розвитку країн буржуазії, яка вимагає для себе прав, рівних з феодалами. Як слідство, в деяких європейських країнах (Англія, Нідерланди) відбуваються буржуазні революції. Положення ускладнювалося релігійними війнами, що супроводжували реформацію. Найяскравішим прикладом є Тридцятирічна війна (1618-1648 рр.). Крім того, це час жорстоких битв за перерозподіл територій (війна за іспанський спадок, завоювання Нового Світу).

Хоча релігія мала у суспільстві сильні позиції, їх розхитували розвиток науки, техніки, торгівлі, мореплавства. Відкриваються наукові товариства: Лондонське н. т., Паризька Академія. Бурхливий розвиток капіталістичних відносин призвів до економічного вибуху,

---

в чому важко переоцінити значення прикладних наук. Відбувається руйнація світоглядних засад, і перш за все – уявлення про Всесвіт. Цьому сприяли великі наукові відкриття. Так, створення *Галілео Галілеєм* і *Миколаєм Коперником* телескопа відкрило безмежність космосу. Як наслідок – геліоцентрична система замінила геоцентричну. Основна праця Галілео Галілея (1632 р.) «Діалог про найголовніші системи світу – Птолемеєву і Копернікову» була засуджена церквою.

Німецький математик і астроном *Йоганн Кеплер* відкрив закон руху планет. У працях «Нова астрономія» (1609), «Гармонія світу» вчений припустив тяжіння між небесними тілами, пояснив океанські припливи на Землі впливом Місяця.

Важливими стають методи дослідження. Розглянемо деякі з них.

Френсіс Бекон, англійський філософ, вважав, що наукове пізнання має ґрунтуватися на аналізі дослідних даних. Французький філософ і математик *Рене Декарт* свою думку формулював так: у світі немає нічого, крім матерії, яка постійно рухається. Він розробив раціоналістичний метод наукового пізнання, вважаючи, що тільки за допомогою розуму можна пізнати світ. Діяльність англійського вченого *Ісаака Ньютона* можна вважати своєрідним підсумком наукової революції 17 століття (він відкрив закони класичної механіки, закон всесвітнього тяжіння тощо).

Щодо дослідження проблем людської психіки, то важко переоцінити внесок німецького філософа і математика *Готфріда Вільгельма Лейбніца* в обґрунтування її двовірності. Він заперечував чуттєвий досвід як джерело необхідності знання. Вчений вважав, що душа з самого початку містить в собі первні різних понять і положень, які тільки спонукаються до виявлення зовнішніми об'єктами. Отже, психічна діяльність людини двовірна і поділяється на усвідомлювані та неусвідомлювані аспекти. З його точки зору, багато що у процесі сприйняття дійсності залишається лише у сновидіннях, мареннях, тобто ховається за межами свідомості, у темних глибинах пам'яті. Це означає внутрішній конфлікт і породжує суперечливі відчуття в душі людини. Таким чином, у свідомості людини безперервно відбувається скрита від неї робота неусвідомлюваних сприйнятих. Поняття про неусвідомлювану психіку увійшло у зміст предмета психології.

З вищесказаного можемо зробити висновок: наукові відкриття XVII ст. обумовили нове бачення світу та людини.

Світ постав перед людьми не статичним і завершеним у своїх формах, а динамічним, вічно мінливим. Це безмежний, розмаїтий, не пізнаний до кінця світ. Він вабить і одночасно лякає своєю таїною. У ньому панують не тільки божественні закони, а передусім зако-

---

ни природні, невідомі сили і стихії, дію яких людство ще остаточно не збагнуло. Людина XVII століття відкрила силу власного розуму, своїх внутрішніх можливостей. Але, як зауважив Т. Ойзерман, «нова астрологічна картина світу породжує не лише горду віру в могутність розуму, а й сумнів, тривогу, розуміння хиткості всіх підвалин, на яких, здавалося б, непорушно тримається існування людства».

Інакше кажучи, люди зрозуміли силу розуму. Але відразу замислились: чи можна лише за його допомогою приборкати пристрасті та побудувати гуманне суспільство. Існували різні точки зору. Вже згадуваний вище *Рене Декарт* стверджував пріоритет розуму у перетворенні суспільства. Цю думку поділяв і англійський філософ *Томас Гоббс*, який послідовно розробляв систему раціоналістичної філософії, де говориться про буття і пізнання, а також суспільство і державу. Усі думки та погляди науковця на подальший розвиток держави містяться у його творах «Про громадянина» і «Левіафан, чи Матерія, форма і влада держави» (1651 р.). До написання цих творів його підштовхнула впевненість у тому, що політична наука зможе з часом викоринити із суспільства війни і суперництво, замість кровопролиття встановить благоденство, і, працюючи, намагався створити ідеальний варіант держави, в якому буде правити розум, не буде свавілля, основою політики буде наука.

У творчості голландського філософа *Бенедікта Спінози* (справжнє ім'я *Борух*) знайшли відображення політичні, соціальні, економічні та духовні процеси його епохи. Спіноза, як і Рене Декарт, – один з представників раціоналізму, але прагнув подолати дуалістичне картезіанське вчення про субстанцію. Тут Бенедикт Спіноза продовжував традиції пантеїзму Джордано Бруно та, спираючись на механіко-математичну методологію, вбачав завдання у створенні цілісної картини природи. Природу Спіноза розумів як єдину, вічну, безмежну субстанцію, що не потребує для свого існування будь-якого іншого початку, отже, як причину самої себе. І саме природні закони мають, за Спінозою, визначати суспільний устрій і зміни в ньому.

Французький фізик і філософ *Блез Паскаль* писав, що істина осягається не лише розумом, а і серцем, підкреслював постійну «міжусобицю розуму і пристрасті в людині» Він розкрив трагедію особистості, самотньої у безмежному космосі («Думки»).

2. Культура XVII століття – продовження тенденцій мистецтва доби Відродження на новому етапі розвитку

На розвитку європейської культури XVII століття позначилась криза ренесансних уявлень про гармонійну особистість та ідеальне

суспільство. Якщо для Відродження характерна віра в цілісну людину та гармонію світу, то в нову добу людина у мистецтві постає суперечливою, вона переживає складні драми і постійну боротьбу власної душі, вагається між почуттями, пристрастями і бажаннями та обов'язком і вірою. Світ у людській уяві теж втрачає єдність і гармонійність. (Згадаємо «Дон Кіхот» М. Сервантеса, пізні трагедії В. Шекспіра.)

Виражаючи думки своїх сучасників, англійський поет Джон Донн писав: «Так невимовно багато змінилося за останні роки в уявленнях про зірки і планети. Всесвіт розпадається на атоми, рвуться всі зв'язки, все розколюється на шматки, підвалини хитаються, і тепер усе стало для нас відносним».

Спадок доби Відродження важко недооцінити, але час йде вперед і культура XVII століття має суттєві відмінності. Порівняємо зміст творів двох епох, проаналізувавши деякі положення, зведені у таблиці.

	Доба Відродження	XVII століття
1	Панування життєствердного пафосу	Митці відчували гостроту нерозв'язаних конфліктів
2	Поетизація людини, возвелення її (лірика Данте, Петрарки, Шекспіра)	Людина показувалася у більш реальному плані; автори намагалися відобразити боротьбу, що точиться в людській душі (трагедія П. Корнеля «Сід»)
3	Переважало відчуття особистої свободи людини (мешканці Телемського абатства у романі Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель»)	Героям доводилось постійно боротися із залежністю від Бога та ірраціональних сил, чинити опір прихованим у душі пристрастям, середовищу, обставинам (П. Кальдерон «Життя – є сон»)
4	У творах Відродження центральне місце посідала людина, зображення оточення мало другорядне значення («Декамерон» Боккаччо, «Ромео і Джульєтта» Шекспіра)	У XVII столітті зросла роль довкілля (природного, соціального). Це сфера діяльності людини, а не фон, це сфера її буття, місце, де відбуваються драми і зіткнення (Мольєр «Кумедні маніриці», тільки у Парижі, де розвивалася так звана «салонна культура» могло відбутися щось подібне)
5	Митці сприймали світ статичним і незмінним (герої «Декамерона» просто чекали поки закінчиться епідемія і все повернеться у старе рідчище)	Явища зображувались у постійному русі й мінливості їхніх форм (крутійський роман)

Але культура XVII століття не була лише антитезою культури доби Відродження, вона розвивала її тенденції на новому етапі. Характерним є звернення до античних сюжетів, введення їх у реальний контекст, насичуючи актуальним змістом. Митці Нового часу розвинули думку про внутрішнє багатство людини, необмежені можливості її розуму і душі, розробляли проблему боротьби за свободу особистості.

Ідея загальної гармонії (основна засада доби Відродження) теж розвивається, але має інше підґрунтя. У баченні шляхів досягнення цієї гармонії митці поділились на декілька груп. Перші пов'язували гармонію з розумом, прагнули підкорити йому людські пристрасті і бажання, хотіли впорядкувати на раціональній основі все довкола. Інші вважали, що гармонія неможлива через протиріччя людської душі і дійсності. Треті вбачали гармонію у вічному русі, невпинному оновленні світу.

Тому зрозуміло, що у мистецтві XVII століття не міг панувати один художній стиль. Центральними і основними є дві художні системи, два стилі, два напрями – бароко і класицизм. Класицисти шукали гармонії у світі, тоді як представники бароко показували його драматизм і суперечливість.

3. Художні напрями літератури XVII століття

3.1. Ренесансний реалізм

Ренесансний реалізм продовжував демократичні традиції гуманістів Відродження. Сам термін «ренесансний реалізм» було взято літературознавцями з тією метою, щоб позначити ту частину художнього надбання XVII століття, яка не могла бути віднесеною ані до класицизму, ані до бароко і безпосередньо була пов'язана з ідеями та естетичними позиціями гуманістів Відродження.

Термін «реалізм» у даному випадку має умовний характер. У творах письменників майже не порушувалося питання про відображення внутрішнього світу людини, її почуттів, переживань та пристрастей. Незважаючи на це, на думку літературознавців, ренесансний реалізм зіграв позитивну роль у становленні реалізму взагалі. Його історична заслуга полягає, головним чином, у проведеній ним рішучій боротьбі з аристократичною надмірною вишуканістю літератури бароко, з притаманною їй фальшивою ідеалізацією феодального суспільства та з її манірним, преціозним складом.

Яскравим представником цього літературного напрямку в іспанській літературі XVII століття є Лопе де Вега. Він у своїх комедіях протиставляє песимізму, відчаю поетів бароко невичерпну оптимістичну енергію. Лопе де Вега разом з тим відкидає і «вчену» догму кла-

---

сицистичної теорії, виступаючи за вільне натхнення митця та його близькість до народних мас.

Представником ренесансного реалізму у Франції можна вважати Шарля Сореля, письменника, сатирика, історика. Найбільш вагомим твором Сореля є «Правдивий комічний життєпис Франсіона». Він пов'язаний з традицією шахрайського роману, а також книги Рабле, і є найвідомішим зразком поширеного у Франції XVII століття жанру «комічної історії». За своєю структурою «Франсіон» є попередником роману виховання. В центрі сюжету – любовні походеньки дворянина Франсіона, який обирає між плотською пристрастю до Лорети і звеличуючим душу почуттям до Наїс. Роман змальовує сатиричну картину сучасного авторові суспільства, хоча цим він не обмежується. Сорель яскраво відтворює світ паризьких нетрів і цим випереджає «Паризькі таємниці» Е. Сю. Франсіон піднімається соціальними сходінками, але так само стикається з проявами пороку, невігластва і глупоти. Основний сюжет доповнюється багатьма вставними історіями і ретроспекціями. Так, читач дізнається про молоді роки героя, життя його батька тощо. Деякі структурні елементи підкреслюють прихильність письменника до естетики бароко: наповненість авторськими відступами, листами, поетичними паралелями, контраст величного і низького та інші елементи. Це є свідченням того, що ренесансний реалізм посідав проміжне положення між іншими художніми стилями.

Представники цього літературного стилю спеціально і усвідомлено обирають «низинні» форми, відтворюючи «грубу» правду життя. Серед жартів та у ряді непристойних каламбурів зустрічаються дуже глибокі за своєю соціальною суттю ідеї про те, що «земні блага є загальним надбанням, що вони не повинні належати одній людині більше, ніж іншим».

Отже, основними рисами ренесансного реалізму є: національна своєрідність; народність; правдивість у поєднанні з узагальненістю; естетична чарівність, яка надає насолоди.

3.2. Бароко

Термін «бароко» пов'язують з італійським словом *barocco* – «дивний, химерний», а також португальським виразом *perrola barocca* – «перлина неправильної форми». Однак етимологія слова остаточно не з'ясована, але в цьому тлумаченні, як зауважують В.І. Мацапура і О.М. Ніколенко, є частка істини: бароко – це справжня перлина у мистецтві, і вона не стала гіршою від того, що досить дивна і химерна, має «неправильну форму», а навпаки. Завдяки своїй «дивності» стає

ще кращою і привабливішою, чарівнішою, вражаючи несподіваними гранями та дивовижними витворами фантазії митців.

Словом «бароко» позначають стиль у мистецтві XVII ст., художній напрям цієї доби (хоча з тим, що це напрям погоджуються не всі літературознавці) і саму епоху. В літературі цієї доби утверджується пишномовний стиль, тяжіння до красивих, вишуканих форм, широке застосування системи тропів, символіки, метафоричності мовлення. Як приклад, пропоную вірші іспанського поета Ф. Кеведо.

Приклад того, як все довкола нагадує про смерть	Сонет (Минуцність життя)
<p>На мурі батьківщини я глядів; Колись міцні, вони дались руїні, Втомили роки їх, в бігу невпинні, І час їх доблесть давню знепліднив. Я не побачив на полях струмків: Їх сонце випило. Черід в долині Я чув жалі, що ліс, простерши тіні, Украв їм сяєво липневих днів. Я в дім ввійшов.</p> <p style="text-align: center;">Це був лише побляклий Уламок пробувань моїх; Скривився посох мій і став заляклий. І час – відчув я – меч мій перемиг, І кожна річ, знайома і прив'яла, Мені про смерть німотно нагадала.</p> <p style="text-align: right;">(переклад М. Ореста)</p>	<p>Ах, що життя? Хто відповість мені? Навік жагуча юність одлетіла, Часи мої найкращі Доля з'їла, І безум топче Мить мою в багні. Куди – не знати, пощезали дні, Здоров'я де колись міцного тіла? Життя нема. Людина перетліла. Навкруг самі лиш біди навісні Минуло Вчора, <p style="text-align: center;">Завтра – не для мене, Сьогодні поспішає, не спинить; Я – Буде, і Було, і Є страждання. Сьогодні, Вчора, Завтра – кожному мить Од пелюшок до савана щоденно Я тільки мрець, що ходить і не спить.</p> <p style="text-align: right;">(переклад О. Мокровольського)</p> </p>

Твори бароко символічні. Їх не варто сприймати лише розумом, оскільки вони розраховані не на логічне сприйняття, а передусім на роботу уяви. Барокова символіка (як і будь-яка інша) відзначається багатозначністю смислів, можливістю різного їх прочитання. За словами італійського поета XVII ст. Маріно, «мета поета – здивувати, вразити, схвилювати, надихнути».

В естетичці бароко підсилюється інтерес не тільки до досконалих проявів буття, а й до дисгармонійного, фантастичного, гротескного, навіть потворного. Митців бароко цікавить таїна світобудови. Звідси – атмосфера містики, чогось надзвичайного, що знаходиться поза межами свідомості. За допомогою ілюзій, снів, марень відтворюється загадковість світу. Часто разом з реальними персонажами діють вигадані.

Особистість у мистецтві бароко складна і багатогранна: суперечливість, напруженість духовного буття, інтенсивність емоцій, сила пристрастей – ось її риси. Людина весь час вирішує внутрішні кон-

флікти. Блез Паскаль про людину своєї доби писав так: «Якби в неї був лише розум... Або тільки пристрасті...Але, наділена і розумом, і пристрастями, вона безперервно воює сама із собою, або мириться з розумом тільки тоді, коли воює з пристрастями, і навпаки». В епоху бароко продовжується ренесансна традиція розуміння людини як індивідуальності, але вже не цілісної і гармонійної, а складної і суперечливої, далекої від схематизму.

Головний сюжет барокової літератури – духовне випробування людини. Важливим для бароко є *поєднання несумісних начал*: природи і Бога, реального ті ірреального, вишуканості стилю і брутальності, абстрактної символіки та натуралістичних деталей, примхливої вигадки та достовірності образів.

Бароко представлено у різних видах мистецтва: у музиці (Бах, Гендель), у живописі (Веласкес, Рубенс, Рембрандт, Караваджо), в архітектурі (Растреллі), скульптурі (Берніні).

Виявами бароко в літературі є маньєризм, маринізм, гонгоризм, преціозна література, концептизм, метафізична поезія. Літературі бароко притаманне надзвичайне *жанрове розмаїття*. У поезії це: сонет, поема. У прозі: сатира, новели-сновидіння, роман про життя людини (певною мірою – біографічний), крутійський (пікареский, шахрайський) роман, лист (лист-есе, лист-трактат, філософські листи). Драма представлена такими різновидами: драма державно-політична, героїчна, філософська, духовні драми (ауто); комедія, комедія честі, комедія плаща і шпаги тощо.

Розглянемо докладніше, що собою являє преціозна література. Це аристократичний напрям у французькій бароковій літературі XVII століття, від французького *precieux* – дорогоцінний; витончений, манірний. Була своєрідним протестом переможеної феодальної знаті проти політики абсолютної монархії. Антидемократична за характером, преціозна література вимагала повної відмови від «низької» дійсності й народної мови, їй властиві алегоричність, умовність, лицарсько-пасторальні сюжети. Виникла в салоні маркізи де Рамбуйє. Найвідоміші представники: поети В. Вуатюр, А. Годо, Ж. Скюдери, Ж. Ф. Саразен, Ж. Шаплен, романісти – М. Л. де Гомбервіль, О. д'Юрфе, Мадлен Скюдері.

Ідейні пошуки салону К. де Рамбуйє були продовжені у салоні М. де Скюдері, яка стала автором моди на преціозність, саме завдяки їй преціозні ідеї отримали велике поширення. У цих світських салонах приймалися представники вищої аристократії, заможної буржуазії, поети і письменники, та більшу частину відвідувачів складали жінки. Відвідувачі преціозних салонів обговорювали літературу, створення

елегантного, вишуканого стилю мовлення, але найбільш цікавою та поширеною темою дискусій було положення жінки у суспільстві, у родині. У XVII-му ст. шлюб найчастіше являв собою комерційну та юридичну угоду, а заміжня жінка майже в усьому була залежною від свого чоловіка, поведінка якого дуже часто відрізнялась жорстокістю та неповагою до дружини. «Преціозники» не були згодні з цією ситуацією та відстоювали за прикладом лицарського статуту ідею культу прекрасної дами та галантного кохання.

Однією з головних характерних рис преціозних прозаїчних творів була ускладненість композиції, наявність вставних частин, окрім головної сюжетної лінії. Розглянемо це на прикладі роману «Принцеса Клевська», в якому наявні чотири вставні частини, які нібито вплетені у сюжет: історія Діани де Пуатьє, історія мадам де Турнон, історія Анни Болейн та історія де Шартр. Кожна з цих вставних частин відволікає читача від головних подій, має велику кількість деталей та інколи несе в собі певний натяк на ситуації, що мають місце у загальній сюжетній лінії роману.

Ще однією характерною ознакою преціозних творів є складність мови, наявність великої кількості метафор, гіпербол, порівнянь, перифраз (наприклад, вираз «дзеркало душі» для позначення очей з'явився саме в цих творах). Але ця ознака притаманна літературі бароко в цілому.

3.3. Класицизм

Класицизм – провідний напрям літератури XVII ст. Проголосивши культ розуму, класицизм вимагав розумної регламентації художньої творчості. Звідси в ньому чіткість, простота і переконливість в усьому: в ідеях, життєвих ситуаціях, людських характерах. Ідеал прекрасного, який класицизм вбачав у античності, він намагався поєднати із розумним.

У своїх пошуках розумних правил творчості класицизм звертався до античних теоретиків літератури (Аристотеля, Горація), брав за взірць їхні погляди на літературу. На базі «Поетики» Аристотеля та «Послання до Пізонів» Горація француз Нікола Буало створив так званий маніфест напряму у трактаті «Мистецтво поетичне» (1674), який став естетичною програмою класицизму, регламентацією письменницької творчості. Як основні риси визнавались: піднесення гармонії в зображенні дійсності; три єдності: дії, місця і часу; відмова від зображення реальної дійсності; конфлікт між пристрастю і обов'язком; цілісність композиції і характеристики героя; ідеалізація дійсності; естетична насолода.

Як вже говорилося, класицизм (від лат. *classicus* – «взірцевий», «довершений») – літературний напрям, що виник та існував у країнах Європи з XVII до початку XIX століття. У Франції він набув найбільшого поширення. Адже формування сильних монархічних держав на території Європи, зокрема у Франції, сприяло утвердженню класицизму як літературного напрямку. У багатьох країнах класицизм став першим офіційним художнім методом, який визнав уряд. Ідея національної єдності в політиці монархів знайшла втілення у творах класицистів. Королі і царі наближали до себе письменників, а вони, у свою чергу, прославляли володарів у своїх творах, проголошували необхідність громадського служіння державним інтересам. Принципи державності й дисципліни, які утверджувалися в епоху абсолютизму, вплинули й на регламентацію у мистецтві. Твори стають більш чіткими, врівноваженими, цільними, підкоряються загальноприйнятим канонам класицизму.

Сама назва «класицизм» підкреслювала той факт, що представники напрямку наслідували античну классику. Згідно із доктриною класицизму література мусила орієнтуватися на готові високохудожні зразки, за які правила насамперед римська література. Брала сюжети з античної міфології і переважно з римської історії, рідше – зі Старого Заповіту. Антична спадщина для митців-класиків – це певний взірець. «Ми повинні, – зазначав Жан Расін, – постійно питати себе: що сказали б Гомер і Вергілій, якби прочитали ці вірші? Що сказав би Софокл, якби побачив цю сцену?»

Становлення і розвиток класицистичного напрямку відбувалися в постійній боротьбі та полеміці з літературою бароко. Якщо в барокових літературних творах були можливими найпримхливіші поєднання і сплави, теорія класицизму регламентувала авторську уяву. Класицизм створив цілу низку канонів і правил (про це вже йшлося), яких повинен дотримуватися письменник.

Про особливості класицизму більш докладно буде сказано на наступних лекціях, присвячених творчості великих французьких класицистів: П. Корнеля, Ж. Расіна, Ф. де Ларошфуко, Ж.-Б. Мольєра та ін.

Висновки. Літературу XVII ст. пов'язують з поняттям Нового часу. Саме у XVII ст. відбувається становлення нової картини світу. Це століття має всі ознаки перехідного періоду, але визнається науковцями як самостійний і цікавий етап літературного розвитку, виникають літературні салони, школи, формуються літературні напрями – бароко і класицизм, які перебувають у складному діалектичному зв'язку.

РЕЦЕПТИВНА ЕСТЕТИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТРАТЕГІЙ

Дисципліна: Методологія сучасного літературознавства.

Вид лекції: оглядова.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомлення з основними поняттями і категоріями рецептивної естетики в літературознавстві ХХ – початку ХХІ ст.

Розвиваючі: розвинути теоретичні знання, що стосуються методології літературознавства та розширити потенціал їх практичного використання в процесі аналізу літературного тексту.

Виховні: засобами навчального предмета забезпечувати більш високий рівень естетичного сприйняття літературно-художнього твору.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: Новітня література Великої Британії та США; Історія лінгвістичних учень; Філософія; Естетика; Теорія літератури; Методика викладання зарубіжної літератури у вищих навчальних закладах.

Основні поняття: літературознавча методологія; літературний критицизм; трансформація наукової парадигми; рецептивна естетика; рецептивна поетика; теорії читача; горизонт очікування.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Становлення рецептивної естетики як наукової дисципліни. Рецептивна естетика і герменевтика.
2. Констанцьська школа рецептивної естетики.
3. Критика В. Яуссом традиційних культурно-естетичних парадигм.
4. Внесок В. Ізера в розробку положень рецептивної естетики.
5. Теорії читача в контексті рецептивної естетики. Поняття «горизонт очікування».
6. Новітні тенденції та перспективи розвитку рецептивної естетики.

Рекомендована література

1. Еко Умберто. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко. – Львів : Літопис, 2004. – 383 с.

2. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – Москва : Intrada, 2004. – 560 с.
3. Література. Теорія. Методологія : пер. з польськ. / упор. і наук. ред. Д. Уліцької. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 543 с.
4. Рікер Поль. Конфлікт інтерпретацій // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За редакцією М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 229.
5. Теоретико-літературные итоги XX века. Т. 4. Читатель: проблемы восприятия. / Редкол.: С. А. Макуренкова (отв. ред.), С. Г. Бочаров, В. П. Большаков, А. В. Марков и др. – М. : Праксис, 2005. – 592 с.
6. Червінська О. В. Рецептивна поетика. Історико-методологічні та теоретичні засади : навч. посібник. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
7. Яусс Ганс Роберт. Рецептивна естетика і літературна комунікація // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / за заг. ред. Дмитра Наливайка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 178–194.
8. Heidenreich R. Iser Wolfgang // Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms / Ed. by Irena R. Makaryk. – Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 2000. – P. 373-374.
9. Iser W. Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology. – Baltimore : Johns Hopkins UP, 1989.
10. Iser W. The Range of Interpretation. – New-York : Columbia University Press, 2000.

Інформаційні ресурси

1. «Портал художньої, наукової і навчальної літератури» – <http://www.twirpx.com>.
2. «Читальний зал» – <http://www.ex.ua/>
3. «1576. Бібліотека Українського світу» – <http://1576.ua/books/3489>
4. «Научная электронная библиотека» – <http://elibrary.ru/>
5. «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського» – <http://nbuv.gov.ua/>

1. Становлення рецептивної естетики як наукової дисципліни

Рецептивна естетика та критика зародилася у XX столітті, хоча деякі аспекти її методології в початкових проявах були відомі і раніше. Протягом відносно короткого проміжку часу цей вид літературної

критики отримав потужний розвиток і став в один ряд із найвпливовішими сучасними літературознавчими напрямками – «ною» критикою, міфологічною, феноменологічною школами, структуралізмом і деконструктивізмом.

З певною умовністю початки новітньої рецептивної естетики можна віднести до 1940-х рр., коли в працях представника празького структуралізму Фелікса Водички намітився шлях подолання метафізичної феноменології Р. Інгардена. Значну роль в цьому відіграли ідеї Я. Мукаржовського, який намагався на основі встановленої ним недостатньої комунікативної визначеності «естетичного об'єкта» (який він визначав як «відображення і корелят матеріального предмету мистецтва у свідомості того, хто сприймає») подолати рамки лінгвістичних взаємозв'язків. За Я. Мукаржовським, «значення» задається в естетичному об'єкті, що розуміється як «знак», не початковими лінгвістичними конвенціями, а залежить від позамовних конвенцій, які реципієнт вносить в твір. Таким чином, якщо у трактуванні Інгардена поняття «конкретизація» мало за мету вилучення з тексту певних позачасових метафізичних якостей, то у празьких структуралістів цей процес не лише співвідноситься з об'єктивною реальністю, втіленою в конвенціях реципієнта, але і набуває конкретно-історичних рис, будучи зображенням у вигляді зміни естетичних об'єктів, що виникають в ході історичного розвитку.

Така «історизація» сприйняття здійснена в роботі Ф. Водички «Історія літератури, її проблеми і завдання», де було поставлене запитання про критерії релевантності історично зумовленої конкретизації. Водичка вважав, що не всі конкретизації, можливі з точки зору індивідуальних читацьких намірів, можуть бути цілком дослідження, а лише ті, які показують як відбувається зустріч структури твору і структури літературних норм зумовлених конкретною історичною епохою, представником яких виступає реципієнт. Таким реципієнтом – у розумінні вченого, гарантом існуючої літературної норми – є літературний критик, який отримує статус «заступника літературної норми».

Вагомою складовою частиною рецептивної естетики є коло герменевтичних проблем, що ніби перекидають міст від структури твору до реципієнта, «розуміючої структури». В роботі Х. Г. Гадамера «Історія художнього впливу істина суспільно-гуманітарних наук (в т. ч. науки про літературу) принципово протиставляється «методичному знанню як сумі відомостей і фактів, отриманих природничими науками. Духовно-наукове розуміння, за Гадамером, слід пояснювати

не як науковий метод, спрямований на вивчення певного об'єкту, а як певне екзистенціальне явище: «Розуміти – означає, в першу чергу, зрозуміти в певній області самого себе, і лише потім виявити думку другої особи з цього приводу». Звідси випливає, що інтерпретатор не повинен приглушувати, пересилювати власне буття, свою власну «історичність», навпаки, в інтересах максимального розуміння об'єктивної сутності свого предмета (художнього твору) інтерпретатор повинен вносити всі ці якості своєї особистості в процес розуміння. Зрозуміти текст, за Гадамером, – означає «застосувати», «прикласти» його до сучасної для інтерпретатора (реципієнта) ситуації, так як юрист «застосовує» (конкретизує) закон, а теолог – Писання.

Концепція Гадамера носить подвійний характер. З одного боку, розуміння, що визначається ним як самовираження інтерпретатора за допомогою документальних свідчень попереднього досвіду, відокремлюється від романтичного суб'єктивізму. Проти уявлення про «таємну спорідненість душ» автора і його інтерпретатора Гадамер висуває вимоги участі їх обох у загальній справі занурення у «загальний зміст» і само розуміння, що виникає на цій основі. З іншого боку, «зміст» не стає для Гадамера предметом суто наукового аналізу, оскільки дослідник принципово відкидає сциєнтистські методи дослідження, теорію і метамову науки.

2. Констанцька школа рецептивної естетики

Найбільш довершене вираження принципи рецептивної естетики отримали в роботах дослідників Констанцької школи, що виникла в 60-ті роки в ФРН. До її представників належать Х.Р. Яусс, В. Ізер, Р. Варнінг, Х. Вайнріх, Г. Грімм та ін. за свою мету Констанцька школа рецептивної естетики поставила оновлення і розширення літературознавчого аналізу шляхом введення в схему літературно-історичного процесу нової самостійної інстанції – читача. Центральною для цього різновиду рецептивної естетики є теза, згідно з якою естетична цінність, естетичний вплив і літературно-історичний вплив твору засновуються на тій відмінності, яка існує між горизонтом очікування твору і горизонтом очікування читача, що реалізується у вигляді наявного у нього життєво-практичного досвіду. Пізніше Яусс під впливом дискусій навколо ідей Констанцької школи модифікував свою концепцію, висунув на перший план процес комунікації, що здійснюється між твором і його реципієнтом в рамках естетичного досвіду, де особливого значення набувають нормоутворювальна і нормостверджувальна функції літератури.

---

3. Критика В. Яуссом традиційних культурно-естетичних парадигм

Яусс відштовхується від факту заміни трьох культурно-естетичних парадигм, що відбуваються в сучасну епоху – класицистсько-міметичної (за норму і зразок бере мистецтво античності), позитивістської (в центр ставить історично-поступальний розвиток літератури в контексті єдиної світової літератури) і формально-естетичної (надає перевагу дослідженню структури твору незалежно від його соціальних зв'язків), – четвертою, яка повинна доповнити недоліки всіх попередніх. Для її формування, на думку Яусса, необхідно дотримуватись таких основних вимог: 1) доповнити формально-естетичний аналіз історико-рецептивним підходом, що враховує соціально-історичні умови існування мистецтва; 2) об'єднати структуралістський і герменевтичний підходи; 3) значно розширити сферу естетичного освоєння дійсності, враховуючи разом з «високими» жанрами і «сублітературу».

Яусс буде свій підхід, який, як він вважає, повинен усунути розрив між історією і естетикою, між соціально-історичним і формально-естетичним принципами аналізу на межі несумісного – крайнощів матеріалістичної (у тому числі і марксистської) методології і структуралістсько-формалістичних напрямків. Головну роль в його системі дослідження відіграє позиція реципієнта. В праці «Історія літератури як провокація літературознавства» Яусс пише: «Актуальну потребу літературознавства я бачу в тому, щоб в суперечці між марксистським і формалістичним методами знову розглянути все ще відкриту проблему історії літератури. Я починаю свою спробу перекинути міст через прірву, що розділяє літературу і історію, історичне і естетичне пізнання там, де зупинились обидві школи».

У теорії Яусса відчувається прагнення уникнути тих слабкостей, на які страждає позиція Гадамера. Радіючи за повернення в літературознавство герменевтичного підходу, критикуючи обмеженість об'єктивістсько-позитивістської методології, Яусс, на відміну від Гадамера, розвиває емпірико-аналітичні, сцієнтистські методики конкретизації і реконструкції твору, прагнучи зробити феномени рецепції доступними систематичному опису. Він постійно підкреслює, що саме методичне пізнання – основа герменевтичних принципів дослідження. Відновлюючи в правах герменевтику – давню науку тлумачення літературних (а спочатку релігійних, сповнених темними місцями) текстів, Яусс пов'язує процес інтерпретації літературних творів не зі свавіллям тлумача, а з об'єктивними можливостями читача, обумовленими його естетичним досвідом і горизонтом очікування.

В основі уявлень Яусса про літературу лежить відкрито підкреслюваний ним відхід від традицій нормативної естетики, в якій стверджується непохитність канонів, що регламентують життя літератури. Головне для дослідника, вважає Яусс, – живе життя літератури і суспільства. Для сучасного літературознавства не повинно бути заборонених непристойних тем і явищ в літературі; воно не повинно бачити в ній лише сферу «витонченого», відокремлену від «грубої» дійсності. Яусс стверджує, що стосунки між літературою і читачем мають як естетичний, так і історичний характер. В силу цього процес рецепції творів здійснюється шляхом посередництва між минулим і сучасним мистецтвом, між традиційними і актуальними значеннями і інтерпретаціями. Все це вимагає від дослідника критичної ревізії, якщо взагалі не руйнування літературних канонів, успадкованих з минулого.

Спочатку Яусс орієнтувався на положення провідного теоретика Франкфуртської школи Теодора Адорно, який вище за все цінував твори, що характеризуються авангардистським пошуком і самоцінним формальним експериментом, але досить швидко рамки «кричущого модернізму» стали вузькими для нього. Вченого перестало задовольняти дискримінація по відношенню до різних можливостей мистецтва, що не вписувались в канон «негативної естетики» авангардизму і модернізму. З раніше безкомпромісного адепту «нових форм» Яусс стає дослідником, який цінує будь-які прояви естетичної активності людини. Послідовніше за багатьох своєї колеги здійснивши перехід від нормативності «негативної естетики» до комунікативного розуміння явищ мистецтва, він суттєво змінив значення терміну «естетичний досвід» і «естетична ідентифікація» сприйняті ним з понятійного арсеналу Адорно.

Прагнучи поєднати синхронічний аналіз рецепції твору з діахронічним, Яусс описує історію рецепції як поступальне розгортання закладеного в творі й актуалізованого в етапах його історичної рецепції потенціалу змісту, який розкривається розуміючому судження дослідника, що здійснює при зустрічі з традиційним розумінням твору «танення горизонту очікування». На думку Яусса лише завдяки посередництву читача твір виписується в змінний горизонт досвіду певної традиції в рамках якої відбувається безперервний розвиток рецепції від пасивного простого сприйняття до активного, критичного розуміння, від опори на визнанні естетичні норми до визнання нових. Історичність літератури, за Яуссом, як і її комунікативний характер передбачають довготривалий діалог між твором, публікою і новоутвореним твором. Літературний твір не є існуючий лише для самого себе об'єкт, що сприймається всіма і завжди однаково. Це, за визна-

---

ченням Яусса, не монумент, що монологічно проголошує свою позачасову сутність, а партитура, розрахована на сприйняття, що постійно оновлюється і звільняє текст від матерії слів і дає йому реальне буття.

Прагнучи вловити діалектику еволюції літературних явищ в їх історичному розвитку, Яусс приходить до висновку, що літературний твір, навіть відверто новаторський, не можна розглядати як абсолютне новаторство, що виникає в певному інформаційному вакуумі. Він схиляє читацьку аудиторію до цілком певного образу сприйняття через явні та скриті «сигнали», що містяться в ньому. Він пробуджує спогади про вже прочитане, створює читачеві певний емоційний настрій, з перших рядків готуючи в ньому очікування подальшого розвитку розповіді, які в процесі читання, що здійснюється відповідно до «правил гри», що диктуються жанром, можуть бути підтвердженими, або спростованими, переорієнтованими, або іронічно «знятими». При цьому Яусс встановлює наступний порядок етапів сприйняття. Інтерпретуюча рецепція завжди передбачає контекст читацького досвіду естетичного сприйняття. Питання про адекватність інтерпретації, про якість естетичних бачень окремого читача, або різних читацьких груп може бути, на думку Яусса, поставлене правильно лише у тому випадку, якщо буде окреслений трансуб'єктивний горизонт читацького розуміння, соціальний контекст, в якому здійснюється рецепція твору.

Яусс піддає критиці позитивістську схему взаємовідносин між автором, твором і публікою, згідно з якою письменник «напрямую» залежить від середовища, естетичних поглядів та ідеології публіки, що змушує його для досягнення успіху свідомо виконувати «соціальне замовлення» задовольняти очікування певної соціальної групи. Такий підхід не дозволяє задовільно пояснити механізм довготривалого, що триває століттями, впливу твору на публіку. В цьому контексті Яусс полемізує з Р. Ескарпі, який вважає, що твір живе в уяві наступних поколінь до тих пір, поки живуть риси того світу і тієї епохи які породили даний твір; коли ж ці риси остаточно йдуть з реального життя, або з самого початку не існують у сприймаючому середовищі, їх замінюють «міфи», що створюється для зручності сприйняття, а всі наступні інтерпретації твору є лише «спотвореним відлунням» першочергового значення, за рамки якого наступні оцінки і інтерпретації вийти не можуть.

На думку Яусса, взаємовідносини між твором і публікою мають далеко не такий однозначно детермінований характер. Існують твори які в момент свого виникнення не орієнтуються ні на яку певну публіку, але настільки нищівно руйнують звичний горизонт літера-

---

турних очікувань, що необхідний певний час, щоб виникла публіка, читацьке середовище, здатне вважати цей твір «своїм». Виходячи зі становища, відповідно до якого горизонт літературних очікувань відрізняється від горизонту очікувань життєвої практики тим, що він не тільки оберігає і узагальнює попередній досвід, але й відкриває нереалізовані можливості, розширює обмежений простір соціальної поведінки, породжуючи нові бажання, ставлячи нові завдання і цілі, Яусс створює логіку сприйняття нової форми. Креативні здібності літератури, що створюють феномен попередньої орієнтації читацького досвіду, дозволяє читачу подолати автоматизм традиційного сприйняття, в результаті чого нова форма у мистецтві сприймається не лише на фоні інших творів, не лише як їх «заперечення», що виникає лише для того, щоб змінити стару форму, яка втратила художню цінність. Яусс підкреслює прогностично-передбачувальну функцію нової форми, що стимулює не лише сенсорні, естетичні установки читача, але і його здатність до етичної оцінки, до моральної рефлексії.

4. Внесок В. Ізера в розробку положень рецептивної естетики

В. Ізер в праці «Апеллятивна структура тексту» відштовхується від введеної Р. Інгарденом категорії невизначеності літературного твору. Для нього естетичний досвід формується саме завдяки наявності в тексті «ділянок невизначеності», або «пустих місць». Ізер складає цілий каталог умов і прийомів, що породжують в тексті «пусті місця». Це порушення в структурі інтенціональних корелятивів фраз, різні прийоми вставки, монтажу і композиції тексту, коментарі оповідача, які неначе «розчиняють» перспективи історії, що розповідається, надаючи читачу широкий спектр самостійних оцінок і суджень відносно розв'язки тієї чи іншої ситуації у розповіді. Ізер розвиває гіпотезу, згідно з якою художній текст являється не відображенням дійсності, а «вторгненням» в неї, результатом реакції на різноманітні «дефіцити» соціально середовища. В цій позиції дослідника знайшла своє оригінальне відображення ідея інтенціональності творчої свідомості, що лежить в основі практично всіх теоретичних положень рецептивної естетики.

Центральним пунктом аргументації Ізера являється спроба вивести теорію художнього мовлення за межі теорії наслідування і перш за все за рамки уявлень про сприйняття як просте відображення соціальних відносин. Ці уявлення Ізер замінює функціоналістським підходом, що ґрунтується на теорії систем в тому вигляді, як вона висвітлена в роботах Н.Лумана. Основні вимоги цієї теорії полягають у

ствердженні примата функції над структурою. Згідно з точкою зору Лумана, функції обумовлені не іманентністю системних структур а реальністю оточуючого світу, на яку «відповідають», реагують структурні утворення. Ізер розробляє також поняття «репертуар» будуючи шкалу невизначеності і визначеності складових його структур, що зумовлюють відношення читача до тексту. Вони характеризують ступінь пізнання тексту читачем – від повного не сприйняття через його незрозумілість («зустріч» твору експериментально-новаторської літератури і не підготовленого читача, що орієнтується на традицію, як це відбувається, наприклад, під час читання «Уліса» Джойса) і до майже повного спів падіння структур тексту і естетико-психологічних установок читача, що спостерігається при зустрічі з твором тривіальної літератури.

5. Теорії читача в контексті рецептивної естетики.

Поняття «горизонт очікування»

Рецептивну методологію називають ще «критикою читацьких реакцій», бо на перше місце її прихильники ставлять не текст, як це роблять «неокритики» та структуралісти, й не відбиті у тексті несвідомі настанови автора, пошуками яких переймаються феноменологи, а реакції читача на текст. Читач розглядається рецептивними критиками як центр усього літературного процесу. Література для них починається, коли ми беремося до читання, і закінчується на останній сторінці книги. Автором твору вони вважають не творця тексту, а його споживача, читача, бо він вносить у текст свій досвід, і сприйняття тексту є абсолютно суб'єктивним, відмінним від того, що вклав у художній задум автор.

Одним із центральних понять рецептивної естетики є поняття горизонт очікування (нім. *erwartungs horizon*t). Цим терміном позначається комплекс естетичних, соціально-політичних, психологічних та інших уявлень, які визначають ставлення автора та – в зв'язку з цим – твору до суспільства (та до різноманітних видів читацької аудиторії), а також ставлення читача до твору, зумовлюючи, таким чином, як характер впливу твору на суспільство, так і його сприйняття суспільством.

Горизонт очікування – центральне для теорії Х.Р. Яусса поняття – диференціюється у нього на горизонт очікування, закодований в творі, та горизонт очікування читача, заснований на його уявленні про мистецтво і суспільство. В процесі взаємодії цих двох горизонтів і здійснюється рецепція твору та формування естетичного досвіду читача. Як зазначає Яусс, горизонт очікування твору є стабільним, на

відміну від горизонт очікування реципієнта, який постійно змінюється, здатний до трансформацій.

Новий текст викликає у читача (слухача) знайомий з попередніх текстів горизонт очікування, який варіюється, коригується, видозмінюється або лише відтворюється. Варіації та коректури змінюють простір художньої дії, а зміни і відтворення – кордони жанрової структури. На думку Яусса, ідеальний випадок здатності до об'єктивізації представляють собою твори, які спочатку викликають у читача горизонт очікування, пронизаний уявленнями про давно знайомі форми, жанри та правила читання та розуміння, а потім крок за кроком руйнують горизонт очікування, що склався у читача – з тим, проте, щоб викликати не критичну реакцію останнього, а глибоко поетичне відчуття, яке народжується від зустрічі з дійсно новим. Таким чином, Сервантес в «Дон Кіхоті» первинно створює горизонт очікування, що обмежується традиційними уявленнями про лицарські романи, щоб іще яскравіше після цього спародувати цю літературу та стиль життя свого героя. Так само і Дідро у творі «Жак-фаталіст» за допомогою фіктивних запитань читача, адресованих розповідачеві, створює горизонт очікування, який відповідає уявленням про модний сюжет «роману мандрів», обладнаному конвенціями традиційної романної фабули, щоб пізніше протиставити очікуваному романові мандрів і любовному романові «істину історії» у зовсім нероманному дусі, послідовно руйнуючи неправдивість канонічного художнього уявлення за допомогою зображення хаотичної дійсності.

Специфічне спрямування читача на певний жанр, яке автор так чи інакше враховує, може виникати, за Яуссом, і без наявності експліцитних сигналів з боку твору. Цей процес відбувається на основі трьох факторів: 1) відомих норм чи іманентної поетики жанру; 2) імпліцитних зв'язків з уже знайомими творами, які увійшли в історію літератури; 3) на основі протиріччя між вимислом та реальністю, можливість порівняти які й зіставити завжди існує для рефлексивно-го читача.

Третім фактором зумовлена та обставина, що читач може сприймати новий твір як у рамках вузького горизонту своїх очікувань, так і в широкому руслі свого життєвого досвіду. Суспільна функція літератури, підкреслює Яусс, проявляє свої справжні можливості лише там, де літературний досвід читача належить до горизонте очікування його життєвої практики, зумовлює форму його світорозуміння і тим самим спричиняє зворотню дію на його суспільну позицію.

Літературний твір може порушити очікування своїх читачів за допомогою незвичної естетичної форми і поставити їх перед пробле-

---

мами, вирішення яких не забезпечила мораль, санкціонована релігією чи державою. Не лише Б. Брехт, але ще письменники епохи Просвітництва, зазначає Яусс, прокламували «конкуренцію» літератури з канонізованою мораллю. Шіллер проголосив девізом буржуазної драми гасло «Законність сцени розпочинається там, де закінчується царина мирських законів».

Яусс підкреслює, що відношення між естетичним і практичним досвідом не зумовлює питання про перетворення змісту досвіду із фіктивного, неопредмеченого, в опредмечений, реальний горизонт чи схему дії. В набагато більшій мірі в естетичній установці тематизується прихований (латентний) горизонт вже або ще не усвідомлюваних очікувань життєвої практики, і тим самим окремому читачеві відкривається можливість сприйняти світ, в якому «вже живуть інші». Комунікативна та суспільно-споглядальна функція мистецтва, за Яуссом, розпочинається не з того моменту, коли окремих читач завдяки асоціюванню з іншими індивідами, які мають ті ж надії та прагнення, стає «історичною силою», а з моменту імпліцитного сприйняття очікувань, норм та уявлень інших людей і залучення їх у свій власний досвід.

6. Новітні тенденції та перспективи розвитку рецептивної естетики

При всій детальності, з якою розроблено багато положень і дефініцій рецептивної естетики, як теоретична система вона далека від завершення. Це природно для теорії, що претендує на можливо більш повне охоплення і осмислення явищ живої літературної дійсності, багато з яких виникають і розвиваються буквально під руками дослідника. Як відмічає Г. Грімм, труднощі, пов'язані зі створенням єдиної рецептивної теорії, закорінені на самій складності предмету дослідження. Тому для більшої ефективності рецептивної естетики в її застосовуванні потрібно орієнтуватися на мультидисциплінарний багатогалузевий аналітичний підхід. Спеціалістами зафіксовано кілька галузей і напрямків всередині рецептивної естетики: 1) теоретико-пізнавальна (герменевтика і феноменологія); 2) описово-відтворювальна (структуралізм, послідовники російської формальної школи); 3) емпірико-соціологічна (соціологія читацького смаку і сприйняття); 4) психологічна (вивчення психології читацьких поколінь); 5) комунікативно-теоретична (семіотичні дослідження); 6) соціально-інформативна (вивчення соціальної ролі засобів масової інформації).

Література раннього французького романтизму

Дисципліна: Зарубіжна література.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомити студентів з особливостями розвитку французького романтизму на ранньому періоді його існування, творчої спадщини видатних французьких письменників-романтиків; сформувати у студентів цілісну картину розвитку літератури.

Розвиваючі: розвивати абстрактне і креативне мислення, пам'ять, вміння проводити паралелі.

Виховні: виховувати естетичний смак, любов до літератури, розуміння важливості художньої літератури для розвитку людини.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури; теорія літератури; філософія літератури; всесвітня історія.

Основні поняття: романтизм; ідейно-художня система, романтична іронія, естетичні уявлення; романтичні ідеї і мотиви.

План

1. Передумови виникнення романтизму у Франції.
2. Творчість Франсуа Рене де Шатобріана.
3. Творчість Жермени де Сталь.
4. Творчість Альфреда де Віньї.
5. Творчість Альфреда де Мюссе.

Рекомендована література

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури ХІХ – початку ХХ століття / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – К. : Вид-во «Центр учбової літератури», 2007. – С. 38–47.
2. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ ст. Доба романтизму : підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 104–193.
3. Моруа А. Литературные портреты : Шатобриан / А. Моруа // Моруа А. Три Дюма. Литературные портреты. – Кишинёв : Карта Молаვენяскэ, 1974. – С. 441–454.

Тексти

1. Виньи А. де. Избранное / А. де Виньи. – М. : Искусство, 1987. – 608 с.
2. Мюссе А. де. Исповедь сына века / А. де Мюссе. – Калининград : Янтарный сказ, 1997. – 272 с. – (Зарубежный классический роман).
3. Сталь Ж. де. Коринна, или Италия / Ж. де Сталь. – М. : Наука, 1969. – 439 с. – (Литературные памятники).
4. Шатобриан Ф. Р. Атала. Рене / Ф. Р. Шатобриан. – М. : Камя, 1992. – 167 с.

Текст лекції

1. Передумови виникнення романтизму у Франції

Кінець XVIII – початок XIX ст. – це період, коли французькі письменники осмислюють багато з тих ідей, які дещо пізніше будуть покладені в основу романтичного світосприйняття. З просвітницької традиції береться перш за все сентиментально-русоїстський ідейний комплекс. Майже усі письменники нової епохи починають з осягнення принципу почуття та пристрасті. Але процес почуття конститується тепер не просто як необхідне діалектичне доповнення до принципу розуму, а як головна основа й цінність людського існування. Поняття почуття все більше романтизується, перетворюючись з психологічного в естетичне.

Якими ж були передумови виникнення романтизму у Франції? Перш за все, значну роль відіграли **соціальні передумови**. Велика французька революція 1789 р. зруйнувала основи феодалізму і позбавила аристократію колишніх привілеїв. За кілька років у Франції виникла імперія на чолі з Наполеоном. Якщо при Наполеоні багато ідей революції зберігали свою силу, то після його повалення, в добу Реставрації, було зроблено спробу відродження влади феодальної аристократії. Буржуазія прагнула одержати політичну владу. В результаті Липневої революції 1830 року вона досягає бажаного. Виникає особливе світовідчуття: невдоволення дійсністю, розчарування у результатах революції і нестабільність. Це світовідчуття, яке заперечує існуючу соціальну дійсність і протиставляє їй інший, ідеальний світ, і було покладено в основу романтизму. **Філософські передумови**. Романтики критично ставилися до просвітницької філософії, що була заснована на культурі Розуму. Просвітники створювали утопічні системи ідеальних держав. Але результати Великої французької революції продемонстрували, що ідеали просвітників залишились не-

здійсненими. Серед філософів XVIII ст. лише Руссо та його послідовники були на інших позиціях: вони бачили ідеал у Природі, ідеальне досягається руссоїстами не розумом, а почуттям. Погляди Руссо, а також різноманітні системи філософського ідеалізму були покладені в основу філософських поглядів романтиків. **Естетико-літературні передумови** появи романтизму у Франції пов'язані з розчаруванням у просвітницькому реалізмі і класицизмі як художніх методах, що спираються на філософію раціоналізму. Але повного розриву з цими методами у французькому романтизмі не було. Безпосереднім попередником романтизму був преромантизм. Особливу роль відіграла творчість Руссо, насамперед його книга «Сповідь». Її герой – сам Руссо – опиняється у ворожих стосунках із суспільством і знаходить щастя лише у спілкуванні з природою. Розрив із суспільством і єдність з природою стане характерною рисою романтичного погляду на світ і людину.

У розвитку романтизму у Франції можна визначити **шість періодів**:

1 період – кінець XVII ст. – середина 1810-х рр.

2 період – 1815–1827 рр.

3 період – 1827 р. – середина 1830-х рр.

4 період – середина 1830-х рр. – початок 1840-х рр.

5 період – початок 1840-х рр. – 1840 р.

6 період – 1848 р. – кінець 1860-х рр.

В останній третині XIX ст. і на початку XX ст. традиції романтизму розвивалися у творчості письменників, що належали до літературної течії цієї доби – неоромантизму.

2. Творчість Франсуа Рене де Шатобріана

Франсуа Рене де Шатобріан (1768–1848) – родоначальник романтизму у Франції. Його головна праця – «Дух християнства» (1802), в якій стверджується, що католицизм – найпоетичніша релігія, тому вона є правильною. Ця думка вимагала доказів, які теж були б поетичними. І письменник вміщує в текст трактату дві повісті, однією з яких була повість «Рене». Рене розповідає свою історію. Він рано залишається сиротою. Його охоплює глибока туга. Не наважившись піти у монастир, Рене блукає світом. Він бачить руїни давніх споруд Греції і Риму і доходить до думки, що усе величне приречене на смерть. Рене – перший у європейській літературі герой, якого охоплює «світова скорбота». Його заперечення розповсюджене на усе, що існує. І тоді Рене вирішує вкоротити собі віку. Рятує його сестра, яка здогадалася про наміри Рене завдяки його листу. Амелі дає Рене ко-

ротку мить щастя. Краса природи і доброта сестри виліковують Рене від «хвороби століття». Але несподівано Амелі зникає. Невдовзі Рене дізнається, що вона пішла у монастир, щоб позбутися злочинного кохання, яке вона відчуває до брата. Рене залишається усіма покинутою людиною. Він не знаходить собі місця у суспільстві. Це перший у літературі образ «зайвої людини». Пізніше цей життєвий тип буде відображений не лише у романтичній літературі, але і у мистецтві реалізму. Рене їде до Північної Америки, живе серед індіанців, але ані наближення до природного образу життя, ані краса природи не можуть розвіяти його песимізму. У фіналі повісті повідомляється, що невдовзі Рене було вбито. Так і не знайшов цей герой щастя і спокою.

У загальній системі «Духу християнства» повість «Рене» повинна була виконати два завдання. По-перше, зобразити нові почуття людини, що виникають у ній під впливом християнства, і тим самим довести, що воно збагатило внутрішній світ людини. По-друге, продемонструвати силу церкви, яка може врятувати навіть найстрашніших злочинців. Але Рене, ліричний герой повісті, не сприймає релігійної розради. Шатобріан відкриває «приватну» людину, на відміну від класицистської «людини-громадянина». А «приватна» людина не приймає суспільного устрою, традиційної моралі (відхід до монастиря був би для Рене підкоренням суспільній моралі). Шатобріан виявив сам принцип романтичного героя («приватна» людина).

3. Творчість Жермени де Сталь

Жермена де Сталь (1766–1817) виступила в літературі у ті ж роки, що й Шатобріан. Живучи на межі двох століть, де Сталь поєднала у своєму світобаченні раціоналізм доби Просвітництва з меланхолійністю початку нового століття. Письменниця була свідком великих історичних подій і жадала діяти. Вона активно брала участь у суспільному житті, із захватом вітала Велику французьку революцію (хоча дуже швидко зрозуміла, що помилялася), була знайома з великою кількістю видатних людей свого часу. Її талант високо цінували Гьоте, Шиллер, Шаміссо, брати Шлегелі. Байрон писав про неї: «Це видатна жінка, вона здійснила у розумовій галузі більше, ніж уся решта жінок разом узята; їй би народитися чоловіком». Своєю одностайницею вбачав у постаті мадам де Сталь О.С. Пушкін, який неодноразово згадував у своїх творах її ім'я і цитував її праці. А коли такий собі Муханов безпардонно назвав де Сталь «баринею», одразу дав їдку відсіч: «Эту *барыню* удостоил Наполеон гонения, монархи доверенности, Байрон своею дружбой, Европа своего уважения, а г. А.М. журнальной статейки не весьма острой и весьма неприлич-

ной». Наполеон вважав її однією з головних своїх політичних супротивників і вислав з Франції, адже маленький корсиканець наклав свою важку руку на духовне життя у країні. Було ведено сувору цензуру, закрито велику кількість журналів і газет. Франція занурилася у мовчання. Право на існування залишилося лише для літератури, яка прославляла першого консула, а у салоні мадам де Сталь постійно йшлося про те, що деспотизм Наполеона зростає. Письменниця однією з перших помітила, що Наполеон стрімко йшов до єдиновладдя. Є.В. Тарле напише у своїй книзі «Наполеон»: «Він терпіти не міг знамениту м-м де Сталь ... і зненавидів її за надмірний, на його думку, для жінки політичний інтерес, за її претензії на ерудованість і глибокодумність. Беззаперечне підпорядкування і підкорення його волі – ось та найнеобхідніша якість, без якої жінки для нього не існувало».

Письменниця була авторкою першої романтичної книги, широкої відомої у Франції. Це був трактат «Про літературу» (1800), який став своєрідним відгуком на наказ Наполеона залишити Францію. У ньому досліджується вплив суспільного життя на літературу і зворотній вплив на прикладі літератур різних народів від Гомера до кінця XVIII ст. Ця думка – нова для того часу – започаткувала культурно-історичний метод в історії літератури. Головна ідея книги – ідея прогресу, що виправдовує революційні зміни у суспільстві. Ідея поступального руху людської культури дозволила де Сталь по-новому оцінити середні віки, які просвітники вважали періодом суцільного варварства. Вона стверджувала, що поети нового часу, які зуміли глибоко зазирнути в душу людини завдяки перевороту, здійсненому християнством, створили складніші і багатогранніші характери, ніж це вдалося древнім. Де Сталь виступає проти надто логічної просвітницької літератури, що нездатна розкрити протиріччя внутрішнього світу людини. Вона критикує класицистів за їх «правила», вимагає свободи для творчості митця. Ж. де Сталь ввела нові поняття в літературу. Вона протиставила «південну» літературу «північній». Література Півдня, пов'язана з греко-римською традицією, що надихалася античними взірцями і підкорялася умовним правилам, відрізняється блиском, ясністю і витонченістю. Але письменниця надає перевагу поезії Півночі – англійській, німецькій, скандинавській, – що просякнута чуттєвістю і меланхолією, що породжувалася відчуттям неповноти й недосконалості життя. Ця поезія налаштовує на філософські роздуми і здатна передавати рухи душі, хвилювання серця, оригінальність і самобутність. У другій частині книги де Сталь висловлює надію на синтез «північного» і «південного» генія. Одним з важливіших висновків було твердження, що розквіт літератури не-

---

можливий при наявності деспотії. Це викликало неабияке обурення Наполеона. Ці та інші романтичні ідеї де Сталь втілила у романах «Дельфіна» (1802) і «Корінна, або Італія» (1807), в яких вона виступила за рівноправ'я жінки, створила перші у французькій літературі романтичні жіночі образи. Виступ письменниці проти католицького закону проти розірвання шлюбу в очах Наполеона мав характер політичного протесту. Письменницю піддали офіційному звинуваченню в аморальності і атеїзмі.

Після того, як письменниця відвідала Німеччину, вона створює книгу «Про Німеччину» (1810) – маніфест раннього французького романтизму. Наполеон наказав знищити усі 10 000 примірників накладу. Ж. де Сталь ледь вдалося врятувати рукопис. Трактат вийшов з друку в Англії лише у 1813 р. В ньому м-м де Сталь характеризувала розумове життя Німеччини, змальовувала побут і звичаї її народу. Окремі глави присвячені найбільшим німецьким письменникам – Клопштоку, Лессінгу, Гьоте, Шіллеру і німецьким філософам – Канту, Фіхте, Шеллінгу. Французи дізналися, яким багатим духовним життям живе поневолена Наполеоном країна. Гейне оцінив книгу де Сталь як перший у Франції твір, у якому було продемонстровано міжнародне значення німецької культури. Поряд із цим у трактаті проводиться розподіл літератури на «класичну» і «романтичну». Сталь ввела термін «романтизм», який запозичила у німецьких романтиків, в обіг французів. Вона наполягала, що романтична література повинна звернутися до національних традицій, тоді вона зможе стати народною, адже література, що вихована на чужих взірцях, не проникає у народ. Такою є одна з головних ідей книги.

Після падіння Наполеона Ж. де Сталь нарешті отримала можливість повернутися до Франції, але так і не змогла примиритися з режимом Реставрації. Книга «Міркування про французьку революцію» стала своєрідним політичним заповітом письменниці.

Два відкриття, які здійснила Ж. де Сталь, було покладено в основу подальшого розвитку французької літератури: 1) першою виступила проти укоріненого у французів уявлення про абсолютну перевагу їхньої літератури над усіма іншими літературами світу. Вона довела, що поетична творчість інших народів є не менш цінною, ніж творчість французів. Її цікавила національна самобутність, вона прагнула проникнути в склад думок і почуттів іншого народу, зрозуміти і осмислити своєрідність його культури. Вона поставила проблему «місцевого колориту», таку важливу для романтиків; 2) стверджувала, що література корінням сягає життя свого народу і, відповідно, не існує

єдиних, обов'язкових для усіх законів і правил мистецтва, що незалежні від часу і місця.

Численні виступи французьких романтиків і реалістів, що боролися за нову поезію і новий театр (романтичний маніфест Гюго – передмова до «Кромвеля», трактат Стендаля «Расін і Шекспір»), виростили на ґрунті, частково підготовленому літературними теоріями де Сталь. Її спостереження за звичаями італійців увійшли складовою частиною в теорію італійського характеру, що була вироблена Стендалем. Досліджуючи психологію французької світської жінки свого часу, Бальзак багато у чому спирався на судження де Сталь про кохання і вплив пристрасті на життя людини. Її захист права жінки на кохання і незалежне життя визначив головну тему творчості Жорж Санд (те коло питань, яке згодом одержить назву «жіночого питання»).

4. Творчість Альфреда де Вінї

Альфред де Вінї (1797–1863) – один з реформаторів французької поезії. У найвідоміших його ранніх поемах «Мойсей» і «Потоп» форма вірша близька до класицизму, є суворою, ясною і пластичною. Але образна система носить романтичний характер. У поемі «Потоп» світ показаний з такої висоти, що усе величне уявляється малим (міста – туманні крапки, людей зовсім не видно). Природа тут є невіддільною людиною, яка не може зупинити катастрофу, що насувається. Катастрофічність притаманна і внутрішньому світу романтичних героїв Вінї (пророк Мойсей з поеми «Мойсей», що молить бога про смерть).

Справжню славу приніс письменнику написаний під впливом В. Скотта історичний роман «Сен-Мар» (1826). У ньому описана доба часів правління французького короля Людовіка XIII, реальна подія – заколот дворян проти голови уряду Ришельє. Створення історичного колориту, звернення до зламної доби, зображення участі народу в історичних подіях – усе це свідчить про засвоєння письменником принципу романтичного історизму.

Вінї цікавився театром. Його переклади творів Шекспіра сприяли утвердженню романтизму на французькій сцені. Але справжній успіх випав на долю драми Вінї «Чаттертон» (1835). У ній розповідається про геніального юнака – англійського поета Томаса Чаттертона. Сюжет п'єси втілює ідею про неможливість для генія жити у суспільстві, де царюють гроші, наклепи і грубість. Вінї демонструє, що «світова скорбота», яка охопила поета, має реальні підстави. Позитивний герой п'єси, член однієї з протестантських сект, говорить про стан душі Чаттертона: «Його хвороба чисто морального харак-

теру. Вона майже невиліковна, а в інших випадках є заразною. Це – страшна хвороба, яка насамперед вражає душі юні, що не знають спокуси у житті, охоплені любов'ю до справедливості і краси, а зустрічають на кожному кроці лише несправедливості і вади нашого погано влаштованого суспільства. Ця хвороба – ненависть до життя і жага смерті, уперте прагнення до самогубства». Таким чином, загибель 18-річного поета не лише результат збігу нещасливих обставин, але і певна філософська позиція. Однак у фіналі п'єси вона заперечується. Смерть Чаттертона губить Кітті Белл, яка помирає, залишивши двох маленьких діточок. Це вносить у п'єсу ще одну трагічну ноту.

Після 1835 р. Вінї, що був тоді разом з Гюго ватажком романтиків, відходить від активної літературної діяльності. Після його смерті були опубліковані декілька творів, написаних в останні десятиліття життя письменника. Серед них найвідоміший твір – вірш «Смерть вовка» (1843). Цей великий вірш написано в жанрі «філософської поеми». В основі сюжету – полювання на вовків. Але спосіб нарації надає йому філософської значущості. Епічність вірша і драматизм події (боротьба вовка з собаками і озброєними людьми, його загибель) створюють контраст. Він підкреслюється тим, що усе відбувається вночі на тлі природи, що спить мертвим сном. Мисливців вражає смерть вовка, вони не наважуються полювати на вовчицю і вовчат, що стоять неподалік. Останній погляд вовка багато що сказав ліричному герою. Це заклик до стоїчного, суворого ставлення до життя:

*«Покинь розумувати у марному свавіллі,
Будь мужнім завжди в стоїчній простоті,
Без нарікань і скарг, як я в своїм житті.
Благають і тремтять лиш боягузи ниці.
Злигоднів не цурайсь, твердий будь, наче з кричі,
З недолею змагайсь, як вся рідня моя,
Страждай без скарг, борись і мовчки вми, як я».*

(Переклад М. Терещенка)

Філософський висновок про спосіб буття людини на землі підводить підсумок думкам поета, що були висловлені у ранніх віршах, «Сен-Марі» та «Чаттертоні».

5. Творчість Альфреда де Мюссе

Альфред де Мюссе (1810–1857) – один з талановитих романтиків, що опинився поза угрупованнями, які боролися між собою. Для прийняття дійсності, притаманного Мюссе, характерними є іронія і песимізм, інтерес до камерної, особистісної теми. Мюссе виробив свій індивідуальний стиль. Для нього є характерними свобода, при-

родність, ясність думки, точність і образність порівнянь, наближена до розмовної, буденної мови побудова вірша. В цілому стиль Мюссе відрізняється легкістю і прозорістю. У 1829 р. Мюссе видав першу збірку творів «Іспанські та італійські повісті». У неї увійшли поеми «Дом Паес», «Каштани з вогню», «Порція», «Мардош» і декілька віршів. У збірці виявився притаманний французьким романтикам інтерес до південних країн. Там шукає поет пристрасних людей. У поемах і віршах, на противагу традиції Ламартіна, немає містичних мотивів і прагнення потрапити у потойбічний світ. Матеріальний світ, земні почуття, що доведені до пристрасті, злочину, – ось що є темою цих творів. Але про сильні, фатальні пристрасті Мюссе розповідає у притаманній йому іронічній манері. Скептичне сприйняття дійсності просякнуте насмішкою, є відмінною рисою збірки.

Жанр «драми для читання» набув розвитку у збірці «Спектакль у кріслі» (1832). Найбільш значущою у збірці є драматична поема «Уста і чаша». Її головний герой, юнак Карл Франк, вважає гордість єдиним достоїнством особистості. Він виступає проти патріархальної моралі, проти бога, вважає, що світом править не бог, а золото. Вже не люди сильних пристрастей, як у першій збірці, а люди ніби не від світу цього втілюють у собі риси ідеалу. Егоїзм Карла Франка викликає дещо іронічне ставлення Мюссе. У віршованій «Посвяті» до поеми викладені соціальні і літературно-естетичні погляди Мюссе. Він виходить з романтичного уявлення про поета як ватажка людства. Письменник закликає до широкого зображення дійсності. Однак для Мюссе Расін і Шекспір стоять в одному ряду, він не протиставляє Шекспірові класициста Расіна, який творив «за правилами». У драмах 1833–1834 рр. стиль Мюссе втрачає легкість, життєрадісність, навіть іронічність. Панують похмури, трагічні фарби. В історичній трагедії «Лоренцаччо» Мюссе використовує шекспірівські прийоми, надає охопленню дійсності незвичайної широти. Принцип романтичного історизму проявляється тут і у виборі об'єкту зображення, і у показі народу як рушійної сили історії, але сили пасивної. Головну увагу зосереджено на складному характері Лоренцаччо. Він готує вбивство дядька Алессандро, яке повинне стати сигналом для повстання. Але політична діяльність згубно впливає на Лоренцаччо, розбещує його. Він глибоко самотній і, здійснивши вбивство, переконується у цьому. Його колишні прибічники залишають його. У фіналі п'єси Лоренцаччо, який зневірився в усіх ідеалах, вбивають наймані вбивці. З часом Мюссе все більше відходив від романтичного театру. У статті «Про трагедію» (1838) він прямо закликає відродити класичну трагедію. Однак зразком для неї він обирає не Расіна, а Софокла. Матеріал для

трагедії Мюссе радить брати з національної історії, але у поезії він зберігає романтичні позиції. У 1835–1836 рр. він пише чотири вірша під загальною назвою «Ночі». У них він виступає як співець «світової скорботи». Доля людини – самотність. Страждання людської душі стають джерелом прекрасного, дозволяють людині прагнути до нескінченного, відірвавшись від усього земного.

Мюссе був видатним прозаїком. Особливо відомий його роман «Сповідь сина століття» (1836). Часто говорять, що в романі відбилися особисті стосунки Мюссе і видатної письменниці Жорж Санд, але назва демонструє, що в образі головного героя Октава він зобразив типові умонастрої молодих людей свого часу. Розчарування в любові веде Октава до розчарування в усьому світі, до «світової скорботи». Під впливом приятеля доктора Дежене, цинічної і аморальної людини, Октав відмовляється від усіх ідеалів, хоче стати меркантильним. Але існування без ідеалів, життя, сповнене задоволень, обертається духовною порожнечею. Герой опиняється на межі самогубства. Про це йдеться у перших двох частинах роману. Про можливе відродження героя розповідається в останніх трьох частинах. Сповнена релігійної віри та ідеальних прагнень дівчина Бригітта намагається воскресити ідеали Октава. Але роман закінчується трагічно, Октав, дізнавшись про почуття Бригітти до іншого, йде, щоб «з трьох людей, що страждали через нього, лише одна залишилася нещасливою». Герой залишається невилікуваним. Природа його хвороби розкрита у першій частині, де дається характеристика доби Реставрації: «Засуджені володарями світу на бездіяльність, ледарство і нудьгу, віддані у владу тупих педантів різного роду, юнаки бачили, як пінні хвилі, для боротьби з якими вони вже напружували свої м'язи, відступають перед ними». Люди поділилися на два табори: «захоплені уми замкнулися у хворобливих видіннях», а «люди плоті знали один клопіт – рахувати власні гроші». У цій атмосфері і розвивається хвороба усезагального розчарування, безнадійності і заперечення. Таким чином, «хвороба століття» має соціальний характер. Але у романі це залишається нерозкритим, зберігається зображення пристрастей, що притаманне романтизму.

Висновок. Своєрідність романтизму у Франції полягає насамперед у тому, що саме в країні, яка створила передумови для виникнення та розвитку цього загальноєвропейського руху, романтизм набув закінчених форм пізніше, аніж в інших європейських літературах. Загальнонаціональним явищем він стає лише у 20-ті рр. Причини цього полягають в особливостях національної долі романтизму у Франції. В історії французького романтизму ідеї всевладдя особис-

---

тості передувала думка про владу необхідності та фатуму над вільним волевиявленням, про марність індивідуальних прагнень. Якщо романтичні утопії у Німеччині та Англії були переважно поза сучасним світом, то будова французького романтизму перевірялася сучасністю. Л. Андреев пише, що «романтизм у Франції – країні гострої політичної боротьби – вимагав, як ніде, прикріплення до тієї чи іншої політичної партії та обов'язково з нею пов'язувався». Мова йшла про сучасну людину в сучасному суспільстві. Недарма твори називалися просто іменами «дітей століття»: «Дельфіна», «Оберіан», «Корінна», «Адольф» тощо. Ані в німецькій, ані в англійській романтичних літературах не було такої галереї сучасних героїв. Герой французького романтизму не лише сучасніший, але й як психологічний тип «звичайніший». У німців інтерес зосереджувався на особистості митця, англійці тяжіли до особистості бунтарської, увага ж французів була прикута до чисто людського страждання витончено-чуттєвої душі, яка приречена щохвилини стикатися із середовищем. Питання про роль поета і мистецтва і про їхні стосунки із суспільством постає у всій своїй романтичній гостроті лише у 30-ті рр. На початку століття генії Франції навіть не припускають думки про протилежність мистецтва і суспільного життя.

Творчість Оноре Бальзака

Дисципліна: Зарубіжна література (Зарубіжна література першої половини ХІХ ст.).

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальна: ознайомити студентів з особливостями творчого методу Бальзака, розкрити своєрідність його «Людської комедії», сформувати у студентів розуміння цілісної картини розвитку літератури першої половини ХІХ сторіччя.

Розвиваюча: розвивати вміння порівнювати естетичні явища, аналізувати прозові твори.

Виховна: виховувати естетичний смак, усвідомлення значення літератури для формування особистості.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури, теорія літератури, всесвітня історія.

Основні поняття: реалізм, романтичний метод, соціальний характер, художні засоби.

План

1. Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака.
2. Задум і структура «Людської комедії» Бальзака.
3. Картини французького суспільства в «Людській комедії». Образи нових володарів життя.
4. Образи переможців і невдах буржуазного суспільства у творах «Комедії».

Рекомендована література

1. Бахмутский В. «Отец Горио» Бальзака / В. Бахмутский. – М., 1970. – 111 с.
2. Гербстман А. И. Оноре Бальзак / А. И. Гербстман. – Л., 1972. – 119 с.
3. Елизарова М. Бальзак / М. Елизарова. – М., 1951. – 94 с.
4. Елизарова М. Е. История зарубежной литературы XIX века / М. Е. Елизарова и др. – М., 1972.
5. Історія зарубіжної літератури ХІХ – поч. ХХ століття / за ред. Г. Й. Давиденко, О. М. Чайки. – К., 2007. – 400 с.

6. Кучборская Е. П. Творчество Бальзака / Е. П. Кучборская. – М., 1970. – 255 с.
7. Муравьева Н. И. Оноре Бальзак / Н. И. Муравьева. – М., 1958. – 201 с.
8. Наливайко Д. С. Оноре Бальзак / Д. С. Наливайко. – К., 1985. – 198 с.
9. Обломиевский Д. Д. Бальзак. Этапы творческого пути / Д. Д. Обломиевский. – М., 1961. – 590 с.
10. Пронкевич О. В. Таємниці пансіону пані Воке / О. В. Пронкевич // Зарубіжна літ-ра в навч. закладах. – 1997. – № 8. – С. 29–33.
11. Пузиков А. Оноре Бальзак / А. Пузиков. – М., 1950. – 64 с.
12. Реизов Б. Г. Французский роман XIX века / Б. Г. Реизов. – М., 1977. – 308 с.
13. Черневич М. Н. История французской литературы / М. Н. Черневич и др. – М., 1965. – 639 с.
14. Щуренок Т. Життя і творчість О. де Бальзака. Бальзак і Україна / Т. Щуренок // Зарубіжна літ-ра. – 2003. – № 34, вересень. – С. 8–11.

Текст лекції

1. Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака

Творчість Оноре де Бальзака є вершиною європейського реалізму XIX сторіччя. Ніхто з європейських реалістів не зумів зробити такого глибокого і всебічного викриття буржуазного суспільства, як це зробив Бальзак у своїй «Людській комедії».

Оноре Бальзак народився в місті Турі 20 травня 1799 р. Батько Оноре, Франсуа Бальзак, колишній селянин, розбагатів під час першої французької революції внаслідок спекуляцій та афер.

1806 року Оноре віддали до Вандомського колежу. Вчився він погано. Таємно почитував Руссо і Дідро. Його вважали ледащим, нездібним учнем, часто саджали в карцер за читання заборонених книжок.

Хоча Оноре вабила до себе література, батьки хотіли бачити його юристом. Бальзак просить у свого батька два роки, щоб довести йому, що він має літературний хист. До кінця дворічного строку Бальзак створює віршовану трагедію «Кромвель», яка зазнала провалу на сімейній раді.

Однак Бальзака не покидає думка стати письменником. Боротьба Бальзака зі своєю родиною і всім буржуазним суспільством, яке вперто не хотіло визнавати його, триває до кінця його днів.

Життя Бальзака є яскравим свідченням того, як буржуазне суспільство перетворює митця на свого найманого працівника. Пись-

---

менник вважав, що література принесе йому багатство, славу і незалежність. Справді, популярність романів Бальзака була величезною, в останні роки його життя його романи охоче друкували. Видавці його творів наживались на ньому, а він майже до кінця життя не вилазив з боргів.

Особисте життя Бальзака було невдалим. Його одруження з польською графинєю Евеліною Ганською було нещасливим. Він узяв з нею шлюб на останньому році життя. У березні 1850 р. вони обвінчалися у Бердичеві, після чого переїхали до Парижа. Здоров'я письменника погіршилось, і в серпні 1850 р. його не стало.

Останні роки Бальзака цікаві для нас тим, що він провів їх в Україні. В цілому він прожив у нас більше двох років. Уперше він приїхав до Верховів під Бердичевом 13 вересня 1847 р. і пробув там до 1 лютого 1848 р., відвідавши в листопаді 1847 р. Київ, який справив на нього незабутнє враження. В кінці вересня 1848 р. Бальзак вдруге прибуває до Верховів і залишається там до 23 квітня 1850 р.

Стосунки Бальзака з Ганською становлять романтичний аспект біографії письменника. 28 лютого 1832 р. Бальзак отримав листа з Одеси з підписом «Іноземка». Потім ще були листи. Своє ім'я таємнича чужоземка відкрила письменникові лише згодом. Так у життя Бальзака увійшла графиня Евеліна Ганська, уроджена Ржевуська, тридцятирічна дружина багатого поміщика Ганського, який був старший від неї на двадцять два роки. Ганські мали численні маєтності в Україні, а мешкали вони постійно в помісті Верховівна неподалік від Бердичева.

Між Бальзаком і Ганською встановлюється жваве листування, а в кінці серпня 1833 р. відбулася їхня перша зустріч у Невшателі, а потім у Женеві (грудень 1833 р.) і в Парижі (травень-червень 1835 р.).

19 грудня 1843 р. Бальзак випадково дізнається про смерть Ганського. Давня мрія про одруження з «північною зіркою» стає реальністю і Бальзак розгортає активну діяльність у цьому напрямі, переборюючи не тільки зовнішні перешкоди, а й опір самої Ганської. Він домагається від Ганської згоди на одруження, але та й далі вагається. Врешті-решт, як пише Андре Моруа, «жалість, кохання і слава взяли гору, і вона дала згоду на шлюб».

14 березня 1850 р. Бальзак і Ганська обвінчалися у Бердичівському костелі св. Варвари. Наприкінці квітня того ж року вони виїхали до Парижа, куди Бальзак прибув у такому тяжкому стані, що довелося незабаром скликати консиліум лікарів. Однак медицина вже не могла допомогти, здоров'я письменника весь час погіршувалося, і в неділю 18 серпня 1850 р. він спочив вічним сном.

---

2. Задум і структура «Людської комедії» Бальзака

Справжня історія творчості Бальзака починається з 1829 року, коли побачив світ його роман «Шуани». Це був перший успіх. Роман розповідає про боротьбу вандейської контрреволюції з республіканцями в кінці 90-х рр. Бальзак намагається довести в романі, що шляхетність і моральна чистота людини не залежить від її політичних поглядів і тому шляхетні люди можуть бути як на стороні вандейців, так і на стороні республіканців. Однак насправді роман показує інше: неминучість перемоги республіканців над вандейцями, історичну закономірність перемоги революції над контрреволюцією.

1834 р. Бальзак задумав об'єднати все написане ним в один великий твір. Так виникла ідея створення «Людської комедії». Задум свій він втілював упродовж 30-40-х рр. Задум був грандіозним. Він прагнув написати «історію звичаїв» сучасної йому Франції, заявляючи при цьому, що «французьке суспільство має стати істориком, а він – тільки його секретарем».

Бальзак поділяє свою «Людську комедію» на три частини:

- 1) «Етюди звичаїв»;
- 2) «Філософські етюди»;
- 3) «Аналітичні етюди».

Перша частина складається з шести розділів:

- 1) «Сцени приватного життя» («Гобсек», «Батько Горіо», «Жінка тридцяти років», «Шлюбний контракт», «Полковник Шабер» та багато інших);
- 2) «Сцени провінційного життя» («Ежені Гранде», «Музей старожитностей», перша і третя частини роману «Втрачені ілюзії» та інші);
- 3) «Сцени паризького життя» («Цезар Бірото», «Торговий дім Нусінген», «Блиск і злигодні куртизанок» та інші);
- 4) «Сцени політичного життя» («Темна справа»);
- 5) «Сцени воєнного життя» («Шуани»);
- 6) «Сцени сільського життя» («Селяни», «Сільський лікар», «Сільський священик»).

Всього в першій частині було задумано 111 творів, написано 72.

Друга частина – «Філософські етюди» – не має підрозділів. Тут Бальзак задумав 27 романів і новел, написав 22: «Шагренева шкіра», «У пошуках абсолюту», «Невідомий шедевр», «Еліксир довголіття» та інші.

Третя частина – «Аналітичні етюди». Тут задумано п'ять творів, написано два – «Фізіологія шлюбу» і «Незлагоди подружнього життя».

Всього Бальзак мав намір написати 143 твори, виконав 95.

---

3. Картини французького суспільства в «Людській комедії».

Образи нових володарів життя

«Людська комедія» Бальзака є чудовою історією соціальних характеристик буржуазного суспільства. На передній план «Людської комедії» виведено нового «героя» епохи – банкіра, чудове втілення якого подається в образі Нусінгена. В образі Нусінгена ми зустрічаємось з типом хижака періоду Липневої монархії. Історія його така: спочатку він був маловідомим у Парижі власником торгової контори. Раптом він оголошує себе удаваним банкрутом, припинив платежі і на цьому розбагатів, став відомим в усій Франції. Чому такий успіх гарантовано Нусінгену? Тому що він вважає, що десять мільйонів краще ніж п'ять, тому що з них можна зробити тридцять, а з п'яти – тільки п'ятнадцять.

Нусінген – не єдиний образ буржуазного нагромаджувача капіталу. У «Людській комедії» ми зустрінемося з іншими образами – лихварем Гобсеком з однойменної повісті і батечком Гранде з роману «Ежені Гранде».

Гобсек – лихвар. Люди, подібні до нього, тримають у своїх руках комерсантів і ділків, аристократів і буржуа, письменників та акторів. У Гобсека паморочиться голова від того, що він може розпоряджатися долею цих людей, диктувати їм свої умови, бути свідком їхнього падіння і приниження.

У змалюванні образу Гобсека Бальзак надає перевагу романтичному методу. А ось образ батечка Гранде, створений автором через кілька років, подається зовсім інакше. Бальзак навіть не робить спроби романтизувати цю особистість.

Гранде – це великий земельний спекулянт, який нажився на розпродажу конфіскованих дворянських земель. Гранде придбав у маленькому провінційному Сомюрі виноградники. Мешканці містечка з повагою дивляться на Гранде. Вони вважають його республіканцем, патріотом, носієм нових ідей у той час, коли його найбільше цікавлять виноградники. Історія збагачення Гранде – це історія перетворення золота в головний важіль суспільного життя при капіталізмі.

Разом з багатством у Гранде зростали і його авторитет і популярність серед сомюрьських буржуа. Хоч він і висмоктує з них всі соки, все ж він викликає у них щось на зразок патріотичної гордості. Єдина пристрасть Гранде – жадоба до наживи – вбила в ньому всі людські почуття. Доля його ближніх цікавить його тільки з точки зору їхнього ставлення до його багатства.

Головний герой роману – батько Ежені. Жадоба грошей заповонила душу Фелікса Гранде, знищила в ньому всі людські почут-

тя. Звістка про самогубство брата анітрохи не зворушує його, йому байдужа доля осиротілого небожа, якого він поспішає відправити до Індії. Дружину і доньку скупердяга Гранде залишає без найнеобхіднішого, заощаджує навіть на візитах лікаря. Своїй звичайній байдужості до помираючої дружини він зраджує лише тоді, коли дізнається, що її смерть загрожує можливістю розподілу майна, бо саме Ежені є законною спадкоємицею матері. Єдина людина, до якої він не байдужий – це його дочка Ежені. І то лише через те, що в її особі він вбачає спадкоємицю нагромадженого багатства.

Пристрасть до накопичення Фелікса Гранде стає причиною передчасної смерті дружини і втраченого життя Ежені, якій батько відмовив у природному праві кохати і бути коханою. Тією самою пристрастю пояснюється і сумна еволюція Шарля Гранде, який прибув до свого дядька незіпсованим юнаком, а повернувся з Індії жорстоким і зажерливим ділком.

Сомюрському мільйонеру протиставляється його дочка Ежені. Вона байдужа до золота, наділена високою духовністю, прагне бути щасливою. Саме це штовхає її на конфлікт з батьком. Джерелом драматичної колізії є її кохання до кузена Шарля. У боротьбі за Шарля вона проявляє рідкісну наполегливість. Але старий Гранде перехитрив молодих людей, відправивши небожа за золотом до далекої Індії. Якщо щастя й не завітало до Ежені, то тільки тому, що Шарль зрадив щире кохання заради грошей і соціального становища. Втративши разом з коханням і сенс життя, душевно спустошена Ежені продовжує існувати, слідуючи заповітові свого батька: «Незважаючи на 800 тис. ліврів доходу, вона живе так само, як жила раніше бідна Ежені Гранде, топить піч у своїй кімнаті тільки в ті дні, коли дозволяв їй батько... Завжди одягнена, як одягалась її мати. Сомюрський будинок, без сонця, без тепла, постійно наповнений меланхолії – відображення її життя».

Ось такою сумною є історія Ежені Гранде, історія жінки, яку природа створила, щоб вона зазнала сімейного й материнського щастя, але через деспота-батька вона «...не отримала ні чоловіка, ні дітей, ні родини».

Особливе місце в галереї образів Бальзака займає каторжанин Вотрен. Він з'являється в романах під різними іменами. Вотрен – це злочинець, що втік з каторги і якого розшукує поліція. Однак його образ соціально узагальнений. Вотрена введено в «Людську комедію» для того, щоб викрити ті хижацькі принципи, за якими живе все суспільство, адже більшість лицемірно приховує їх під маскою фальши-

---

вої доброчесності або релігії. А Вотрен і не думає прикриватись лицемірством або якоюсь там міщанською мораллю. Він відверто і грубо проповідує свої життєві «принципи», торгує людською совістю, йде на злочин, пускає в хід усі засоби. Буржуазне суспільство переслідує Вотрена за те, що той дуже добре пізнав його закони. Цікаво закінчується історія Вотрена в романі «Блиск і злиденність куртизанок». Пройшовши шлях злочинів і каторги, Вотрен іде на службу до поліції. Бальзак тим самим підкреслює, що між буржуазним законом і беззаконням немає жодної різниці.

4. Образи переможців і невдах буржуазного суспільства у творах «Комедії»

У своїй серії романів Бальзак показує, як з наївного юнака з соціальними ілюзіями і хорошими здібностями буржуазним суспільством формується або спритний, безжалісний ділок (Ежен де Растіньяк, Шарль Гранде) або ж такі юнаки зазнають ганебної поразки й гинуть (Люсьєн Шардон, Рафаель).

В образі Ежена де Растіньяка ми простежуємо його шлях до кар'єри. У нього дуже скоро відбувся процес «втрати ілюзій», що благополуччя немовби можна здобути чесним шляхом. У романі «Батько Горіо» Растіньяк все ще вірить у добро, пишається своєю чесністю. Растіньяк приїждає до Парижа, щоб зробити кар'єру, вступає на юридичний факультет. За походженням він аристократ, а за соціальним становищем – він бідняк, мешканець пансіонату матінки Воке. На Растіньяка впливають одночасно і віконтеса де Босеан, і каторжник Вотрен. У висловлюваннях його «вчителів» багато спільного. Це лицемірство і цинізм. Таку «школу» проходить Ежен де Растіньяк.

Спочатку його мучить совість, коли він виманює у своїх сестер жалюгідні гроші або змушений брати гроші у своєї коханки Дельфіни Нусінген. З часом Растіньяк стає все менш розбірливим у засобах.

В інших творах: «Торговий дім Нусінген», «Втрачені ілюзії», «Шагренева шкіра» Растіньяк зображений зовсім іншою людиною. У «Торговому домі Нусінген» ми бачимо перші успіхи Растіньяка; скориставшись допомогою чоловіка своєї коханки, барона Нусінгена, він збиває собі капітал шляхом спритної гри на акціях. У «Шагреневій шкірі» він вже досвідчений ділок, який розстався з усіма ілюзіями. Він відвертий цинік, який бреше і лицемірить.

Вотрен штовхає Растіньяка на шлях злочину, бо інакше той не зробить собі кар'єри. Він каже йому, що у пані Воке мешкає бідна дівчина, яку багатий батько позбавив спадщини. Вона має брата, якого потрібно вбити на дуелі, а потім одружитись з дівчиною, бо гроші за-

---

лишаться їй. Однак Растіньяк ще не настільки зіпсований, щоб прийняти цей шлях.

Близьким до Растіньяка є образ іншого юнака, Шарля Гранде з роману «Ежені Гранде». Приїхавши з Парижа в провінцію до свого дядька, Шарль закохується у свою кузину Ежені, але скоро її забуває, потрапивши до Ост-Індії, де він робить все, щоб розбагатіти: він торгує неграми, лихварює, здійснює підробки. Про Ежені він згадує один тільки раз, коли дізнається, що вона успадкувала сімнадцять мільйонів. А сам він купив собі за здобуте в Індії золото бідну, але зате знатну дружину.

І Растіньяку, і Шарлю вдається досягти мети, здобути висоти буржуазного суспільства, отримати свою частку благ, але все це дістається за рахунок їхнього морального розтління.

Героям, яким пощастило вибратись на вершину соціальної піраміди, протиставляються в «Людській комедії» невдахи, які зазнають нищівної поразки у боротьбі з буржуазним суспільством. Яскравою є історія Люсьєна де Рюбампре, героя двох романів – «Втрачені ілюзії» та «Блиск і злиденність куртизанок».

Люсьєн – талановитий поет, який живе в провінції. Він щиро вірить, що досить йому з'явитись в Парижі, як його талант відчинить перед ним усі двері. Потрапивши до Парижа, він переконається, яким важким є шлях поета, якщо він хоче чесно працювати над розвитком свого таланту. Спочатку він не відмовляється від боротьби. В Парижі він потрапляє в гурток д'Артеза. Члени гуртка, серед них республіканець Мішель Кретьєн, переконують Люсьєна написати великий твір, видати його і здобути літературну славу. Люсьєн сповнений ентузіазму, він готовий працювати, зазнавати нестатків, голодувати. Але скоро на його шляху з'являються спокуси, яким він не може протистояти. Він бачить, що чесний шлях до слави надто довгий, а навколо нього люди роблять карколомну кар'єру упродовж кількох днів або тижнів. Для чого працювати так довго, коли за кілька днів можна покорити Париж і стати знаменитим? Вплив друзів із гуртка д'Артеза все слабшає, але зате перемагає інший світ, світ торгівців і спекулянтів, де панує жорстокий закон конкуренції. Цей літературний ринок представлено типовою фігурою журналіста Етьєна Лусто. Він теж колись був поетом, його спіткала невдача і він кинувся у вир літературної спекуляції.

Прилучившись до світу Лусто, Люсьєн на власному досвіді переконається, що в літературі діє той самий закон, що й на біржі й на ринку. Тут така сама спекуляція, розпуста, тільки об'єктом торгів ста-

---

ли не акції, а талант, совість, переконання журналіста. За допомогою цинічного Лусто Люсьєн перетворює свій талант у предмет торгу.

Люсьєну пощастило на деякий час стати популярним, коли він видав збірку своїх віршів. Його вважають найкращою і наймоднішою людиною в Парижі. Але фурор тривав недовго. Трясовина затягує його все глибше і глибше. Його фальшиві друзі готують йому духовну загибель. Він знову бідний і покинутий усіма. Йому нічого не залишається як повернутись на батьківщину. Історія Люсьєна на цьому не закінчується. Приїхавши додому і дізнавшись, що він став причиною арешту свого друга і швагра Давида Сешара, Люсьєн робить спробу накласти на себе руки. Від цього вчинку його рятує іспанський абат Карлос Еррера, він же Вотрен.

Поразки в цьому суспільстві зазнає вже зріла людина батько Горіо, герой однойменного роману. У батька Горіо немає таких великих претензій до суспільства, які були в Ежена де Растіньяка, Шарля Гранде або Люсьєна де Рюбампре. На відміну від них старий Горіо хоче відстояти свої найпростіші людські права: право любити своїх дітей і щоб вони любили його. Але це неможливо в умовах буржуазного суспільства. Про це свідчить яскрава історія батька Горіо.

У минулому це типовий буржуазний ділок, який вийшов з низів, зумів нажити багатство на торгівлі хлібом у роки французької революції.

Колишній вермішельщик, який не славився особливим розумом, все своє життя мав одне всепоглинаюче почуття – любов до своїх дочок – Анастазі та Дельфіні. Всі свої статки він тратить на них, через що потрапляє в пансіон пані Воке – притулок для бідних.

Старий Горіо підтримує прагнення своїх дочок до світських насолод, він не шкодує для них нічого, віддає їм останні гроші, як мала дитина радіє кожному успіху своїх дочок. Натомість він хоче зовсім небагато: щоб і вони любили його. Але виявляється, що любити розореного батька, який мешкає в жалюгідному пансіоні пані Воке, для його дочок ганебно, – адже вони можуть заплямувати свою репутацію, а успіх у вищому світі для них понад усе.

Дочки хочуть жити так, як живуть усі навколо них, а батько вимагає, щоб вони поставили любов до нього вище за світське товариство, багатство та життєвий успіх. У передсмертному маренні старий коротко формулює суть своєї драми: «Гроші дають усе, навіть дочок».

Похорон старого Горіо – це моторошна картина. Два бідних студенти, Растіньяк і Б'яншон, на останні копійки купують домовину, наймають прості дроги і відвозять старого на цвинтар Пер ла Шез. За дрогами їдуть дві карети з фамільними гербами. Це карети його

дочок, однак вони порожні, тому що дочки не змогли приїхати на похорон батька, щоб не зіпсувати слізьми колір обличчя.

Роман «Батько Горіо» є одним з найкращих романів Бальзака – і за майстерністю композиції, і за крайньою концентрованістю дії, і за незвичайною економією художніх засобів.

До того ж у романі від початку й до кінця витримано протиставлення двох соціальних світів: зверху буржуазне й аристократичне світське товариство, знизу – пансіон Воке – світ злиднів, паризьке дно. Світське великопанське товариство очолює представниця Сен-Жерменського передмістя віконтеса де Босеан, а знедолених парижан – власниця пансіону пані Воке. Ці два світи тісно переплетені між собою. Це добре видно на долі Растіньяка, який одночасно належить і до першого, і до другого світу.

Висновки. Головна тема, яка об'єднала всі твори Оноре Бальзака в «Людську комедію» – прагнення автора пояснити закономірності буття. Це значить, що письменника цікавили не лише окремі теми і проблеми, але й взаємозв'язок цих проблем, а також формування особистості під впливом соціального середовища. Такий підхід дозволив Бальзакові зробити певні висновки про деградацію людини в буржуазному суспільстві. Зрештою, автор «Людської комедії» не абсолютизує вплив середовища, і герой самостійно обирає свій шлях. Внутрішнім рушієм подій і вчинків героїв є людське прагнення до збагачення.

«Людську комедію» побудовано за принципом циклічності – більшість дійових осіб переходять із твору в твір, виступаючи головними персонажами в одних і епізодичними – в інших. Бальзак охоче відмовляється від сюжету, де біографія того чи іншого героя дається повністю. «Людську комедію» можна вважати циклом творів, а не епопеєю, для якої характерна наявність стрижневих героїв та спільного сюжету, чого немає у Бальзака. Найскладнішим варіантом циклічної єдності є об'єднання в єдине ціле творів різних жанрів (романів, повістей, новел, нарисів). У цьому разі велика кількість персонажів, масштабність узагальнень письменника дають підстави вважати «Людську комедію» Оноре Бальзака епопеєю.

Співець «золотої середини»

Дисципліна: Зарубіжна література (Античність).

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: розкрити значення творчості Горація для римської культури і для розвитку світової літератури, визначити своєрідність його літературної спадщини в історико-генетичному та історико-функціональному планах, проаналізувати жанрове розмаїття творчості античного митця, допомогти відчутти її художню довершеність, актуальність, психологічну та інтелектуальну глибину .

Розвиваючі: розвивати вміння порівнювати естетичні явища, аналізувати та інтерпретувати художні твори

Виховні: виховувати естетичний смак, риси волелюбної, творчої особистості, почуття патріотизму.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури, теорія літератури, всесвітня історія, філософія, релігієзнавство, мистецтвознавство.

Основні поняття: буколічна література, еклога, епічна поема, дидактична поема, травестія.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Між владою і призначенням.
2. У пошуках «золотої середини»: *Еподи, Оди, Послання*.
3. Горацій і Україна.

Рекомендована література

1. Гаспаров М. Л. От классицизма к «новому стилю»: [Греческая и римская литература I в. н. э.] // История всемирной литературы: В 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1983–1994. – На титл. л. изд.: История всемирной литературы: в 9 т. Т. 1. – 1983.
2. Корж Н. Г. Переклади творів Горація на Україні (XVIII–XIX ст.) / Н. Г. Корж // Іноземна філологія. – Львів, 1970. – № 8. – С. 68–73. – (Питання класичної філології ; вип. 20).

3. Косянчук О. О. Вплив лірики Горация на українську одичну поезію XVIII – поч. XIX ст. / О. О. Косянчук // *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – Вип. 5, ч. 2. – С. 169–173.
4. Полонская К.П. Римские поэты эпохи принципата Августа / К.П. Полонская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 105 с.
5. Радченко О. А. Іманентний погляд на поетику од Горация / О. А. Радченко // *Література та культура Полісся*. – 2013. – Вип. 72. – С. 42-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkr_2013_72_8.
6. Содомора А. Власні імена в поетичних образах Горациєвих од / Андрій Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1983. – Вип. 19. – С. 93–101.
7. Содомора А. Гораций і його поетична творчість / Андрій Содомора // *Квінт Гораций Флакк. Твори* / А. Содомора ; пер. з лат. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–13.
8. Содомора А. Жива античність / Андрій Содомора. – К. : Молодь, 1983. – 230 с.
9. Содомора А. Концепція людської діяльності в поетичних образах оди Горация «До Мецената» / Андрій Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1978. – Вип. 49. – С. 115–122.
10. Содомора А. Наодинці зі словом / Андрій Содомора. – Львів : Літопис, 1999. – 457 с.
11. Содомора А. Поєднання слів як засіб творення образів у поезії Горация / Андрій Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1980. – Вип. 60. – С. 145–155.
12. Содомора А. Простір як елемент образності в поезії Горация / Андрій Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1984. – Вип. 74. – С. 111–117.
13. Содомора А. Світлотіньові і кольорові контрасти в поезії Горация / Андрій Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1979. – Вип. 55. – С. 118–127.
14. Содомора А. Студії одного вірша / Андрій Содомора. – Львів : Літопис, 2006. – 364 с.
15. Содомора А. Час у поезії Горация / А. Содомора // *Іноземна філологія* : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1977. – Вип. 45. – С. 75–82.
16. Содомора А. *Sub aliena umbra* («Під чужою тінню») : [роман-есе] / Андрій Содомора. – Львів : Літопис, 2000. – 334 с.

17. Чернишова Т. М. Про «золоту середину» Квінта Горация Флакка / Т. М. Чернишова // Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., 1980. – № 60. – с. 69-72.
18. Albrecht A. Abriss der römischen Literaturgeschichte / A. Albrecht. – Leipzig : Reklamverlag, 1994. – Bd. 2. – 774 S.
19. Körner R. Wybór poezji Q. Horatiusa Flaccusa / R. Körner. – Lwów : Uniwersytet, 1930. – 185 s.
20. Winniczuk L. Rzym u poetów augustowskich / L. Winniczuk // Filomata. – Lwow, 1938. – S. 99–107.

Тексти

1. Гораций Квинт Флакк. Оды. Эподы. // Античная лирика. Пер. с древнегр. и латин. Вступ. статья С. Шервинского. – М.: Худ. лит-ра, 1968. – С. 370–426 (Библиотека всемирной литературы. Т. 4).
2. Гораций Квінт Флакк. Оди. Еподи. // Зеров М.К. Твори: В 2 т. – Т. 1.: Поезії. Переклади / Упор.: Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – С. 282–306.
3. Гораций Квінт Флакк. Твори // Від античності до класицизму: Хрестоматія / Упор. Ю.І. Ковбасенко, Л.В. Ковбасенко, Л.І. Кулікова. – К. : УАВЗЛ, 2003. – С. 127–134.
4. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах. Хрестоматія / Укладач В. Маслюк. – Львів : Видавництво «Світ», 2000. – 328 с.
5. З римської поезії: Поетичні переклади Миколи Зерова // Зеров М.К. Твори: В 2 т. – Т.1.: Поезії. Переклади / Упор.: Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – С.128–383.
6. Horatii Flacci Q. Carmina. / Q.F. Horatius ; ed. by L. Mueller. – Wien : Editio stereotypa minor, 1930. – 303 S.

Текст лекції

1. Між владою і призначенням

Ідеалами міри і золоті середини керувався в своїй творчості один із найславніших поетів епохи – Августа Квінт Гораций Флакк.

Відомості про життя Горация ми знаходимо як в творах самого поета, так у свідченнях стародавніх біографів. У цьому плані неабияке значення для нас має життєпис Светонія (65-130 р. н. е.) «Vita Q. Horatii Flacci» з його книги – «De viris illustribus».

Народився Квінт Гораций Флакк 8 грудня 65 р. до н. е. в час консульства Луція Аурелія Котти і Л. Манлія Торквата у римській військовій колонії Венусії, маленькому містечку недалеко від кордонів

Апулії і Луканії. Він походив із низів: батько – вільновідпущений – мав посаду публічного збирача податків і жив на скромні доходи його маленького маєтку. Матір Горація була грецькою невільницею, про яку Горацій ніколи і не згадував. Її місце в перші роки дитинства зайняла нянька Пулія, а потім – батько, який доклав максимальних зусиль для формування характеру сина.

У Горація не залишилися спогадів про його дитинство, хіба що про казкове видіння на горі Вольтур і про земляка Офеллу, який проживав недалеко від Венусії. Сама ж Венусія залишиться для поета найдорожчим спомином. Блакитне італійське небо, на його тлі – верхи порослих лісом гір, невеликі поселення, що, мов орлині гнізда, туляться по крутосхилах; потужний гомін грізного у весняне повноводдя Авфіда й дзюрчання прозорого, мов кришталь, Бандусійського струмка, – все це постане потім у карбованих рядках його пісень-од, відгукнеться в їхньому дзвінку повнозвуччі. Впродовж усього життя поет прислухатиметься до голосу природи й відмежовуватиметься від тих, «хто в гаю бачить лиш дрова», для кого наймилозвучніше серед усіх слів – «гроші»; над усе цінуватиме він спілкування з людьми, котрі «відчувають однією з ним душею».

Батько з дитинства привичаїв хлопця до моральності й поміркованості й не хотів віддавати його в звичайну школу Флавія у Венусії, оскільки побачив у ньому обдарованість. Крім того, він не хотів контактів сина з гордовитими нащадками ветеранів Сулли, які переселилися до Венусії. Він переїжджає з сином до Рима і забезпечує його навчання в аристократичній гімназії Орбіліуса, де навчалися діти сенаторів і вершників. Рим приголомшив Горація. Звиклий до тихої Венусії, хлопчина розгубився у гомінкому, величезному місті, яке вражало і своїми пишнотами – величавими храмами, статуями, колонадами, і нужденними дільницями, де тулилась міська біднота – плебс. Сюди напливав і розорений сільський люд, чиї окрайки землі поглиналися обширами величезних володінь – латифундій, де господарювали розбагатілі землевласники. Разючий контраст між містом і селом позначиться на всій творчості Горація. В селі він шукатиме злагоди з самим собою і дозвілля для праці над словом, у місті – приглядатиметься до «барв життя». Відчуваючи цю болісну роздвоєність, він сам назве себе «співцем двообразним» (Оди, книга II, 20), лебедем, Аполлоновим птахом, який ширяє в піднебессі, і людиною котра мусить залишитись на землі, щоб зблизька бачити життя. Важко довелося б хлопцеві у Римі, коли б не батькова чуйність: він зігрівав одинака теплотою свого серця, не надокучав йому повчанням, а виховував на живих прикладах – людських чеснотах чи хибах. «Глянь ось

на цього... Глянь на того...» – все життя вчуватиметься поетові батьків голос. І не було в ньому зловтіхи, радше співчуття до тих, кого понівечив розпусний Рим. «З мене досить, коли передам тобі звичаї предків, коли вбережу життя й чесне ім'я твоє, поки ти потребуєш опікуна. Далі – плавай вже сам, без корка», – наставляв він сина (Сатири, книга I, 6). Сам того не підозрюючи, батько вже тоді плекав у ньому хист майбутнього сатирика, незлобливого, але меткого на око и дотепного поета, що візьме собі за девіз: «Сміючись, говорити правду».

На противагу лагідному батькові, Горацій вчитель, Орбілій з Беневента, був суворий, часто брався за різку. Горацій його назве потім «*plagosus*» (той, який січе різками).

Освіту, проте, у школі Орбілія учні здобували ґрунтовну, вивчали граматику, поезію, філософію та риторику – красномовство. Майбутній поет вивчає творчість Лівія Андроніка, Еннія, Пакувія. В Римі Горацій оволодів грецькою мовою, читав «Іліаду», з якою не розлучався і в похилому віці. Грецькою й сам почав писати свої перші вірші.

Доволі великий побічний прибуток дав батькові Горацію можливість подбати про зовнішній вишкіл сина і захистити його від насмішок його багатьох міських товаришів. Але головним завданням посеред цього спокусливого блиску вважав зберегти у сина стародавню порядність і чистоту серця. Його манера споглядати інших передалася Горацію від батька, який застерігав його триматися оддалік при всіх можливих ситуаціях, навчав налагоджувати добрі відносини з людьми і тим самим дав Горацію поштовх до сатири.

Горацій зберіг про батька найтепліші спогади: він називає його найкращим із батьків, і коли його заздрісники скептично говорили про нього як про сина вільновідпущеного, він відповідав: «*Nil me raeniteat sanum patris*» (мені не соромно за походження батька).

Рим на цей час був ареною безперервної боротьби і місцем політичного суперництва різних партій і особистостей. Ще були свіжі в пам'яті сліди диктатури Сулли (138–72 р. до н. е.), яка була сповнена насильства і крові, ще точилася непримиренна боротьба між релігійною і консервативними партіями, а вже насувалася нова буря: 63 рік – змова Катіліни; 60 р. – тріумвірат Цезаря, Помпея і Красса, наступні їх змагання за принципат; змови Клодія, Мілона, Ватінія. Нарешті – вибух громадянської війни між Цезарем і Помпеем (49 р.), яка закінчилася в 45 р. перемогою і єдиновладдям Цезаря. На якийсь час настало перемир'я.

Цей період був періодом ідеалізацій минулого і закликів до національного відродження, модного захоплення філософією Платона і Епікура.

Одначе Рим на той час не міг дати завершеної освіти. Той, хто хотів поглибити свої знання з філософії, вдосконалитись у красномовстві, краще оволодіти грецькою мовою, повинен був рушати до Афін, що залишались осередком інтелектуального життя античного світу. Після того, коли Горацій одягнув *toga virilis* (чоловічу тогу), тобто досягнув повноліття, він вирушає разом з юнаками з багатих сімей в Афіни, які вважались на той час центром вищої освіти. Там були найвідоміші оратори і філософи. Але все, що вивчалось, подавалося в широкому руслі філософії. Пошук людської досконалості був спрямований усередину самого себе. При вивченні риторики акцент робився на майбутню діяльність у політичному житті. Юнаки готували себе не для того, щоб оволодіти певною професією, а щоб бути обізнаними в державних справах (*politiores humanitatis participes fierent*).

Набути знань в інших сферах життя сподівалися пізніше в перипетіях політичного життя і в спілкуванні з відомими римськими мужами.

Горацій рано переконався, що лише через філософію можна стати справжньою людиною (*Aeque pauperibus prodest, locupletibus aequae, Aeque neclectum pueris senibusque posebit*).

Знання набуті в Афінах, мали вплив на все його життя, як і на творчість. Серед його вчителів були Теомнест, який очолював академію, і перипатетик Кратіп. Горація найбільше цікавила діалектика, тобто мистецтво пошуку правди в живій бесіді, а також етика – наука, що досліджує звичаї, вчить відрізняти «прекрасне від шкідливого». Він слухає перипатетиків (послідовників Аристотеля), вивчає настанови прихильників Платонової Академії, знайомиться з епікурейською філософією. Та хоч якими авторитетними були афінські наставники, Горацій прагне керуватися власним розумом і ніколи, за його словами, «не присягатиме на вірність тій чи іншій школі». Щоправда, самостійних філософських засад він так і не виробив, хитаючись переважно між закликами епікурейців до затишного споглядального життя та суворими настановами стоїків.

В Афінах Горацій вперше взяв до рук твори славетних давньогрецьких ліриків – Архілоха, Алкея, Сапфо. Перед ним відкрився світ бездоганної за формою, палкої, наснаженої громадянськими мотивами поезії. Любов до неї ніколи не згасне в його душі, він радитиме своїм співвітчизникам, не завжди охочим до копіткої праці над словом:

...на грецьких поетів рівняйтесь,

Їх перечитуйте вдень і вночі, не skleпляючи ока!

(Поетичне мистецтво).

Саме в Афінах Горацій починає писати перші вірші грецькою мовою. Однак убивство Цезаря 15 березня 44 р. спровокувало нову громадянську війну і воскресило надії республіканців, які зібралися на чолі з Брутом у Македонії. В кінці серпня 44 р. Брут з'являється в Афінах і групує навколо себе римську молодь, яка тяжіла до консервативно-республіканських кіл, і готується до вирішальної битви з цезаріанцями.

Горацій скоріше через солідарність із колегами, ніж із переконання вступав у військо Брута, де отримує військове звання *tribunus militum*. Проте у битві під Філіппами (42 р.) захисники республіканської свободи зазнали повної поразки. Горацій, як і інші воїни, тікає з поля бою.

Горацій, як він сам зізнається, не був народжений, щоб стати героєм (*Militiae quamquam piger et malus, utilis urbi*). Після невдалого завершення війни він не вступає в партію Секста Помпея, а повертається після амністії 41 р. до Рима. Батько помер, батьківське помістя віддане переможцям війни у Венусії (оскільки Венусія входила в число 18 міст, розданих як подарунки за хоробрість).

Використавши скромні рештки, він отримує посаду квесторського писаря (*scriba quaestorius*). Бідність, в якій він тоді жив, суперечність між його покликанням і посадою, а також тодішній час, який характеризувався неспокоєм як у політичному, так і в соціальному житті, де зникли мораль, а мистецтво і наука були в занепаді, викликали в поета глибоке розчарування, яке проявилось в його перших еподах і сатирах (*paupertas impulit audax, ut versus facerem*) (зухвала бідність підштовхнула, щоб я писав вірші) (Ероди, книга II, 2, 49). Духовна потреба теж стала ваговим стимулом, який спонукав Горація до творчості.

Кілька сатир і еподів Горація чи то через гостру критику, чи через новизну жанру були сприйняті неоднозначно, але звернули на себе увагу Вергілія і Варія, які на той час користувалися високим авторитетом у літературних колах. Вергілій і Варій представили його в 38 році Цільнію Меценату, який був могутнім покровителем всіх освічених людей, і стали найщирішими друзями поета, про що він неодноразово говорить у своїх творах.

Однак Горацій спочатку не справив враження на Мецената. Лише через 9 довгих місяців Меценат знову викликав поета і він незабаром із члена його літературного кола став товаришем на все життя: *Quem rodunt libertino patre natum, nunc quia sum tibi Maecenas convictor*.

Горацій був невисокого росту, дужий (*corporis exigui, praecanum, solibus aptum*), мав чорні очі і темне волосся, яке вже в 40 років по-

---

сивіло (*reddes forte latus, nigros angusta fronte capillos*). Дотепний, оратор з почуттям гумору, веселий, чим і завоював симпатію Мецената (*reddes dulce loqui, reddes ridere decorum*). У 37 р. Гораций і Меценат вирушають у дипломатичну подорож до Брундізія. Через два роки поет присвячує Меценату свого первістка – першу книгу сатир (35 р.). Меценат же в подяку дарує поету віллу і маєток в Сабінських горах. Обслуговуючий персонал на вілі складався з управляючого, економки, багатьох служанок і восьми рабів.

Ця вілла знаходилася на південному заході від гори Лукретіл, з вершини якої відкривався прекрасний вид на гори і долини. Там Гораций знаходив затишок в спекотне літо, відпочивав від шуму і гамору. Разом з тим, ця місцевість навівала йому спогади, пов'язані з дитинством. Недалеко протікав струмок Дігенція. До вілли прилягав ліс, досить великий, не раз згадуваний поетом в одах, написаних після самотніх прогулянок по ньому.

Таким чином, здійснилося його заповітне бажання мати вільне від турбот життя. Та не випало поетові горнутися лише до тих гір, не судилося втішатися повнотою щастя: ніхто не може бути «всебічно щасливим», хіба що вигаданий філософами-стоїками «мудрець»... Поета владно кличе Рим – до Мецената, до самого Октавіана, якому надано почесне прізвисько Август (тобто «звеличений божеством»). Перемігши в морській битві Секста Помпея, а потім Антонія, підкоривши Александрію, Октавіан-Август в 30-х роках до н. е. закріплює за собою верховну владу, хоча формально й оголошує про відновлення старої Республіки. Ці події знайшли відгук у творах поета, зокрема велику радість в його оді: *Nunc est bibendum*, пройнятою великою радістю і подякою Августу. Гораций повинен відгукуватися на всі важливі події, він мусить виправдати довір'я й доброту Мецената, як це зробив Вергілій, склавши «Енеїду» – монументальну хвалу діянням римського народу й принципатові Октавіана-Августа. Кличе його в Рим і якийсь внутрішній голос, а можливо, – голос батька, що вчив його плавати в тому безкрайому життєвому морі.

Протягом десяти років, які поет ділив між сабінським закутком та Римом, поступово виникають три книги од. Саме в них Гораций бачить своє безсмертя, і найбільшою своєю заслугою вважає те, що заспівав «на італійський лад еолійську пісню», маючи на увазі пісенну творчість знаменитих давньогрецьких поетів з Лесбосу – Алкея і Сапфо (VII ст. до н. е.).

Гораций не прийняв пропозицій Августа про надання йому вигідної посади особистого секретаря, бо надто високо цінував незалежність, але своїм пером завжди непохитно стояв на боці Августа. Свій

вільний час Горацій проводив у товаристві друзів, у співі, літературних дискусіях.

Багатолюдний Рим знав поета в обличчя. І коли той з'являвся на його вулицях – невисокий на зріст, посивілий, заглиблений у свої думки, перехожі вказували на нього пальцем: «Ось він, перший лірик Риму». Горацій найчастіше прямував звичною дорогою на Есквілінський пагорб, де височів багатий палац зі стрімкою вежею. Тут ждав його Меценат, виснажений хворобливим безсонням, дратівливий. Очікував похвал Август. І не тільки похвал: він пропонує поетові бути його особистим секретарем. Горацій відмовляється. Натомість виконує інше важливе доручення імператора: складає «Пісню вікового свята», що виконувалась в 17 році до н. е. на «ювілейних іграх» – найвеличнішому загальноримському торжестві. Незабаром Август вимагає від лірика похвал своїм пасинкам Тіберію і Друзу за їхні перемоги над альпійськими племенами. А ще через якийсь час, невдоволений тим, що Горацій, видавши книгу філософських послань, не адресував йому жодного з них, пише поетові таке: «Знай, що я гніваюсь на тебе, бо в багатьох такого роду творах ти не ведеш мову передусім зі мною. Чи боїшся, що заживеш у потомках лихої слави через те, що був близьким до мене?». Нагадування було недвозначним, і Горацій хоч і закінчив третю книгу од славнозвісним «Пам'ятником», а книгу послань – поетичним автопортретом, береться поправити свою неухвагу до принцепса. Так виникає остання, четверта книга од, складена у віці, на поетову думку, не підходящому для такого жанру, з традиційними для нього любовними мотивами. Так з'являється найбільше з Горацієвих послань – послання до Августа, у якому, щоправда, поет порушує не політичні, а літературні питання, чим, мабуть, не дуже зрадував високого адресата.

Горацій основним своїм жанром у пізньому віці вважав послання. Він сам виплекав цей жанр і почувався в ньому найвільніше. Та молоді поети, яких на той час у Римі було чимало, не дуже прислухались до тих Горацієвих настанов. Молодь, що не звідала на собі лихоліття, втішаючись плодами тривалого миру, поспішала піднятися до слави не такими стрімкими й тернистими стежками, на які їх скеровував Горацій. Молоді не цінували тонкої майстерності його поезії, та й до прихованого в ній болю були глухі.

«Віщий співець» римського народу все гостріше відчував свою самотність. Слова «вигнання», «забуття» вже й раніше зустрічалися в його творах, а тепер, коли вже не стало його найкращих друзів – Вергілія, Варія, коли й Меценат у своєму хворобливому безсонні доживав віку, Горацієві було, мабуть, нелегко: адже він над усе цінував

дружбу та лагідні бесіди. Восени 8 року до н. е. помер Меценат. Меценат, помираючи, просив Августа: про Горація Флакка пам'ятай, як про мене (Horatii Flacci, ut mei, esto memor).

А ще задовго до цієї осені Горацій писав йому:

*Коли ж – о горе! – ти б відійшов-таки
Раніше, взявши й частку мого ества –
Каліка, сам собі не милий,
Я залишився б... та ні: в цю днину
Й мене б не стало...*

(Оди, книга II, 17)

Горацій наче передчував, що цієї ж осені, 27 листопада, й сам буде похований побіч могили свого друга на Есквілінському пагорбі. Син вільновідпущеника – біля «нащадка давніх володарів».

*Горацій-лірик так віщував собі безсмертя:
Смерті весь не скорюсь: не западе в імлю
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти, поки з Весталкою
Йтиме понтифік-жрець до Капітолію.*

(Оди, книга III, 30)

2. У пошуках золотої середини

«Незрівнянний майстер поетичного слова» Горацій чи не вперше звернув на себе увагу майбутніх шанувальників своїми еподами та сатирами, які писав майже одночасно.

Еподи, дослівно *присіви*, складені переважно ямбами, де після довгого вірша, наче його відгомін, йде коротший. Написані вони під явним впливом елліна Архілоха. Щоправда, Горацій відразу заявив, що його вірші схожі на Архілохові лише формою, а не змістом (згадаймо, що, за легендою, Архілох своїми ямбами довів до самогубства свого земляка Лікамба, який порушив свою обіцянку віддати свою доньку Ніобу за поета): «...Запозичив я дух Архілоха, / Ритми його, а не зміст, не слова, що Лікамба карали».

Збірка «Еподи» (видані в 31–30 рр. до н. е.) складається із 17 віршів, написаних на актуальні політичні й особисті теми (випади проти окремих осіб, вірші любовної тематики). Твори дають уявлення про політичну й духовну еволюції поета, що знайшла вираження в переході на позиції цезаризму (еподи 7, 16, 9). Поезії цієї збірки умовно можна поділити на еподи:

- політичного спрямування;
- на літературні теми;
- соціального спрямування.

Деякі еподи своїм змістом близькі до сатир. У них Гораций нерідко вдається до прийому, характерного для цього жанру, – думки автора висловлюють особи, які беруть участь у діалозі або монологі. В ранніх Горацийових еподах домінує притаманна цьому жанрові їдка насмішка – над розбагатілим вискочнем (епод 4), лихварем (епод 2), «чарівницею» Канідією (епод 5), заздрисним та бездарним поетом (епод 6) тощо. Пізніше поет розповідає в еподах про себе, пише про кохання, а головне – на повен голос висловлює своє занепокоєння долею Риму. Тим самим він відмежовується від так званих «нових поетів», зокрема Катутла, що брали за взірць александрійську поезію, яка не виходила за межі камерних тем.

Гораций, не вагаючись, називає злочинцями тих, хто знову бегрить свої мечі братньою кров'ю (йдеться про сутичку Луція Антонія з Октавіаном у Перузінській війні (41-40 рр. до н. е.):

Куди, куди, злочинці? Нащо знов мечі

Ви з піхов добуваєте?

Поет уболіває за своїх співвітчизників:

Друге в усобицях тих змарнувалося вже покоління.

Під власною вагою велет Рим паде.

(Епод 16, 1-2)

Еподи, темою яких є заклик до насолоди, як заявляють деякі дослідники, розчистили поетові шлях до од і стали прелюдією тих творів, у яких він так уміло застосовував форми класичної давньогрецької лірики.

Працюючи над еподами, Гораций пробує сили і в жанрі сатири. Протягом 30-х рр. він випускає **дві збірки сатир** – першу близько 35/34 р., другу – близько 30 р. Орієнтуючись на римського сатирика Луцілія, Гораций запозичує в нього традиційні типи людей, образи, навіть імена, проте збагачує сатиру новими мотивами, гнучкішим робить гекзаметр, соковитішою – мову, тоншим – дотеп. Першу книгу сатир Гораций присвячує своєму могутньому другові Меценату:

В чім, Меценате, тут річ, поясни, що немає такого,

Хто б своїй долі радів...

Поет називає свої сатири бесідами, бо й справді невимушено веде в них розмову то з адресатом твору, то з уявним співрозмовником, то сам з собою. До речі, «сатира» в латинській мові означає «суміш», і Гораций у повній мірі використовує можливості цього жанру. Тут поруч з філософськими роздумами над життям та звичаями людей – комічні побутові сценки, повчальна байка; поруч із роздумами над літературним жанром та стилем – описи власних пригод та переживань. Немає закутка – чи то в палаці вельможі, чи в комірчині злидаря, –

куди б не зазирнув допитливий сатирик. І про все він оповідає жваво й дотепно, беручи за єдину схему свого викладу закони живої бесіди. Його заклик: «В межах природи живи!» перегукується з філософією стоїків, які вважали природу вчителькою та провідницею, радили жити з нею в згоді. Помітити ці накреслені природою межі, пізнати в усьому міру й не впадати в крайності, – означає знайти «правду» життя:

*Все має міру якусь, повсюди межі є певні,
Далі чи ближче від них – даремно шукатимеш правди.*

(Сатири, книга I, 1, 106-107)

Ця «правда» – не що інше, як знаменита «золота середина», що набула пізніше досконалого художнього вираження в оді до Ліцінія. Кожен, хто йтиме цією осяяною розумінням міри дорогою, на думку поета, пізнає в житті справжню насолоду. Навіть робота над словом, як її розуміє Гораций, видається пошуком «золотої середини», тієї світлої лінії, обабіч якої – млисте, спотворене відображення «правди». Адже багатослівний, квапливий Луцілій плыв «каламутним потоком»; такий же «темний» і той, хто «силкується бути надто стислим». Отже, й слова мають свою міру, яка зблискує тільки в довершеному творі, бо «посередності поетові не прощають ні боги, ні люди, ні книгарні», – скаже Гораций у своєму «Поетичному мистецтві», немовби зазначаючи, що «золота середина» не має нічого спільного з посередністю.

У другій книзі сатири поет згадує ту палку мрію, якою жив у міській колотнечі:

*Де ти, жадане село? Чи колись, метушию ту забувши,
То стародавній сувій розгорну, то, поринувши в мрії,
Солодко в тіні здрімну, заколисаний тихим дозвіллям?*

(Сатири, книга II, 6, 60-63).

Отже, «Сатири» Горация різноманітні за змістом: низка сатири містять автобіографічні відомості; група творів, присвячені літературним питанням; група сатири філософсько-морального характеру.

У сатирах філософсько-морального характеру Гораций розкриває один із основних принципів свого світогляду, заснованого на епікурейській філософії, – «задоволення малим», який виражається у проповіді мирного сільського життя на лоні природи, подалі від хвилювань міської суєти. Ця «філософія поміркованості» була своєрідною формою прийняття режиму Августа широкими колами рабовласників і самим поетом, що дозволяло їм зберегти ілюзію незалежності й свободи. У сатирах порушуються також загальні моральні питання: до людських вад Гораций ставиться поблажливо; його сатира позбав-

лена різкості й викривальної сили. В умовах принципату політична тема, критика суспільних стосунків не могла знайти місця в сатирах Горація. Але своє безсмертя Горацій бачить в одах.

«Оди» – збірка ліричних віршів у 4-х книгах. Серед них виділяються оди політичні, філософські, любовні. У *політичних* одах Горацій виступає як ідеолог режиму Августа. Він прославляє його правління і його особистість, оспівує в душі офіційної ідеології давню римську доблесть («Римські оди», книга III, 1 – 6).

В одах *філософського* змісту звучать принципи життєвої філософії Горація, так званої «гораціанської мудрості» (Оди, книга II, оди 3, 10, 14, 16). Це проповідь «золотої середини», міри, задоволення малим – тема, близька до висловленої в ранніх творах – «Еподах» і «Сатирах». У душі звольгаризованої епікурейської філософії Горацій висуває принцип «*Лови день*» («мент»), «*Користуйся сьогоднішнім, не думаючи про майбутнє*» (Оди, книга I, 11, 25).

Серед од, присвячених друзям, особливе значення має ода «До Помпея Вара» (Книга II, 7). Про своє поетичне покликання Горацій говорить у славнозвісному «Пам'ятникові» (Оди, книга III, 30). Автор розмірковує про значення своєї творчості для вічності, про місце поета і поезії в системі людського буття. Говорить поет і про свої конкретні заслуги. Так, поет смертний, але його твори – вічні, стверджує Горацій.

Найбільшою своєю заслугою вважає те, що заспівав «на італійський лад еолійську пісню», маючи на увазі пісенну творчість знаменитих давньогрецьких поетів з Лесбосу – Алкея і Саффо (VII ст. до н. е.). Від них римський співець запозичив передусім форму – своєрідні ліричні строфи, складені з різностопних віршів, де звучать перемінні, подекуди важко вловимі, ритми. Найвідоміші серед цих строф – алкеєва (Оди, книга I, 9) та саффічна (Оди, I, 2). Перша, адресована Меценатові, ода (Оди, книга I, 1), складена так званою асклепіадовою строфою, де кожен віршовий рядок повинен мати чітку цезуру (ритмічну паузу) посередині. Взагалі ж, перша книга од – це наче справжній «парад» віршових форм: тут виступають майже всі строфи, яких уживає Горацій.

Семиструнна ліра, якої не випускав із рук старогрецький співець, в часи Горація була вже тільки символом ліричної поезії. Проте музика не зникла безслідно. Поезію читали вголос – декламували. Віршовий ритм карбувався чітким розмежуванням довгих та коротких складів (у перекладі їм відповідають наголошені й ненаголошені). Виняткову вагу мали стилістичні засоби, що посилюють музичність вірша, – алітерація, асонанс. Горацій – майстер звукових образів.

Його майстерність полонила Овідія, який в юнацькі роки, очевидно, слухав першого серед ліриків Риму, про що згадано в «Скорботних елегіях»: «Слух зачаровував нам найбагатший на ритми Гораций». Ритмомелодика тієї чи іншої строфи в нього завжди є яскравим виражальним засобом твору. Так, в оді до Левконі (Оди, книга I, 11), де над усім домінує славнозвісне «capre diem» – «лови день», саме в звуковому рисунку вірша постає образ моря, яке раз по раз вдаряє хвилею об берег, – образ, у якому відбито й невинний біг часу. Та, певно, не всі сучасники поета сприймали багату звукову гаму його творів: класична відточеність поезії вже тоді поступилась перед дешевими ефектами. Недарма, говорячи про занепад римського театру, Гораций нарікає, що й у вишуканій публіки «насолота перемандрує від вуха до блудливих очей».

Не забуваймо, однак, що саме Горацийеві належить вислів: «Поезія – це картина». І саме його поезія – найкращий доказ справедливості цього знаменитого порівняння. Проте живописний ефект не лежить на поверхні Горацийєвих од: він майстерно прихований. Поет хоче зробити читача співтворцем, прагне, щоб сам він відкрив для себе правду його поезій, як, скажімо, в оді до Таліарха (Оди, книга I, 9). На початку твору – образ засніженої гори й зимового заціпеніння природи. Далі йдуть врівноважені поради: «Докинь дров до вогню», «дістань вина», «облиш усі справи богам», «не вивідуй про майбутнє», «не цурайся любові» тощо. І раптом яскравим перегуком відкритих голосних приковує до себе увагу перший вірш п'ятої строфи: «Donéc virénti cántiátis abést». Слово «virens» – «молодий, сильний», зіткнувшись зі словом «sanities» з – «сивина», відразу зближує іншим значенням – «зелений», перегукуючись із наступним образом зеленого поля. Тут же зринає глибинний ліризм, сконденсований у різкому контрасті білого (зима, старість, смерть) і зеленого (весна, молодість). Читач на мить стає причетним до творчості, співчуває стривоженому поетові. Згадуються слова шанувальника Горация, поета-гуманіста Павла Русина з Кросна:

*В тісні, десь на дні, по-мистецьки скрита,
Зблискує правда.*

То чи не є ця правда затаєним болем поета, його зворушенням? А зворушується він при думці про миттєвість людського життя, про «заздрісний» час, який в уяві поета підточує й здрібноє все на цім світі, про смерть – «останню межу всіх речей». І навіть у так званих «Римських одах» (Оди, книга III, 1-6), які покликані сприяти Августовій політиці відродження староримських чеснот, служити відновленню порушеної гармонії між людиною та суспільством, прорива-

ється меланхолійна задума поета, викажуючи його справжній погляд на речі:

*Чого не сточить згубного часу плин?
Батьки минулись – гірші, ніж предки їх,
На світ привівши нас, марніших;
Ми ж – іще гірше дамо поріддя?*

Такий останній акорд «Римських од», де поет остаточно утверджує свою роль «віщого співця» римського народу.

Незабаром Август вимагає від лірика похвал своїм пасинкам Тіберію і Друзу за їхні перемоги над альпійськими племенами. А ще через якийсь час, невдоволений тим, що Гораций, видавши книгу філософських послань, не адресував йому жодного з них, пише поетові таке: «Знай, що я гніваюсь на тебе, бо в багатьох такого роду творах ти не ведеш мову передусім зі мною. Чи боїшся, що заживеш у потомках лихої слави через те, що був близьким до мене?». Нагадування було недвозначним, і Гораций – хоч і закінчив третю книгу од славнозвісним «Пам'ятником», а книгу послань – поетичним автопортретом, береться поправити свою неувагу до принцепса. Так виникає остання, четверта книга од, складена у віці, на поетову думку, не підходящому для такого жанру, з традиційними для нього любовними мотивами.

Перша ода останньої книги присвячена Венері, богині кохання, краси, творчих сил природи, яку так часто вшановує Гораций у своїх піснях. Цей образ і тут навіяний мотивом швидкоплинності часу, передчуттям близької смерті: через вісім років поета не стане. Тепер, на порозі свого п'ятдесятиліття, він протиставляє себе молоді, що кружляє в танці довкола мармурової статуї вічно прекрасної богині, над якою не владний час. Згадкою про Венеру й закінчується четверта книга од.

У самому ж її центрі – перлина Горациєвої лірики: ода до римського оратора, товариша поета Торквата (ода «До Манлія Торквата»: Оди, книга IV, 7), де схвильованість лірика вилилась у найдосконалішій поетичній формі. Це – справжній подих весни; він – у протяжному і легковійному «Diffugère nivés» – «позбігали сніги». І хоча на місці сумних снігів бачимо зелень лугів, буйні кучері дерев, мерехтіння струмків – п'янокої радості, одначе, нема: її пригашує другий, короткий вірш, що повторюється зітханням упродовж усього твору. Як скрушне зітхання, звучить в оді і найвідоміший із висловів Горация: «Pulvis et umbra sumus» – «Ми – тільки порох і тінь». Переклад не віддає тут звукового образу – губних «р», «b», що в сполученні з низьким «u» гупають, мов заступ могильника. Приголомшливий контраст до легковійного початку оди!

Своєю філософічністю, якимось елеґійним смутком ця поезія виходить за межі дружнього послання і зливається з традицією елеґії у світовій літературі. Зокрема, тут талановито реалізовано наявний у багатьох наступних творах світової літератури паралелізм у зображенні циклів природи і людського життя:

*Білі вже збігли сніги. На луги повертається зелень,
Знов кучерявиться гай.
В красній обнові земля, і знову, спадаючи, води
В'ються в своїх берегах...
...Зиму змагає весна, її ж переборює літо
Й гине само, як лише
Осінь розсипле плоди, за нею – на сон лиш багата –
Вже підбігає зима.
Тоншає місяця серп і знов ясніє уповні.
Ми ж, коли канем туди,
Звідки Еней не вернувсь, де Анк, де Тулл можновладний, –
Порохом, тінню стаєм...*

Природа оновлюється, зимову «смерть» змінює весняне «воскресіння», але люди, померши, уже не відроджуються, стають «порохом, тінню». Напрочуд співзвучно з цими рядками давньоримського поета, які датуються I ст. до н.е., звучать, наприклад, такі: «...До тебе, люба річечко, / Ще вернеться весна, / А молодість не вернеться, / Не вернеться вона...» (Л. Глібов. «Журба». XIX ст.).

Далі поет висловлює думку, близьку до кредо епікурейців (еллінську філософію він знав дуже добре ще від часів її вивчення в Афінах) – «лови днину», «зривай день», «*сáгре діém*»: «Рік, і година, та й мить, останок милої днини, / Радять: безсмертя не жди. / Хтозна, чи зволють боги до годин, що минули, додати / Частку й наступного дня?..»

У першій книзі «Од» Горацій вже вживав цей вислів: «*áгре діém, guám mínimúm crédula póstero*» («користуйся днем, і найменше вір у майбутнє»). Адже «...Коли вмреш і коли над тобою в усім своїм блиску / Мінос вершитиме суд – / Ні красномовство, ні рід, ні побожність велика, Торквате, / Сонця не верне тобі...». Це філософічний вірш, у якому знайшла відображення не лише художня майстерність, а й високий інтелект Горація.

Джерелом Горацієвої лірики все ж таки була туга, хоч сам поет, прихильник душевної радості, не міг із цим погодитись:

*І страх, і тугу, Музам довірившись,
Пуцу з вітрами – хай по воді морській
Розвіють їх...*

(Оди, книга I, 26)

«Я не вмру» – писав Гораций наприкінці другої книги од. «Не весь я вмру» – дещо обережніше висловився він у своєму «Пам'ятнику» (Оди, книга III, 30). І ось – похмурий афоризм, вміщений у центрі четвертої книги. І все ж остання ода цієї книги закінчується світлим і бадьорим «Співаймо!». Звертаючись цим закликком до хору хлопців та дівчат, поет вірить у всепереможну силу пісні і, можливо, погоджується з Епікуром, який вважав: «Людина не повинна лякатися своєї знищенності, бо незнищеним залишається рід людський». Мотив смертності звучить, отже, поруч із життєстверджуючою вірою поета в творчі сили людини, що можуть її увічнити.

Гораций пішов своїм шляхом у літературі, віддавши перевагу чіткому та вишуканому класичному стилю, спираючись – через голови своїх сучасників – на творчість давньогрецьких поетів: Архілоха, Алкея, Сапфо та ін. Показово, що, підбиваючи підсумок свого життя, Гораций особливо підкреслював як свою заслугу саме те, що дав друге життя еллінській ліриці латинською мовою (ода «До Мельпомени»): «... Там, де Авфід бурлить, де рільникам колись / Давн за владаря був серед полів сухих, – / Будуть знати, що я – славний з убогого – / Вперше скласти зумів по-італійському / Еолійські пісні...» Звичайно, це було величним творчим звершенням, якщо врахувати художню довершеність старішої і досконалішої за римську еллінської літератури.

Хоч відомо, що паралель «творчий доробок поета-пам'ятник» винайшов не Гораций (відомо, що він частково запозичив її в елліна Піндара), та саме він увів її до «всесвітнього обігу»: «Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка, / Вищий од пірамід царських, простоїть він...»

Дійсно, як людина може себе увічнити? Тільки у пам'яті нащадків: для того й пам'ятник, щоб пам'ятали. Але з чого б він не був зроблений, навіть з міді, яка не іржавіє, яким би він високим не був, хай навіть вищим за найвищу на той час споруду – єгипетські піраміди, його роз'їдатимуть дощі, руйнуватимуть вітри, і зрештою «низка років стрімких – / Часу біг коловий» зруйнують цей пам'ятник, бо нема нічого вічного на землі. Нічого, що зроблене руками. Але якщо цей пам'ятник не рукотворний (пор. у Пушкіна: «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...»), а духовний, не матеріальний – вірші, які живуть поміж нащадків, у їхній пам'яті, тоді час «в прах не зітре його». Так, поет смертний, як і кожна людина, і його тіло вмре. Але тіло – це не весь поет, бо «частка краща» митця (тобто його твори, що житимуть в пам'яті прийдешніх поколінь) «не западе в імлу». Закінчується ода звертанням до Мельпомени, музи трагедії (тоді – музи красного письменства): «Горда по праву будь, Мельпомено, й звінчай,

мило всміхаючись, / Лавром сонячних Дельфінині й моє чоло». Цей вірш породив масове відлуння в світовій літературі. Загадаймо твори В. Шекспіра «Державців монументи мармурові...», Дж. Донна «Пощо тобі, Шекспіре, те каміння?..», О.Пушкіна «Я пам'ятник себе воздвиг нерукотворний...», М. Рильського «Я пам'ятник собі поставив нетри-валий...» та ін.

«**Послання**». Горацій, хоч і повернувся до лірики, все ж основним своїм жанром у пізньому віці вважав послання. Він сам виплекав цей жанр і почувався в ньому найвільніше. Думка, наче вирвавшись із вузьких строфічних рамок, пливла розлогим гекзаметром. Знову, як і в сатирах, поет вів живу бесіду. Колишніми залишилися й теми тих бесід: про поміркованість, про важливість пізнати самого себе, про переваги, сільського життя над міським, про щастя, душевну рівновагу тощо. І хоча кожне послання присвячене певній проблемі, в його канву, відтінюючи думку, часом влітається байка, емоційний рядок іде поруч із відлітою у гекзаметр філософською сентенцією. В посланнях Горацій поєднав нарешті філософію та поезію, що, за словами Платона, віддавна були наче в якійсь незгоді.

Тільки згоди з собою поет все ж таки не домігся. Роздумуючи в посланнях над морально-психологічною проблемою «бути й здаватися», він не міг не помітити, що незалежність і душевна рівновага, яких так прагнув, – уявні. І тому щиро звіряється своєму другові:

Може, про мене питає, – скажи: попри задуми славні,

Й досі живу я безладно й не солодко...

Що мені шкодить – до того хлюсь; помічного – цураюсь.

(Послання, книга I, 8)

Ось чому в поезії Горацій ніколи сліпо й беззастережно не йде за тою чи іншою філософською школою, що обіцяє щастя й заспокоєння. Ось чому і у власних судженнях він ніколи не був категоричним, а завжди готовий прийняти чиюсь кращу пораду:

Ну, на все добре. Бувай. Та коли на щось краще натрапиш –

Радо й мені сповісти. А тим часом – і цим вдовольняйся.

(Послання, книга I, 6, 67-68)

Перша книга послань (20 р. до н. е.) написана на різноманітні теми філософського характеру, близькі до сатир. Тон послань вирізняється більшою серйозністю, що пояснюється не лише жанром і предметом зображення, а й віком поета. Спокій, свобода духу, подолання нерозумних бажань – основні думки першої книги послань. Своє завдання Горацій бачить у тому, щоби передати цю істину людям свого кола і навчити їх жити правильно, згідно з обставинами його часу.

Квінт Горацій Флакк увійшов в історію римської і світової літератур не лише як незрівнянний майстер поетичного слова, а й як теоретик літератури. Свої погляди на літературу, зокрема на поетичну творчість, він висловив у другій книзі «Послань», яка складається з трьох послань, присвячених естетичним і літературно-критичним проблемам: «До Августа», «До Флори», «Послання до Пісонів»

У «Посланні до Флори» Горацій скаржитися на мінливість читацьких смаків, на хвалькуватих поетів, котрі визнають лише свій талант.

Свої погляди на поезію Горацій докладно викладає у двох інших посланнях. У «Посланні до Августа», яке було створене за бажанням імператора отримати твір, присвячений йому талановитим поетом, Горацій підкреслює культурне і моральне значення поезії, яка формує і направляє людину, втішає і приносить зцілення. Так само Горацій виступає проти архаїстів, вважаючи їхній стиль надто жорстким, проти грубого комізму, яким цікавляться навіть освічені глядачі.

Найповніше свої естетичні положення та думки про поетичне мистецтво і міркування, якими принципами він керувався як поет Горацій виклав у третьому посланні, найзнаменитішому з усіх – «Посланні до Пісонів», яке ще в античні часи дістало назву «Про поетичне мистецтво». Це своєрідний твір про природу поезії, написаний віршем – дактилічним гекзаметром, адресований Пісонам – батькові і двом його синам, але викладені в ньому поради і спостереження стосуються не лише адресатів, а взагалі всіх молодих поетів-початківців. Порівнюючи «Поетику» Аристотеля з Горацієвою, можна помітити, що невід'ємною складовою частиною твору давньогрецького мислителя є філософська основа, логічний зв'язок з основними принципами філософії, у той час як поетика Горація має характер літературного послання, близького до розмовної мови. Хоч Горацій трактує тему однорідну з Аристотелевою, проте розробляє її незалежно від нього, виклад веде не в систематичній формі наукового трактату з послідовним розгортанням думок, логічним переходом від однієї теми до іншої, а у вигляді невимушеної, дружньої розмови. Незважаючи на те, що віршований трактат Горація не претендує на вичерпне охоплення всіх питань, зв'язаних з поетичним мистецтвом, а висвітлює лише деякі, актуальні з точки зору боротьби тогочасних літературних напрямків, усе ж він є видатною пам'яткою класичної естетики, є немов теоретичним маніфестом римського класицизму доби імператора Августа. «Поетика» Аристотеля і «Про поетичне мистецтво» Горація – два найважливіших античних трактати з галузі естетики поезії. Твір Горація з'явився в той час, як у Римі йшли жваві літературні дискусії,

предметом яких була поезія. Зразком для Горация, за повідомленням античного коментатора його поезії граматика Порфіріона (III ст.), послужив трактат Неоптолема з Паріона (III ст. до Р. Хр.), перипатетика, у якому розглядалось учення про поезію, поетичний твір і покликання поета. Текст твору Неоптолема не зберігся до наших днів, через те важко встановити, якою мірою Гораций використав думки давньогрецького теоретика літератури про поетичне мистецтво: одне певне, що він викладає предмет, дотримуючись, попри невимущену манеру розмови, ніби не підпорядковану певному планові, в основному трійчастій композиції Неоптолема, яка стала загальноприйнятою в елліністичному літературознавстві, тобто ділиться своїми міркуваннями про те, у чому полягає суть поезії, яким повинен бути поетичний твір, якими якостями має володіти сам поет. Твір Горация важливий з уваги на його оцінку творчості деяких римських поетів, ставлення до літературних напрямків того часу, зокрема до неотеретиків і архаїзуючих письменників. Своє завдання Гораций вбачав у тому, щоб сказати поетам про те, у чому полягає їх обов'язок, «сила, що живить їх, що надихає, що їм на користь, що ні, де вірний шлях, а де хибний». Мета поезії полягає, на його думку, у тому що вона повинна давати насолоду або приносити користь, або і те, і те: «Кожен поет намагається вчити, або звеселяти Віршем своїм, або ж поєднати корисне з приємним». Особливого визнання заслуговує поет, який поєднає приємне з корисним: «Славлять усі лиш того, хто з'єднає приємність і користь, Хто звеселить читача й одночасно дасть насолоду». Характеризуючи суть поезії, Гораций порівнює її з живописом як спорідненим видом мистецтва. Цю думку поділяли пізніше теоретики класицизму, за що їх критикував німецький письменник-просвітителі і літературний критик Г. Е. Лессінг у «Лаокооні...», доводячи, що в літературі й образотворчому мистецтві діють інші закони, що немає єдиних законів для поезії і живопису. Поезія, вчить Гораций, повинна відображати життя, реальну дійсність: «Хай за життям наслідувач пильно простежує; з нього Хай і черпає для власного вірша слова соковиті». Навіть вигадка в поезії повинна бути близька до правди. Тільки те, що пережите і глибоко відчуте самим письменником, може знайти відгук у слухачів чи читачів. Із поетичних жанрів римський поет детальніше характеризує драму особливо трагедію. Це пояснюється, очевидно, посиленнями спробами тогочасних римських письменників відродити занедбану в ті часи сценічну творчість – трагедію і комедію. Зокрема сучасники Горация Варій, Асіній Полліон та інші пробували свої сили в написанні трагедій. Основну увагу Гораций присвячує саме трагедії, піднімаючи голос на захист класичної трагедії, в її відродженні вба-

чаючи можливість повернення старих звичаїв. Літературний герой, на думку автора, повинен від початку й до кінця твору зберігати цілісність, неповторність своєї вдачі і в якомусь визначальному епізоді найяскравіше і найповніше розкрити притаманні йому риси характеру. Поведінка і мова дійових осіб повинні відповідати вікові, суспільному становищу, походженню, заняттю. Невід'ємним складовим елементом трагедії є хор – виразник справедливості, поміркованості. У драматурга в п'єсі не повинно бути більше п'яти дій і в них мають брати участь лише три актори. Це правило походить з елліністичних теорій. Згодом воно стало одним з основних положень трагедії європейського класицизму Дія трагедії має завершуватися розв'язкою без участі божества. Що стосується широко дискутованого в античності питання про співвідношення природного обдаровання і «майстерності» (вмілості), тобто старанної роботи над художньою стороною твору, то Горацій відстоює погляд, що в поезії однаковою мірою потрібне і те, і те, тобто бажане поєднання таланту і майстерності: «Хист чи майстерність потрібніша віршам? – Ось де питання. Та, як на мене, то й пильність сама, без природного хисту, Як і без пильності хист, – це слово пусте: вони в парі, В дружбі й у праці взаємній і сили, й ваги набирають». Не маючи достатнього таланту, за поезію братися не варто: у поезії посередність недопустима. Поет повинен не лише мати природний талант, а й багато знати, що б мав що сказати читачам, удень і вночі повинен вивчати грецькі зразки, невпинно працювати над своїм твором, поки його не опублікує. Вислів Горація: «Літ хоча з дев'ять хай те писання полежить» став крилатим. Чимало влучних думок висловлено в посланні про єдність змісту і форми, про мову і стиль поетичного твору, його лексику, художньо-образні засоби, метричну будову та ін. Твір Горація «Про поетичне мистецтво» відіграв позитивну роль не лише в розвитку античної естетичної думки, він став важливим джерелом для створення нормативної поетики епохи Відродження і європейського класицизму. Під впливом заглиблення в послання Горація був написаний віршований трактат визначного французького поета і теоретика мистецтва Н. Буало «Мистецтво поетичне» (1674 р.), у якому викладено поетику класицизму. Вплив ідей Горацієвої поетики помітний і в трактаті Г. Е. Лессінга «Лаокоон...» (1766 р.). Багато спостережень і вказівок Горація відзначаються такою влучністю і переконливістю, що зберегли своє значення й до нашого часу.

3. Горацій і Україна

Твори Горація були високо поціновані і в Україні. Трактат Горація «Послання до Пісонів» часто згадує ректор Києво-Могилянської

академії Ф. Прокопович у праці «Про поетичне мистецтво», написаній «для юнацтва» в 1705 р. Повний переклад трактату Горация українською мовою «Про поетичне мистецтво» зробив А. Содомора. Особливі заслуги в справі популяризації поезій Горация в Україні має письменник-гуманіст Павло Русин із Кросна. Твори Горация вивчали у братських школах, Києво-Могилянській академії, на нього поси- лалися частіше, ніж на інших «латинців». Ф. Прокопович закликав вчитись у Горация майстерності. Численні писані латиною курси піі- тик, починаючи з першої половини XVII століття, густо всіяні урив- ками Горациєвої поезії, яка вважалася класичним зразком доверше- ності й краси. Крім Ф. Прокоповича до Горациєвої ліри прислухались М. Довгалецький, Л. Горка та багато інших викладачів піітик і ора- торського мистецтва.

Перші яскраві сліди Горация на українському ґрунті зв'язані з творчістю Григорія Сковороди – його великого шанувальника. Г. Ско- ворода «претолковал малоросійським діалектом» його оди, зокрема, гораціанські мотиви звучать у збірці «Сад божественных песней». Сковорода, як і Гораций, був того переконання, що мета людини – осягнути щастя, до якого ведуть не багатство й почесті, а погідність духу та радість серця. Тому й захоплювався український письменник передусім двома одами римського лірика: до Ліцінія та до Гросфа, переспівуючи та перекладаючи їх досить вільно.

Наслідуючи І. Котляревського, котрий «українізував» «Енеїду», Горация переспівували П. Гулак-Артемівський та Л. Боровиковський. П. Гулак-Артемівський перелицьовує окремі оди Горация в 1837 році. «Гараськові оди» – дотепні, написані соковитою мовою – влились живим колоритним потоком в українську літературу. Проте звучання оригіналу було суттєво змінено: не передано важливі для розуміння Горация його віршові розміри, відкинуто складний світ міфології, що тонко відтінює настрої автора. Залишилися звичні вислови, як-от: «лови день», «не турбуйся майбутнім», «від смерті не втечеш» тощо. Перекладач, українізуючи оригінал, густо забарвлює їх народним гу- мором, як, наприклад, в оді до Деллія (Книга II, 3): «Пархоми, в щасті не брикай!»

«Гараськові оди» Гулака-Артемівського, хоч якими далекими ви- даються вони сьогодні від оригіналу, були кроком на шляху до піз- нання Горация: винятково важливим був сам намір підкреслити те живе в творах давнього автора, що єднає його з читачем нової доби. В усякому разі Гораций, яким бачимо його в Гулака-Артемівського, відкинув маску незворушного й холодного «парнасця», що на той час уже прикривала живе обличчя римського лірика.

Першим, хто повністю відмовився від переспівів, започаткувавши новий етап розвитку перекладацької справи в Україні, був Іван Франко. У Франкових перекладах творів Горація, які вийшли друком в 1894 році, вже помітна увага перекладача до віршових розмірів оригіналу: поет відтворює деякі елементи строфічної будови Горацієвої лірики, іноді намагається хоча б графічно – розташуванням рядків – наблизитись до першотвору.

Шляхом збереження розмірів оригіналу ішов Василь Щурат, який видав у 1901 році добірку з 22 од Горація українською мовою. Переклади призначалися головним чином для шкільного вжитку, в них помітний не подоланий ще на той час перекладацький формалізм: «дослівність» у передачі змісту і копіювання метричної схеми без урахування природи віршового ритму.

Наче грайливим відомоном старої школи переспівів були опубліковані в 1913-1918 роках переклади Тараса Франка, про що красномовно свідчать уже самі заголовки: «Закоханий спортсмен», «На хвилях любові» тощо.

Новим кроком в освоєнні Горацієвої поезії стали переклади Миколи Зерова. Поет, шукаючи ключа до оригіналу, перекладає то розміром першотвору, то модернізованим римованим віршем.

Отже, на подальших етапах наближення до Горація остаточно переважив принцип адекватного відтворення віршових особливостей оригіналу (в перекладах М. Білика, Миколи Зерова, А. Содомори, Бориса Тена, Андрія Білецького та інших).

Висновки. Отже, протягом 25 років Горацій видав 9 книг творів, які мали велике значення не тільки для римської літератури, але й для всієї європейської. Епоха Августа, як і життєвий шлях поета, мали вагомий вплив на творчий доробок Горація. Вони є вихідними пунктами в осмисленні його творчості.

Горацій ввів до римської літератури форми старогрецької лірики VI–V ст. (Алкея, Сафо, Архілоха), створив досконалі зразки суто інтелектуальної, філософської лірики, поезії поміркованості й «золотої середини».

Твори Горація сформували нові «класичні» зразки ліричної й сатиричної поезії, свідомо протиставлені художнім досягненням республіканської епохи. Епікуреєць за своїм світоглядом, він уславлює сувору етику римської старовини, щоб догодити консервативній культурній політиці Августа; скептик, він наприкінці життя виступає з побожним ювілейним гімном. Вивершеність форми і глибина змісту забезпечили Горацію винятковий успіх і серед його сучасників, і в європейських літературах подальших епох, де у нього з'явилися численні наслідувачі.

Зміст

РОЗДІЛ 1.

Лекції з дисциплін мовознавчого циклу і методики їх навчання

О. О. Барбанюк. Political system of the UK	4
Т. П. Білоусова. Основні жанри академічного красномовства.....	18
Т. В. Боднарчук. Навчання граматичного матеріалу (формування граматичної компетентності)	27
В. О. Казимір. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache Schwerpunkte für Diskussion	44
Т. В. Калинюк. Die Klassifikation der Phraseologismen	52
Т. В. Кеба. Typology of the morphological systems of the contrasted languages	62
Ю. А. Крецька. Theorie der Wortarten	81
Г. А. Кришталюк. The Areas of English Syntax still unexplained: interactive approach.....	89
Т. В. Сторчова. Teaching Reading	98
Г. В. Фоміна. Das althochdeutsche phonologische System. Die althochdeutsche Lautverschiebung.....	108

РОЗДІЛ 2.

Лекції з дисциплін літературознавчого циклу і методики їх навчання

І. Ю. Голубійко. Історико-літературний процес XVII століття. Його особливості.....	117
О. В. Кеба. Рецептивна естетика в контексті сучасних літературознавчих стратегій	128
А. О. Лаврова. Література раннього французького романтизму...	139
В. Г. Притуляк. Творчість Оноре Бальзака	150
П. Л. Шулик. Співець «золотої середини»	160

Навчальне видання

Фондові лекції
викладачів факультету іноземної філології
Частина V

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *У. М. Зарицької*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,70.
Тираж 100 пр. Зам. № 789.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.